

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษา [มัธยมศึกษา]

อธิการบดีมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

โปรดช่วยค่าจัดพิมพ์เล่มละ ๑๐๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์

[ห้ามทำลอกเลียนแบบหรือไปพิมพ์จำหน่ายหรือถ่ายเอกสาร]

แนวข้อสอบ
ปริจเฉทที่ ๔ วิธีสังคหะ
จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๑ ถาม. ปริจเฉทที่ ๔ นี้ มีชื่อเรียกว่าอะไร หมายความว่าอย่างไร พระอนุรุทธอาจารย์ท่านแสดงอนุสนธิและคำปฏิญญาไว้ว่าอย่างไร ? จงแสดงพร้อมทั้งบาลีและคำแปล

ตอบ. ปริจเฉทที่ ๔ นี้ มีชื่อเรียกว่า **วิธีสังคหะ** หมายความว่า การแสดงการรวบรวมจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นและเป็นไปในอารมณ์ต่างๆ แล้วจำแนกโดยวิธีจิตที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารวิธื เป็นต้น และแสดงการรวบรวมจำแนกรูปที่มีความเกิดดับเป็นไปคล้ายกับว่าเป็นแถวเป็นแนว อีกนัยหนึ่งเรียกว่า **ปวัตตีสังคหะ** [ซึ่งมีความหมายเป็นอันเดียวกัน]

พระอนุรุทธอาจารย์ท่านแสดงอนุสนธิและคำปฏิญญาไว้ว่า

จิตตูปปาทนมิจฺเจว

กตฺวา สงคหฺมตฺตรํ

ภุมิปุคฺคฺลเกเทน

ปุพฺพาปรนิยามิตํ

ปวัตตีสงคหํ นาม

ปฏิสฺสนธิปฺปวตฺตติยํ

ปวกฺขามิ สฺมาเสน

ยถาสมฺภวโต กถํ ฯ

แปลความว่า

ข้าพเจ้าผู้มีนามว่า อนุรุทธะ ได้แสดงปณิณณกสังคหะที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยจิตเจตสิก ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในปริจเฉทก่อน [ปริจเฉทที่ ๓] บัดนี้ จักได้แสดงปวัตตีสังคหะ เพื่อให้เข้าใจในความเป็นไปของจิตและเจตสิก ที่เกิดก่อนและเกิดทีหลัง ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล พร้อมทั้งประเภทแห่งบุคคลและภูมิตามสมควร

ข้อ ๒ ถาม. คำว่า “ฉักกะ” หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า “ฉักกะ” หมายความว่า หมวดธรรมที่มีหมวดละ ๖ อย่าง ที่เรียกว่า “หมวด ๖” มี ๖ หมวด คือ

๑. วัตถุฉักกะ	หมายถึง	วัตถุ	๖	อย่าง
๒. ทวารฉักกะ	หมายถึง	ทวาร	๖	อย่าง
๓. อารัมมณฉักกะ	หมายถึง	อารมณ์	๖	อย่าง
๔. วิญญาณฉักกะ	หมายถึง	วิญญาณ	๖	อย่าง
๕. วิถีฉักกะ	หมายถึง	วิถีจิต	๖	อย่าง
๖. วิสยัปปวัตติฉักกะ	หมายถึง	ความเป็นไปของวิถีจิต	๖	อย่าง

ข้อ ๓ ถาม. จงแสดงความหมายของคำว่า **วิถิ วิสยัปปวัตติ วิถิจิต และวิถีมุตตจิต** มาให้ได้ ความหมายที่เข้าใจชัดเจน ?

ตอบ. คำว่า **วิถิ** หมายความว่า การเกิดขึ้นโดยลำดับติดต่อกันเป็นแถวเป็นแนวของ จิต เจตสิก รูป ชื่อว่า วิถิ ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น จิต เจตสิก รูป ทั้ง ๓ อย่างนี้ สามารถ เกิดขึ้นเป็นวิถิได้ ส่วนนิพพานนั้นไม่มีความเกิด ฉะนั้น จึงไม่มีความเป็นไปและความดับ

คำว่า **วิสยัปปวัตติ** หมายความว่า ความเป็นไปแห่งอารมณ์ หรือความปรากฏแห่ง อารมณ์ ในทวารนั้นๆ ชื่อว่า วิสยัปปวัตติ มี ๒ ประเภท คือ วิสยัปปวัตติของวิถิจิต กับ วิสยัปปวัตติของวิถีมุตตจิต

คำว่า **วิถิจิต** หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยลำดับเป็นแถวเป็นแนวเพื่อรับรู้อารมณ์ที่ ปรากฏขึ้นทางทวารต่างๆ ในอดีตกาลหรือในปัจจุบันภพนั้น ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่ ๑๑ อย่าง คือ อวชชนกิจ ทัสสนกิจ สวณกิจ ฌายนกิจ สายนกิจ ผุสสนกิจ สัมปฏิจฉณกิจ สันตீรณกิจ โวภูตัพพนกิจ ชวนกิจ และตทาลัมพนกิจ ในกิจเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า วิถิจิต

คำว่า **วิถีมุตตจิต** หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์เก่าในอดีตภพที่มรณา สันนขณะรับมาเมื่อเวลาใกล้จะตาย แล้ววิถีมุตตจิตเหล่านี้ก็ห่วงงเหนียวรับเอามาเป็น อารมณ์ต่อ ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่ ๓ อย่าง คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ ซึ่งมีอารมณ์ ๓ อย่างๆ ใดอย่างหนึ่ง คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์

ข้อ ๔ ถาม. ในบรรดาฉักกะ ๖ นั้น แต่ละฉักกะมีธรรมอะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมมองค์ธรรม

ตอบ. ในแต่ละฉักกะนั้น มีธรรมดังต่อไปนี้

วัตถุฉักกะ ได้แก่ วัตถุ ๖ คือ

๑. จักขุวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	จักขุปสาทรูป
๒. โสตรวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	โสตรปสาทรูป
๓. ฆานวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาปสาทรูป
๕. กายวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	กายปสาทรูป
๖. หทยวัตถุ	องค์ธรรมได้แก่	หทยวัตถุรูป

ทวารฉักกะ ได้แก่ ทวาร ๖ คือ

๑. จักขุทวาร	องค์ธรรมได้แก่	จักขุปสาทรูป
๒. โสตรทวาร	องค์ธรรมได้แก่	โสตรปสาทรูป

๓. ฆานทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาปสาทรูป
๕. กายทวาร	องค์ธรรมได้แก่	กายปสาทรูป
๖. มโนทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ภวังคจิต ๑๙

อารัมมณฉักกะ ได้แก่ อารมณ ๖ คือ

๑. รูปารมณ	องค์ธรรมได้แก่	វណ្ណរូប คือ สีต่างๆ
๒. สัททารมณ	องค์ธรรมได้แก่	ស្តីតរូប คือ เสียงต่างๆ
๓. คันธารมณ	องค์ธรรมได้แก่	ក្នុងរូប คือ กลิ่นต่างๆ
๔. รสารมณ	องค์ธรรมได้แก่	រសរូប คือ รสต่างๆ
๕. โผฏฐัพพารมณ	องค์ธรรมได้แก่	ប្រវិរូប ពេទ្យរូប វាយិរូប คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
๖. ัมมารมณ	องค์ธรรมได้แก่	ຈິត ๘๙ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน บัญญัติ

วิญญานฉักกะ ได้แก่ วิญญาน ๖ คือ

๑. จักขุวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	จักขุวิญญานจิต ๒
๒. โสทวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	โสทวิญญานจิต ๒
๓. ฆานวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	ฆานวิญญานจิต ๒
๔. ชิวหาวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาวิญญานจิต ๒
๕. กายวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	กายวิญญานจิต ๒
๖. มโนวิญญาน	องค์ธรรมได้แก่	มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ ๗๖

วิธีฉักกะ ได้แก่ วิธี ๖ คือ

๑. จักขุทวารวิธี องค์ธรรมได้แก่ จักขุทวาริกจิต ๔๖ ได้แก่ กามจิต ๔๔ [เว้นโสทวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒]
๒. โสททวารวิธี องค์ธรรมได้แก่ โสททวาริกจิต ๔๖ ได้แก่ กามจิต ๔๔ [เว้นจักขุวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒]
๓. ฆานทวารวิธี องค์ธรรมได้แก่ ฆานทวาริกจิต ๔๖ ได้แก่ กามจิต ๔๔ [เว้นจักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒]
๔. ชิวหาทวารวิธี องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาทวาริกจิต ๔๖ ได้แก่ กามจิต ๔๔ [เว้นจักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒]

๕. กายทวารวิถิ องค์ธรรมได้แก่ กายทวาริกจิต ๔๖ ได้แก่ กามจิต ๔๔ [เว้นจักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒]

๖. มโนทวารวิถิ องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๙๙ ได้แก่ กามจิต ๔๑ [เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓] และอภิญญานจิต ๒ อัปปนาชวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘

วิสัยปวัตตินิกกะ ได้แก่ **ความเป็นไปของอารมณ์ ๖ ประเภท** คือ

ก. ปัญจทวารวิถิ มีวิสัยปวัตตติ ๔ ประเภท คือ

๑. อติมหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีกำลังมากที่สุด ทำให้มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด ไปสิ้นสุดที่ตทาลัมพะณะ เรียกว่า **ตทาลัมพณวาระ**

๒. มหันตารมณ์ คือ อารมณ์มีกำลังมาก [ปานกลาง] ทำให้มีขณะจิตเกิดได้มาก [ปานกลาง] ไปสิ้นสุดที่ชวนะ เรียกว่า **ชวนวาระ**

๓. ปริตตารมณ์ คือ อารมณ์มีกำลังอ่อน ทำให้มีขณะจิตเกิดได้น้อย [ไม่ถึงชวนะจิต] วิถิจิตเกิดได้ถึงแค่ไวภูฐัพพะณะ เรียกว่า **ไวภูฐัพพณวาระ**

๔. อติปริตตารมณ์ คือ อารมณ์มีกำลังอ่อนมาก ทำให้ไม่มีขณะแห่งวิถิจิตเกิดเลย มีเพียงภวังคจลนะเกิด ๒ ขณะเท่านั้น แล้วอารมณ์ก็หมดกำลังลง เรียกว่า **โมฆวาระ**

ข. มโนทวารวิถิ (ตามนัยอรรถกถา) มีวิสัยปวัตตติ ๒ ประเภท คือ

๑. วิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจ ทำให้มีขณะจิตเกิดได้มาก จนถึงตทาลัมพะณะ เรียกว่า **ตทาลัมพณวาระ**

๒. อวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏไม่ชัดทางใจ ทำให้มีขณะจิตเกิดได้น้อย สิ้นสุดที่ชวนะ เรียกว่า **ชวนวาระ**

ส่วนนัยแห่งฎีกาจารย์ ได้แสดงวิสัยปวัตตติทางมโนทวารไว้ ๔ ประเภท เทียบกับวิสัยปวัตตติทางปัญจทวาร คือ

๑. อติวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจมากที่สุด ทำให้มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด ไปสิ้นสุดที่ตทาลัมพะณะ เรียกว่า **ตทาลัมพณวาระ**

๒. วิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจ [ปานกลาง] ทำให้มีขณะจิตเกิดได้มาก ไปสิ้นสุดที่ชวนะ เรียกว่า **ชวนวาระ**

๓. อวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจ ทำให้มีขณะจิตเกิดได้น้อย สิ้นสุดที่มโนทวาราวชชนะ (ไวภูฐัพพะณะ) เรียกว่า **ไวภูฐัพพณวาระ**

๔. อติอวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจเลย ทำให้ไม่มีขณะแห่งวิถิจิตเกิดเลย มีแต่ภวังคจลนะเท่านั้น ไหว ๒ ขณะ แล้วอารมณ์ก็สิ้นสุดลง เรียกว่า **โมฆวาระ**

ข้อ ๕ ถาม. จงแสดงความหมายของอดีตภวังค์ ภวังค์คจลนะ และภวังค์ปัจเฉทะ มาพอสังเขป ? และภวังค์ที่เกิดก่อนปัญจทวารวิถีและมนทวารวิชীনัน มืองค์ธรรมเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. อดีตภวังค์ หมายถึง ภวังค์จิตที่ผ่านไปในช่วงที่ปัญจารมณเกิดขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มาปรากฏในปัญจทวาร

ภวังค์คจลนะ หมายถึง ภวังค์จิตที่ทวนไหว ด้วยอำนาจปัญจารมณที่ปรากฏในขณะที่ปัญจารมณเกิดขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มากระทบทางปัญจทวาร

ภวังค์ปัจเฉทะ หมายถึง ภวังค์จิตที่ทำการตัดกระแสภวังค์ เพราะเป็นภวังค์จิตที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย ในวิถีจิตหนึ่งๆ ก่อนที่วิถีจิตจะเกิดขึ้นรับอารมณใหม่ทางทวารนั้นๆ

ภวังค์ที่เกิดก่อนปัญจทวารวิถี ๒ อย่าง คือ จักขุทวารวิถีและโสททวารวิชীনัน มืองค์ธรรม ๑๕ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ส่วนภวังค์ที่เกิดก่อนปัญจทวารวิถี ๓ อย่าง คือ ฆานทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิชীনัน มืองค์ธรรม ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘

ส่วนภวังค์ที่เกิดก่อนมนทวารวิชীনัน มืองค์ธรรม ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ อรูปาวจรวิบากจิต ๔

ข้อ ๖ ถาม. ทางปัญจทวาร มีวิสัยปวัตติถึง ๔ อย่าง อาศัยอะไรเป็นหลัก ? ให้แสดงแต่ละทวาร โดยเฉพาะๆ และให้แสดงจำนวนจักขุปสาททั้ง ๓ อย่าง คือ มันทายุกจักขุปสาท อมันทายุกจักขุปสาท มัชฌิมายุกจักขุปสาท ในอติมหันตารมณ ตทาลัมพณวาระ และปฐมมหันตารมณวิถี มาโดยละเอียด ?

ตอบ. ทางปัญจทวารมีวิสัยปวัตติถึง ๔ อย่างนั้นอาศัยธรรม ๔ ประการเป็นหลักคือ

ทางจักขุทวาร

๑. จกขุปสาโท มีจักขุปสาทรูปดี
๒. รูปารมณ มีรูปารมณ คือ สิ่งที่สามารรถแลเห็นได้มาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. อาโลโก มีแสงสว่างพอเหมาะ
๔. มนสิกาโร มีความใส่ใจต่อรูปารมณนั้น

ทางโสททวาร

๑. โสตปสาโท มีโสตปสาทรูปดี
๒. สททารมณ มีสัททารมณ คือ เสียงอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏเฉพาะหน้า
๓. อากาโส มีช่องว่าง [ของหูที่เสียงสามารถแผ่เข้าไปได้]

๔. มนสิกาโร มีความใส่ใจต่อเสียงนั้น

ทางฆานทวาร

๑. ฆานปสาโท มีฆานปสาทรูปดี

๒. คันธารมมณฺ์ มีคันธารมณฺ์ คือ กลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏเฉพาะหน้า

๓. วาโย มีลมพัดพากลิ่นมากระทบกับฆานปสาท

๔. มนสิกาโร มีความใส่ใจต่อกลิ่นนั้น

ทางชีวหาทวาร

๑. ชิวหาปสาโท มีชีวหาปสาทรูปดี

๒. รสารมมณฺ์ มีรสารมณฺ์ คือ รสอย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบที่ปสาทลิ้น

๓. อาโป มีอาโปธาตุ คือ น้ำลายหรือน้ำหืออยู่ในสิ่งนั้นๆ ช่วยละลาย]

๔. มนสิกาโร มีความใส่ใจต่อรสนั้น

ทางกายทวาร

๑. กายปสาโท มีกายปสาทรูปดี

๒. โสณฐัพพารมมณฺ์ มีโสณฐัพพารมณฺ์ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง มากระทบ

กายปสาทรูป

๓. ถโท มีปฐวีธาตุที่มีลักษณะแข็ง

๔. มนสิกาโร มีความใส่ใจต่อการกระทบนั้น

ถ้าธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้สมบุรณ์ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ หรือ โสณฐัพพารมณฺ์นั้น ก็ชื่อว่า อติมหันตารมณฺ์

ถ้าธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งหย่อนไปหน่อยหนึ่ง รูปารมณฺ์เป็นต้น เหล่านั้น ก็ชื่อว่า มหันตารมณฺ์

ถ้าธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งหย่อนไปมาก รูปารมณฺ์เป็นต้น เหล่านั้น ก็ชื่อว่า ปริตตารมณฺ์

ถ้าธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งหย่อนไปมากเกินไป รูปารมณฺ์เป็นต้น เหล่านั้น ก็ชื่อว่า อติปริตตารมณฺ์

จักขุปสาท ๓ อย่าง ในอติมหันตารมณฺ์วิธี ตทาลัมพณวาระ และปฐมมหันตารมณฺ์วิธี มีดังนี้ คือ

อติมหันตารมณฺ์ ตทาลัมพณวาระ

๑. มันทายุกจักขุปสาท มี ๓๗ ขณะ

๒. อมันทายุกจักขุปสาท มี ๑๑ ขณะ

๓. มัชฌิมาयูกจกขุปสาท มี ๑ ขณะ
ปฐมมหันตารมณวิถิ

๑. มันทายุกจกขุปสาท มี ๑๔ ขณะ

๒. อมันทายุกจกขุปสาท มี ๑๔ ขณะ

๓. มัชฌิมาयูกจกขุปสาท มี ๑ ขณะ

ข้อ ๗ ถาม. คำว่า “ตทาลัมพณนิม” กับ “ชวนนิม” นั้น หมายความว่าอย่างไร และแต่ละอย่างนั้น มีข้อกำหนดอย่างไร ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า **ตทาลัมพณนิม** หมายความว่า ข้อกำหนดที่ทำให้ตทาลัมพณะสามารถเกิดได้ในวิธีนั้น ๆ มี ๔ ประการ คือ

๑. **ชวนะ** ต้องเป็น กามชวนะ

๒. **บุคคล** ต้องเป็น ผู้ปฏิสนธิมาจากกามปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวงใดดวงหนึ่ง

๓. **อารมณ** ต้องเป็น กามอารมณ

๔. **วิถิ** ต้องเป็น อติมหันตารมณวิถิ หรือ วิภูตารมณวิถิ เท่านั้น

เมื่อครบองค์ทั้ง ๔ นี้แล้ว ตทาลัมพณะก็เกิดได้ แต่ถ้าขาดไปองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ตทาลัมพณะก็เกิดไม่ได้

ชวนนิม หมายความว่า ธรรมเนียม หรือ ข้อกำหนดของการเกิดขึ้นของชวนจิต หมายความว่า ชวนจิตอย่างใด เกิดได้ที่ขณะนั้น ท่านกล่าวว่า กามชวนะเกิดเพียง ๗ ขณะ เป็นอย่างมาก มัคคชวนะ อภิญญาชวนะ เกิดเพียงขณะเดียว ชวนะที่เหลือนอกจากนี้ แม้หลาย ๆ ขณะก็เกิดได้

ชวนจิตที่เกิด ๑ ขณะ ได้แก่ จิต ๒๖ ดวง คือ

ก. มหัคคตกุศลชวนะ	๙	ที่เกิดขึ้นในอาทิกัมมิกมานวิถิ
ข. มหัคคตกิริยาชวนะ	๙	ที่เกิดขึ้นในอาทิกัมมิกมานวิถิ
ค. อภิญญาชวนะ	๒	ที่เกิดขึ้นในอภิญญาวิถิ
ง. มัคคชวนะ	๔	ที่เกิดขึ้นในมัคควิถิ
จ. อนาคามีผลชวนะ	๑	ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาออกจากนิโรธสมาบัติ
ฉ. อรหัตตผลชวนะ	๑	ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาออกจากนิโรธสมาบัติ

ชวนจิตที่เกิด ๒ ขณะ ได้แก่ จิต ๖ ดวง คือ

- ก. เนวสัญญานาสัญญายตนชวนจิต ๒ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้านิโรธสมาบัติ
- ข. ผลชวนะ ๔ ที่เกิดขึ้นในมัคควิถิของมณฑบุคคล

ชวนจิตที่เกิด ๓ ขณะ ได้แก่ จิต ๑๒ ดวง คือ

- ก. มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิธิตกขบุคค
- ข. มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิธิตกขบุคค
- ค. ผลชวณะ ๔ ที่เกิดขึ้นในมัคควิธิตกขบุคค

ชวนจิตที่เกิด ๔ ขณะ ได้แก่ จิต ๘ ดวง คือ

- ก. มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิธิตกขบุคค
- ข. มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในอัปปนาวิธิตกขบุคค

อนึ่ง มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นใน [ปัจจเวกขณวิธิตก] เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น ก็เกิดเพียง ๔ ขณะ เพราะต้องกระทำกิจนั้น อย่างรวดเร็ว

ชวนจิตที่เกิด ๕ ขณะ ได้แก่ จิต ๒๘ ดวง คือ

กามชวณะ ๒๘ [เว้นหสิตุปปาทจิต] ที่เกิดขึ้นในมรณาสันนวิธิตก คือ วิธิตกที่จะจุติ

อนึ่งบางแห่งกล่าวว่า ชวนจิตที่เกิดขึ้นใน **มรณาสันนกาล** [ใกล้ตาย] **มูจกกาล** [ขณะหลง] **วิสัณญิตกกาล** [ขณะสลบ] **อติตรุณกาล** [ขณะที่หลุดจากกรรมมารดาใหม่ ๆ] ซึ่งเป็นขณะที่การเกิดขึ้นแห่งวิธิตกยังมีกำลังอ่อนอยู่ วิธิตกเหล่านี้ ชวณะก็เกิด ๕ ขณะ และ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิกขิยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในปัจจเวกขณวิธิตก เมื่อพระสาวกแสดงอิทธิฤทธิ์ ซึ่งเกี่ยวกับกรณีพิเศษชวณะ ก็เกิด ๕ ขณะ เหมือนกัน

ชวนจิตที่เกิด ๖ ขณะ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นในเวลาสลบ

อนึ่ง บางแห่งกล่าวว่า ในเวลาร่างกายเป็นปกติ กามชวณะ ๒๘ ดวงนั้น อาจเกิดเพียง ๖ ขณะ ก็ได้

ชวนจิตที่เกิด ๗ ขณะ ได้แก่ จิต ๒๙ ดวง คือ

กามชวณะ ๒๘ ที่เกิดขึ้นในเวลาที่ยังเป็นปกติ

ชวนจิตที่เกิดมากกว่า ๗ ขณะขึ้นไป ได้แก่ จิต ๒๒ ดวง คือ

- ก. มหัคคตกุศลชวณะ ๙ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้า **ฌานสมาบัติ**
- ข. มหัคคตภิกขิยาชวณะ ๙ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้า **ฌานสมาบัติ**
- ค. ผลจิต ๔ ที่เกิดขึ้นในเวลาเข้า **ผลสมาบัติ**

ข้อ ๘ ถาม. ปัญจทวารวิธิตก โดยย่อและโดยพิสดาร มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ? และวิธีการนับอย่างไร ? จงอธิบายให้เห็นโครงสร้างของวิธิตกเหล่านั้นมาดู

ตอบ. ปัญจทวารวิธิตก โดยย่อ มี ๗๕ วิธิตก คือ

อติมหันตารมณ	มี ๑ วิธี คือ	มี อติตมวังก์ ๑	ขณะ ๑	วิธี
มหันตารมณ	มี ๒ วิธี คือ	มี อติตมวังก์ ๒	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๓	ขณะ ๑	วิธี
ปรีตตารมณ	มี ๖ วิธี คือ	มี อติตมวังก์ ๔	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๕	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๖	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๗	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๘	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๙	ขณะ ๑	วิธี
อติปรีตตารมณ	มี ๖ วิธี คือ	มี อติตมวังก์ ๑๐	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๑๑	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๑๒	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๑๓	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๑๔	ขณะ ๑	วิธี
		มี อติตมวังก์ ๑๕	ขณะ ๑	วิธี

วิธีทั้ง ๑๕ วิธีนี้ คุณด้วยทวาร ๕ จึงเป็นวิธีจิตทางปัญจทวารโดยย่อ ๗๕ วิธี
ส่วนปัญจทวารวิธีโดยพิสดารนั้น มี ๑๐๐ วิธี คือ

อติมหันตารมณ มี ๓ วิธีคือ

มีอติตมวังก์ ๑ ขณะ	ที่เป็นตทาลัมพณวาระ	๑	วิธี
มีอติตมวังก์ ๑ ขณะ	ที่เป็นชวณวาระไม่มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี
มีอติตมวังก์ ๑ ขณะ	ที่เป็นชวณวาระ มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี

มหันตารมณ มี ๔ วิธี คือ

มีอติตมวังก์ ๒ ขณะ	ไม่มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี
มีอติตมวังก์ ๒ ขณะ	มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี
มี อติตมวังก์ ๓ ขณะ	ไม่มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี
มีอติตมวังก์ ๓ ขณะ	มีอาคันตมวังก์	๑	วิธี

ปรีตตารมณมี ๖ วิธี คือ

มี อติตมวังก์	๔	ขณะ ๑	วิธี
มี อติตมวังก์	๕	ขณะ ๑	วิธี
มี อติตมวังก์	๖	ขณะ ๑	วิธี

มี อดีตภวังค์	๗	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๘	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๙	ขณะ ๑	วิธี

อติปริตรตารมณ มี ๗ วิธี คือ

มี อดีตภวังค์	๑๐	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๑	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๒	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๓	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๔	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๕	ขณะ ๑	วิธี
มี อดีตภวังค์	๑๖	ขณะ ๑	วิธี

รวมเป็นวิธีจิตทางปัญจทวาร ๒๐ วิธี

วิธีจิตทั้ง ๒๐ วิธีนี้ เกิดได้ทางทวารทั้ง ๕ จึงรวมเป็นปัญจทวารวิธีโดยพิสดาร ๑๐๐

วิธี [๒๐x ๕ = ๑๐๐]

ข้อ ๙ ถาม. จงจำแนกทาลัมพนจิต ๑๑ โดยบุคคล ๘ และโดยอารมณ์ ๓ ประเภทคือ

อนิฏฐารมณ อิฏฐัมฉัตตารมณ และ อติอิฏฐารมณ มาดู

ตอบ. จำแนกทาลัมพนจิต ๑๑ โดยบุคคล ๘ ดังต่อไปนี้

๑. ทุกติบุคคล ย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๓ ดวง คือ สันติริณจิต ๓

๒. สุกตือเหตุบุคคล ย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๗ ดวง คือ สันติริณจิต ๓

มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ [ตามสมควร]

๓. ทวิเหตุบุคคล ย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๗ ดวง เหมือนสุกตือเหตุบุคคล

๔. ตีเหตุบุคคล ย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง [ตามสมควร]

๕. พระโสดาบัน ที่เป็นกามบุคคลย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง [ตามสมควร]

๖. พระสัททาคามี ที่เป็นกามบุคคล ย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง [ตาม

สมควร]

๗. พระอนาคามี ที่เป็นกามบุคคลย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง [ตามสมควร]

๘. พระอรหันต์ ที่เป็นกามบุคคลย่อมมีทาลัมพนจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง [ตามสมควร]

จำแนกทาลัมพนจิต ๑๑ โดยอารมณ์ ๓ ประเภท ดังต่อไปนี้

๑. อุเบกขาสันติริณอกุศลวิบากจิต ๑ ย่อมเกิดได้ในอารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ

๒. อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากอุเบกขา ๔ ย่อมเกิดได้ในอารมณ์ที่เป็นอิฏฐัมมัตตารมณ

๓. โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มหาวิบากโสมนัส ๔ ย่อมเกิดได้ในอารมณ์ที่เป็นอติอิฏฐารมณ

ข้อ ๑๐ ถาม. อาคันตูกวังค์นั้น มีข้อกำหนดอะไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. อาคันตูกวังค์จะเกิดได้นั้น มีข้อกำหนด ดังต่อไปนี้

ถ้าเป็น อติมหันตารมณวิถิ หรือ วิภูตารมณวิถิ ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ

๑. บุคคล ต้องเป็น ผู้ปฏิสนธิด้วยมหาวิบากจิตที่เป็นโสมนัส

๒. อารมณ ต้องเป็น อติอิฏฐารมณ

๓. ชวนะ ต้องเป็น โทสชวนะ

ถ้าเป็น มหันตารมณ หรือ อวิภูตารมณ ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ ประการ คือ

๑. บุคคล ต้องเป็น ผู้ปฏิสนธิด้วยมหาวิบากจิตที่เป็นโสมนัส

๒. ชวนะ ต้องเป็น โทสชวนะ

ในบรรดาองค์เหล่านี้ ทั้งกรณีที ๑ และที่ ๒ นี้ ถ้าขาดไปองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว อาคันตูกวังค์ ก็ไม่สามารถเกิดได้

ข้อ ๑๑ ถาม. จงแสดงความต่างกันระหว่างอติมหันตารมณวิถิที่มีอาคันตูกวังค์ กับ มหันตารมณวิถิที่มีอาคันตูกวังค์ ?

ตอบ. อติมหันตารมณวิถิ ที่มีอาคันตูกวังค์ และมหันตารมณวิถิที่มีอาคันตูกวังค์ นั้น ต่างกันที่อารมณ์ คือ

อติมหันตารมณวิถิ ที่มีอาคันตูกวังค์นั้น อารมณต้องเป็นอติอิฏฐารมณเท่านั้น จึงจะมีอาคันตูกวังค์ได้ ถ้านอกจากอติอิฏฐารมณแล้ว อาคันตูกวังค์ก็จะมีขึ้นไม่ได้

ส่วนมหันตารมณวิถินั้น ไม่มีการจำกัดเรื่องอารมณ์ ไม่ว่า อารมณจะเป็น อติอิฏฐารมณ อิฏฐัมมัตตารมณ หรืออนิฏฐารมณก็ตาม อาคันตูกวังค์ย่อมสามารถเกิดได้ทั้งสิ้น ถ้าเข้าองค์ประกอบของอาคันตูกวังค์ คือ บุคคลนั้นปฏิสนธิด้วยกามโสมนัส ปฏิสนธิจิต ๔ ดวงๆ ดวงใดดวงหนึ่ง บุคคลนั้นเป็นทวิเหตุบุคคล ตีเหตุบุคคล โสตาบัน บุคคล หรือสภิกาคามีบุคคล บุคคลใดบุคคลหนึ่ง และมีชวนะเป็นโทสชวนะ

ข้อ ๑๒ ถาม. จงแปลคาถา ดังต่อไปนี้

วิธีจิตตานิ สุตเตว

จิตตูปปาทา จตุททส

จตุปณฺญาส จิตถารว

ปณฺจทวารเร ยถารหํ ?

ตอบ. ตามคาถานี้แปลความว่า

ตามอารมณ์ที่ปรากฏเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๕ นั้น เมื่อว่าโดยวิธีจิตแล้ว มี ๗ อย่างคือ

ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ปัญจวิญญานจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๑ สันตীরณจิต ๑
โฆฏฐัพพนจิต ๑ ขวนจิต ๑ ตทาลัมพนจิต ๑ เรียกว่า วิธีจิต

ว่าโดยการเกิดขึ้นของวิธีจิต มี ๑๔ ขณะ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ขณะ ปัญจ
วิญญานจิต ๑ ขณะ สัมปฏิจฉนจิต ๑ ขณะ สันตীরณจิต ๑ ขณะ โฆฏฐัพพนจิต ๑ ขณะ
ขวนจิต ๗ ขณะ ตทาลัมพนจิต ๒ ขณะ รวมเป็น ๑๔ ขณะนี้ เรียกว่า วิธีจิตเหมือนกัน

ว่าโดยพิสดาร มีจิตเกิดได้ ๕๔ ดวง คือ กามจิต ๕๔ นั้นเอง

ข้อ ๑๓ ถาม. จงแสดง องค์ธรรมปรมัตถ์ อารมณ์ บุคคล และภูมิ ของวิธีจิต ดังต่อไปนี้

ก. จักขุทวารวิธี อติมหันตารมณ์ ตทาลัมพนวาระ กิริยาขวนะ

ข. โสททวารวิธี อติมหันตารมณ์ ขวนวาระ ไม่มีอาคันตุกภวังค์ โทสขวนะ

ค. ฆานทวารวิธี มหันตารมณ์ ขวนวาระ มีอาคันตุกภวังค์

ง. ชิวหาทวารวิธี มหันตารมณ์ ขวนวาระ มหากุศลขวนะ

จ. กายทวารวิธี มหันตารมณ์ ขวนวาระ กิริยาขวนะ

ตอบ. แสดงองค์ธรรมปรมัตถ์ อารมณ์ บุคคล และภูมิ ของวิธีดังต่อไปนี้

ก. จักขุทวารวิธี อติมหันตารมณ์ ตทาลัมพนวาระ กิริยาขวนะ

ว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์ ได้แก่ กามติเหตุกภวังคจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง

ว่าโดยอารมณ์ ได้แก่ รูปารมณ์ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป

ว่าโดยบุคคล ได้แก่ อรหันตบุคคล ๑

ว่าโดยภูมิ ได้แก่ กามสุคติภูมิ ๗ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

ข. โสททวารวิธี อติมหันตารมณ์ ขวนวาระ ไม่มีอาคันตุกภวังค์ โทสขวนะ

ว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์ ได้แก่ กามอุเบกขาภวังคจิต ๒ ดวงใดดวงหนึ่ง

ว่าโดยอารมณ์ ได้แก่ สัททารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป

ว่าโดยบุคคล ได้แก่ กามบุคคล ๒ คือ ปุณฺณ ๔ โสตาบัน ๑ สกิทาคามี ๑

ว่าโดยภูมิ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

ค. ฆานทวารวิธี มหันตารมณ์ ขวนวาระ มีอาคันตุกภวังค์

ว่าโดยองค์ธรรมปรหมัตถ์ ได้แก่ กามโสมนัสสวักคจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง
 ว่าโดยอารมณฺ์ ได้แก่ คันธารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป
 ว่าโดยบุคคล ได้แก่ ทวิเหตุบุคคล ๑ ตีเหตุบุคคล ๑ โสตาบัน ๑ สกิทาคามี ๑
 ว่าโดยภูมิ ได้แก่ กามสุคติภูมิ ๗ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

ง. ชิวหาทวารวิถิ มหันทารมณฺ์ ชวนวาระ มหากุศลชวณะ

ว่าโดยองค์ธรรมปรหมัตถ์ ได้แก่ กามภวักคจิต ๑๐ ดวงใดดวงหนึ่ง
 ว่าโดยอารมณฺ์ ได้แก่ รสารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป
 ว่าโดยบุคคล ได้แก่ บุคคล ๗ [เว้นอรหันตบุคคล ๑]
 ว่าโดยภูมิ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

จ. กายทวารวิถิ มหันทารมณฺ์ ชวนวาระ กิริยาชวณะ

ว่าโดยองค์ธรรมปรหมัตถ์ ได้แก่ กามตีเหตุภวักคจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง
 ว่าโดยอารมณฺ์ ได้แก่ โภฏฐัพพารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูป
 ว่าโดยบุคคล ได้แก่ อรหันตบุคคล ๑
 ว่าโดยภูมิ ได้แก่ กามสุคติภูมิ ๗ ภูมิใดภูมิหนึ่ง

ข้อ ๑๔ ถาม.จงจำแนกภวักคจิต ๑๙ ดวงโดยบุคคล ๘ [ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๔] มาดู?

ตอบ. จำแนกภวักคจิต ๑๙ ดวง โดยบุคคล ๘ ดังต่อไปนี้

๑. อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ย่อมนำเกิดเป็น **ทุกติบุคคล** ในอบายภูมิ ๔

๒. อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ย่อมนำเกิดเป็น **สุคติเหตุบุคคล** ในมนุษยภูมิ ๑ และจาตุมหาราชิกาภูมิ ๑ [เป็นผู้บกพร่องทางด้านจิตใจ หรือ รวมทั้งร่างกายด้วย แต่กำเนิด]

๓. มหาวิบากญาณวิปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมนำเกิดเป็น **ทวิเหตุบุคคล** ในกามสุคติภูมิ ๗ [เป็นมนุษย์ หรือ เทวดา ระดับชั้นกลาง]

๔. มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมนำเกิดเป็น **ตีเหตุบุคคล** ในกามสุคติภูมิ ๗ [เป็นมนุษย์ หรือ เทวดา ระดับชั้นสูง]

๕. รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมนำเกิดเป็น **ตีเหตุบุคคล** ในรูปภูมิ ๑๕ [เว้นอสังขยสัตตภูมิ ๑] ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

๖. อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมนำเกิดเป็น **ตีเหตุบุคคล** ในอรูปภูมิ ๔ ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

ข้อ ๑๕ ถาม. จงจำแนกขวนจิต ๕๕ หรือ ๘๗ โดยบุคคล ๘ มาดู ?

ตอบ. จำแนกขวนจิต ๕๕ หรือ ๘๗ โดยบุคคล ๘ ดังต่อไปนี้

๑. ทุคติบุคคล ย่อมมีขวนจิตเกิดได้ ๒๐ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ ตามสมควร

๒. สุกตือเหตุกบุคคล ย่อมมีขวนจิตเกิดได้ ๒๐ ดวง เหมือนกับทุคติบุคคล

๓. ทวิเหตุกบุคคล ย่อมมีขวนจิตเกิดได้ ๒๐ ดวง เหมือนกับสุกตือเหตุกบุคคล

๔. ติเหตุกบุคคล ที่ไม่ได้ฌาน ย่อมมีขวนจิตเกิดได้ ๒๐ ดวง เหมือนกับทวิเหตุกบุคคล ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ที่บุคคลนั้นได้เพิ่มเข้ามาอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง

๕. พระโสดาบัน ที่ไม่ได้ฌาน มีขวนจิตเกิดได้ ๑๕ ดวง คือ อกุศลจิต ๗ [เว้น ภิภูจิตตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ ตามสมควร ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ที่บุคคลนั้นได้ เพิ่มเข้ามาอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง

๖. พระสกิทาคามี ที่ไม่ได้ฌาน มีขวนจิตเกิดได้ ๑๕ ดวง เหมือนกับพระโสดาบัน

๗. พระอนาคามี ที่ไม่ได้ฌาน มีขวนจิตเกิดได้ ๑๓ ดวง คือ อกุศลจิต ๕ คือ ภิภูจิตตวิปปยุตตจิต ๔ อหัจฉิจสัมปยุตตจิต ๑ และ มหากุศลจิต ๘ ตามสมควร ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ที่บุคคลนั้นได้ เพิ่มเข้ามาอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง

๘. พระอรหันต์ ที่ไม่ได้ฌาน มีขวนจิตเกิดได้ ๙ ดวง คือ หสิตุปปาทจิต ๑ มหาภิริยาจิต ๘ ตามสมควร ถ้าได้ฌานก็นับมหัคคตภิริยาจิต ๙ ที่บุคคลนั้นได้ เพิ่มเข้ามาอีกตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง

ข้อ ๑๖ ถาม. จงจำแนกจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง โดยบุคคล ๘ และโดยภูมิ ๓๑ มาดู ?

ตอบ. จำแนกจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง โดยบุคคล ๘ และภูมิ ๓๑ ดังนี้

๑. ทุคติบุคคล ในอบายภูมิ ๔ สามารถมีจิตเกิดได้ ๓๗ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ ตามสมควร

๒. สุกตือเหตุกบุคคล ในมนุษย์ภูมิ ๑ จาตุมหาราชิกาภูมิ ๑ สามารถมีจิตเกิดได้ ๔๑ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ ตามสมควร

๓. ทวิเหตุกบุคคล ในกามสุคติภูมิ ๗ สามารถมีจิตเกิดได้ ๔๑ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากญาณวิปปยุตตจิต ๔ ตามสมควร

๔. ติเหตุกปุณฺณ ในกามสุคติภูมิ ๗ ที่ไม่ได้ฌาน สามารถมีจิตเกิดได้ ๔๕ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ ตามสมควร ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๔๔ ถึง ๕๒ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้ [และเว้นโทสมูลจิต ๒ ดวงออก ในขณะที่ฌานยังไม่เสื่อม]

ติเหตุกปุณฺณ ในรูปพรหมภูมิ ๑๕ [เว้นอสังญญสัตตภูมิ] ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๓๐ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๐ [เว้นโทสมูลจิต ๒] อเหตุกจิต ๑๑ [เว้นขานวิญญานจิต ๒ ขิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒ หสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๓๙ ถึง ๔๗ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

ติเหตุกปุณฺณ ในอรุปรหมภูมิ ๔ สามารถมีจิตเกิดได้ ๒๐ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๐ [เว้นโทสมูลจิต ๒] มโนทวาราวีชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ อรูปวิบากจิตดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นเกิด ถ้าได้ฌาน ก็นับอรุปรภาจรกุศลจิต ๔ ดวง เพิ่มเข้ามาอีก ตั้ง ๑ ดวงถึง ๔ ดวง จึงรวมเป็นจิต ๒๑ ถึง ๒๔ ดวง ตามสมควรที่บุคคลนั้นจะทำได้

๕. พระโสดาบัน ในกามสุคติภูมิ ๗ ที่ไม่ได้ฌาน สามารถมีจิตเกิดได้ ๔๑ ดวง คือ อกุศลจิต ๗ [เว้นทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๑ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑] อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ โสดาปัตติผลจิต ๑ ตามสมควร ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๔๐ ถึง ๔๘ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้ [และเว้นโทสมูลจิต ๒ ดวง]

พระโสดาบันในรูปภูมิ ๑๕ [เว้นอสังญญสัตตภูมิ] ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๒๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อเหตุกจิต ๑๑ [เว้นขานวิญญานจิต ๒ ขิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒ หสิตุปปาทจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ โสดาปัตติผลจิต ๑ รุปรภาจรวิบากจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๒๗ ถึง ๓๕ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

พระโสดาบันในอรุปรภูมิ ๔ ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๑๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ มโนทวาราวีชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ อรูปภาจรวิบากจิต ๑ โสดาปัตติผลจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับอรุปรภาจรกุศลจิต ๔ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๔ ดวง รวมเป็น ๑๗ ถึง ๒๐ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

๖. พระสภากาฬามี มีนัยเหมือนพระโสตาบันทั้ง ๓ จำพวก ทุกประการ แต่เปลี่ยนตรงที่ สภากาฬามีผลจิต แทนโสตาปัตติผลจิต เท่านั้น

๗. พระอนาคามี ในกามสุคติภูมิ ๗ ที่ไม่ได้ฌาน สามารถมีจิตเกิดได้ ๓๙ ดวง คือ ทิฏฐิคติวิปปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อเหตุกจิต ๑๗ [เว้นหสิตุปปาตจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ อนาคามีผลจิต ๑ ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๔๐ ถึง ๔๘ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

พระอนาคามีในรูปภูมิ ๑๕ [เว้นอสังขยสัตตภูมิ] ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๒๖ ดวง คือ ทิฏฐิคติวิปปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ อเหตุกจิต ๑๑ [เว้นขานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒ หสิตุปปาตจิต ๑] มหากุศลจิต ๘ อนาคามีผลจิต ๑ รูปาวจรวิบากจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตกุศลจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๒๗ ถึง ๓๕ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

พระอนาคามีในอรุภูมิ ๔ ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๑๖ ดวง คือ ทิฏฐิคติวิปปยุตตจิต ๔ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ อนาคามีผลจิต ๑ รูปาวจรวิบากจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับอรุปาวจรกุศลจิต ๔ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๔ ดวง รวมเป็น ๑๗ ถึง ๒๐ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

๘. พระอรหันต์ ในกามสุคติภูมิ ๗ ที่ไม่ได้ฌาน สามารถมีจิตเกิดได้ ๓๕ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘ มหาวิบากจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ อรหัตตผลจิต ๑ ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตภิรียาจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๓๖ ถึง ๔๔ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

พระอรหันต์ในรูปภูมิ ๑๕ [เว้นอสังขยสัตตภูมิ] ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๒๒ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๒ [เว้นขานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒] มหาภิรียาจิต ๘ อรหัตตผลจิต ๑ รูปาวจรวิบากจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับมหัคคตภิรียาจิต ๙ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙ ดวง รวมเป็น ๒๓ ถึง ๓๑ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

พระอรหันต์ในอรุภูมิ ๔ ที่ไม่ได้ฌานเพิ่ม สามารถมีจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหาภิรียาจิต ๘ อรหัตตผลจิต ๑ รูปาวจรวิบากจิต ๑ [ดวงใดดวงหนึ่ง ที่นำบุคคลนั้นมาเกิด] ถ้าได้ฌาน ก็นับอรุปาวจรภิรียาจิต ๔ เพิ่มเข้าไปอีก ตั้งแต่ ๑ ถึง ๔ ดวง รวมเป็น ๑๒ ถึง ๑๕ ดวง ตามสมควรแก่ฌานที่ตนได้

ข้อ ๑๗ ถาม. กามสุทธมนทวารวิถิ โดยย่อและโดยพิสดาร มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง?
และมีวิธีการนับอย่างไร ? จงอธิบายให้เห็นโครงสร้างของวิถิเหล่านั้น

ตอบ. กามสุทธมนทวารวิถิ โดยย่อ มี ๒๕ วิถิ คือ

อติวิภูตารมณ มี ๑๔ วิถิ คือ

อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ๖ วิถิ ได้แก่

๑. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๔ ขณะ	๑ วิถิ
๒. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๓ ขณะ	๑ วิถิ
๓. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๒ ขณะ	๑ วิถิ
๔. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๑ ขณะ	๑ วิถิ
๕. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ ไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ
๖. อติวิภูตารมณ ตทาลัมพนวาระ ที่ไม่มีมือตติถวังก์และไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ

อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ๘ วิถิ ได้แก่

๑. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๖ ขณะ	๑ วิถิ
๒. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๕ ขณะ	๑ วิถิ
๓. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๔ ขณะ	๑ วิถิ
๔. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๓ ขณะ	๑ วิถิ
๕. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๒ ขณะ	๑ วิถิ
๖. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๑ ขณะ	๑ วิถิ
๗. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ ไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ
๘. อติวิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่ไม่มีมือตติถวังก์และไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ

วิภูตารมณ ๘ วิถิ คือ

๑. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๖ ขณะ	๑ วิถิ
๒. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๕ ขณะ	๑ วิถิ
๓. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๔ ขณะ	๑ วิถิ
๔. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๓ ขณะ	๑ วิถิ
๕. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๒ ขณะ	๑ วิถิ
๖. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ มีถวังก์หลัง ๑ ขณะ	๑ วิถิ
๗. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่มีมือตติถวังก์ ไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ
๘. วิภูตารมณ ขนวนวาระ ที่ไม่มีมือตติถวังก์และไม่มีถวังก์หลัง	๑ วิถิ

อวิภูตารมณ มี ๒ วิถิ คือ

- อธิบดีวิภูตารมณ มี ๑ วิธี คือ

- รวมเป็นสุทธมโนทวารวิถีโดยย่อ ๒๕ วิถี

อติวิภูตารมณ มี ๒๒ วิถี คือ

๑. อติวิฤตารมณฺ์ ตทาลัมพนวาระที่มือตีตมวังก์ มีวังก์หลัง ๔ ขณะ ๑ วิถี

๓. อติวิถิตารมณฺ์ ตทาลัมพนวาระ ที่มีอติตวังก์ มีอวังก์หลัง ๒ ขณะ ๑ วิถิ

๔. อติวิถิตารมณฺ์ ตทาลัมพนวาระ ที่มีอติตมวํค์ มีภวํค์หลัง ๑ ขณะ ๑ วิถิ

๕. อติวิถุการมณั ตทาลัมพนวาระ ที่มีอติตวังก์ ไม่มีกวัังก์หลั ๑ วิถึ

๖. อติวิถุการมณั ตพาลัฒนวาระ ที่ไมม่อติตถวังกัและไมม่ภวังกัหลั ๑ วิถิ

๑. อติวิถุการมณั ชวนวาระ มือตืตทวังกัไม่มีอาคัันตทวังกั มีทวังกัหลััง ๖ ชณะ ๑

22

๒. อติวิกรมณ์ ขนวนวาระ มือตีตบวังก์ ไม่มีอาคันตุกษวังก์ มีภวังก์หลัง ๕ ขณะ ๑

22

๓. อติวิถิตารมณฺ์ ขวนวาระ มือตีตวงค์ไม่มีอาคันตุกวงค์ มีวงค์หลัง ๔ ขณะ ๑ วิถี

๔. อติวิกรมณ ชนระวาระ มีอติตวงค์ไม่มีอาคันตทวงค์ มีวงค์หลัง ๓ ขณะ ๑

22

๕. อติวิฤตารมณฺ์ ชวนะวาระ มีอติตถวํสฺไม่มีอาคันตุกษวํสฺ มีภวํสฺหลัง ๒ ขณะ ๑

၁၁၁

๖. อติวิถิตารมณฺ์ ชวนะวาระ มื่อตี่ตวงค์ไม่มีอาคัันตูกวงค์ มีวงค์หลัง ๑ ขณะ ๑วิธี

๗. อติวิถิตารมณฺ์ ชวนวาระ มือตีตมวังก์ ไม่มีอาคันตกมวังก์ ไม่มีมวังก์หลัง ๑ วิถี

๘. อติวิถิตารมณฺ์ ชวนวาระ ไม่มีอดีตภวังค์ ไม่มีอาคັນตภวังค์ และไม่มีภวังค์หลัง ๑

22

อติวิฤตารมณ ชวนวาระ มีอากันตฤกษัง ๘ วิธี ได้แก่

๑. อติวิกรมณ์ ชวนวาระ ที่มีอดีตภวังค์ มีอาคันตภวังค์ มีภวังค์หลัง ๖ ขณะ ๑ วิถี

อติอวิภูตารมณ มี ๑ วิธี คือ

๑. อติอวิภูตารมณ โมฆวาระ ไม่มีมือตีตภวังก์ มีภวังก์หลัง ๔ ขณะ ๑ วิธี
รวมเป็นสุทธมโนทวารวิถีโดยพิสดาร ๔๑ วิธี

ข้อ ๑๘ ถาม. ทางปัญจทวารวิธินั้น มือตีตภวังก์โดยแน่นอน แต่ทางมโนทวารวิธินั้น มือตีตภวังก์ไม่แน่นอน คือ มโนทวารวิถีที่มีมือตีตภวังก์ก็มี ไม่มีมือตีตภวังก์ก็มี ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. ทางปัญจทวารวิถี มือตีตภวังก์โดยแน่นอน แต่ทางมโนทวารวิถีมือตีตภวังก์โดยไม่แน่นอนนั้น เพราะเกี่ยวเนื่องกับการรับอารมณ์ตามทวารนั้น ๆ คือ ปัญจทวารวิถีรับปัญจอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูปอย่างเดียว จึงต้องมือตีตภวังก์โดยแน่นอน

ส่วนทางมโนทวารวิธินั้น สามารถรับอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นปรมัตถ์ซึ่งเป็นเตกาลิกอารมณ์ก็ได้ และบัญญัติซึ่งเป็นกาลวิมุตติอารมณ์ก็ได้ ฉะนั้น ในขณะที่มโนทวารวิถีรับอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นปัจจุบันนิปผันนรูปแล้ว ในขณะที่นั้นก็มือตีตภวังก์ได้ ส่วนในขณะที่มโนทวารวิถีรับอารมณ์ที่นอกจากปัจจุบันนิปผันนรูป คือ มือตีต อนาคตนิปผันนรูป หรือมีและธัมมารมณที่เป็นกามจิต เจตสิก อนิปผันนรูปที่เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ และบัญญัติเป็นอารมณ์แล้ว ในขณะนั้นก็ไม่ต้องมือตีตภวังก์

ข้อ ๑๙ ถาม. อวิภูตารมณวิถี และอติอวิภูตารมณวิธินั้น มีจำนวนอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง และวิถีเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะที่ไหนบ้าง เกิดขึ้นแก่บุคคลจำพวกใด ในภูมิใด? จงชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. อวิภูตารมณวิถีมีจำนวน ๒ วิธี คือ วิถีที่มีภวังก์ ภวังก์จลนะ ภวังก์ปัจเฉทะ และมโนทวาราวชชนะ ๒ ขณะ แล้วก็ลงภวังก์ต่อไป ๑ วิธี วิถีที่มีภวังก์ ภวังก์จลนะ ภวังก์ปัจเฉทะ และมโนทวาราวชชนะ ๓ ขณะ แล้วก็ลงภวังก์ต่อไปอีก ๑ วิธี

อติอวิภูตารมณวิถีมีจำนวน ๑ วิธี คือ วิถีที่มีภวังก์ และภวังก์จลนะ ๒ ขณะ แล้วก็ลงภวังก์ต่อไป ๑ วิธี

ในวิถีทั้ง ๒ อย่างนี้ อวิภูตารมณวิถีเกิดขึ้นในขณะที่คตินึกถึงอารมณ์ ๖ ที่ละเอียดสุขุมทั้งที่เป็นปรมัตถ์และบัญญัติ แล้วก็คิดไม่ค่อยออก จำก็ไม่ได้ หรือในขณะที่กำลังฝันอยู่นั้น เรื่องราวที่กำลังฝันนั้นไม่ค่อยชัดเจน เพียงแต่กล่าวได้ว่านอนหลับไม่สนิทเท่านั้น

ส่วนอดีตวิภูตารมณวิธินั้น เมื่อมีนิमितปรากฏเกิดขึ้นทางใจแก่บุคคลที่กำลังหลับนั้น เพียงแต่ทำให้กำบังจิตหวั่นไหวเท่านั้น ผู้นั้นไม่มีความรู้สึกต่ออารมณ์แต่ประการใด และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะนั้นคล้ายๆ กับว่านอนหลับอย่างสนิท

วิธีทั้ง ๒ อย่างที่เกิดขึ้นในขณะผืนนี้ เกิดแก่บุคคล ๗ จำพวก ยกเว้นพระอรหันต์ ที่เกิดอยู่ในมุนุชยภูมิ และอบายภูมิ ๓ [วันนรก]

แต่ถ้าเป็นวิภูตารมณและอดีตวิภูตารมณที่ไม่เกี่ยวกับความฝัน ก็เกิดได้แก่บุคคล ๘ จำพวก ที่เกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ ๔ และปัญจโวการภูมิ ๒๖ รวม ๓๐ ภูมิ

ข้อ ๒๐ ถาม. เหตุที่ทำให้อารมณ์ ปรากฏทางมโนทวารวิธิดังนั้น มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง?

จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. เหตุที่ทำให้อารมณ์ปรากฏทางมโนทวารวิธิดังนั้น มี ๑๔ ประการ คือ

๑. ทิฏฐโต เพราะได้เคยพบ เคยเห็นอารมณ์นั้นมาก่อน

๒. ทิฏฐสัมพันธโต เพราะอารมณ์นั้น คล้าย ๆ กับว่า ได้เคยพบเคยเห็นมาก่อน หรือ มีความใกล้เคียงกัน

๓. สุตโต เพราะเคยได้ยินได้ฟังมาก่อน

๔. สุตสัมพันธโต เพราะอารมณ์นั้น คล้ายๆ กับว่า ได้เคยพบเคยเห็นมาก่อน หรือ มีความใกล้เคียงกัน

๕. สัทธายะ เพราะความเชื่อในถ้อยคำของบุคคลอื่น ทำให้คิดถึงเรื่องที่ตนเคยเชื่อ

๖. รุจิยา เพราะความชอบใจของตน ทำให้ตรึงนึกถึงแต่ในเรื่องที่ตนพอใจ ชอบใจ

๗. อาการปรวิตักเกณ เพราะการตรึงนึกถึง โดยอาศัยเรื่องราว คำพูด ตลอดจน เหตุผล ของสิ่งนั้นๆ

๘. ทิฏฐิขินณานขันติยา เพราะการพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ด้วยปัญญา หรือ ด้วย ฤทธิ์ของตน แล้วตัดสินใจลงไป

๙. นานากัมมพลน เพราะอำนาจของกรรมต่างๆ เช่น กรรมอารมณ์ กรรมนิमित อารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ที่มาปรากฏ เมื่อใกล้จะตาย

๑๐. นานาอิทธิพลน เพราะอำนาจแห่งฤทธิ์ต่างๆ ที่เกิดจากอภิญญาลาภบุคคล แสดงให้เห็น

๑๑. ธาตุกโขภวเสน เพราะอำนาจแห่งธาตุภายในร่างกายกำเริบ มีน้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต ลม เป็นต้นเหล่านี้ วิปริต เช่น คนวิกลจริต มีอาการเพ้อคลั่ง เพราะได้เห็น ได้ยิน หรือคิดถึงสิ่งต่างๆ

๑๒. เทวโตปสังหารวเสน เพราะอำนาจแห่งเทวดามาดลใจ ที่เรียกว่า **เทพสังหารณ์**

๑๓. อนุโพรวเสน เพราะอำนาจแห่งการรู้หรือสัมผัส ๔ โดยอาศัยสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภวานามยปัญญา ตามสมควรแก่มัคคญาณ ผลญาณ ที่ไม่ขัดแย้งกัน

๑๔. ปฏิวเรวเสน เพราะอำนาจแห่งการรู้หรือสัมผัส ๔ โดยอาศัยมัคคญาณ ผลญาณ โดยตรง คือ การตรัสรู้มรรค ผล นิพพาน

ข้อ ๒๑ ถาม.ตทณวัตติกมโนทวารวิถี หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

จงแสดงพร้อมความหมายตามลำดับ

ตอบ. ตทณวัตติกมโนทวารวิถี หมายความว่า มโนทวารวิถีที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถี โดยมีปรมัตถ์เป็นอารมณ์ เชื่อมโยงไปสู่บัญญัติ เพื่อให้รู้เรื่องราวของสมมติบัญญัติ ตามโวหารที่กล่าวขานกันของชาวโลก หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุพันธกมโนทวารวิถี

ตทณวัตติกมโนทวารวิถี หรือ อนุพันธกมโนทวารวิถี มี ๔ หรือ ๗ อย่าง คือ

๑. อดีตคคทณวิถี เป็นมโนทวารวิถีที่รับปัญจารมณตามปัญจทวารวิถีที่ดับไปแล้ว โดยทันที ที่ปัญจารมณนั้นหมดอายุลงไป และที่เกิดขึ้นใหม่ต่อเนื่องกันในขณะนั้น เป็นมโนทวารวิถีที่รับปัญจารมณที่เป็นปรมัตถอารมณ์ เหมือนกับปัญจทวารวิถี แตต่างกันกับปัญจทวารวิถี ที่อารมณ์นั้นดับไปแล้ว เป็นอดีตอารมณ์ เท่านั้น

๒. สมุหคคทณวิถี เป็นมโนทวารวิถีที่รับปัญจารมณจากปัญจทวารวิถี ที่ อดีตคคทณวิถีรับมาและเกิดสลับกันหลายครั้งนั้น สมุหคคทณวิถี ก็ทำการรวบรวมส่วนต่างๆ ของปัญจารมณนั้นเข้าด้วยกันให้มีความเกี่ยวพันเป็นลักษณะรูปร่าง เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ ที่เป็นความหมายโดยสมมติบัญญัติ ตามโวหารของชาวโลก สมุหคคทณวิถี ก็มีปรมัตถอารมณ์ ที่เป็นอดีตอารมณ์ เหมือนกับ อดีตคคทณวิถี

๓. อัถถคคทณวิถี เป็นมโนทวารวิถีที่เกิดต่อจากสมุหคคทณวิถี มีอารมณ์เป็นบัญญัติ ทำหน้าที่รู้บัญญัติในเนื้อความของปัญจารมณนั้นๆ จึงเป็นวิถีที่ไม่มีตทาลัมพะเกิดขึ้นมากมายหลายรอบเช่นเดียวกัน

๔. นามคคทณวิถี เป็นมโนทวารวิถีที่เกิดต่อจากอัถถคคทณวิถี มีอารมณ์เป็นบัญญัติ ทำหน้าที่รู้ชื่อของปัญจารมณนั้นๆ ที่เป็นสัททบัญญัติ คือ รู้ชื่อที่ใช้บัญญัติเรียกขานกันตามโวหารของชาวโลก จึงเป็นวิถีที่ไม่มีตทาลัมพะ เหมือนกับอัถถคคทณวิถี และเกิดขึ้นมากมายหลายรอบเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังมีตทณวัตติกมโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นรับรู้บัญญัติทางกาย และทางวาจาที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก ๓ วิถี คือ

๕. กายวิญญัตติคคทณวิถิ เป็นมโนทวารวิถิ ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รู้ความหมายจากการเห็น การเคลื่อนไหวกาย

๖. วจวิญญัตติคคทณวิถิ เป็นมโนทวารวิถิ ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รู้ความหมายของเสียงที่ ร้องเรียก ที่เป็นสัททบัญญัติ

๗. อธิปายัคคทณวิถิ เป็นมโนทวารวิถิ ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่รู้ความละเอียดยิ่งขึ้นว่า เป็น บัญญัติของกิริยาอาการต่างๆ ทางกาย หรือ ทางวาจา

ข้อ ๒๒ ถาม. จงแสดงการเกิดขึ้นของวิถิจิตในขณะที่เห็นคนกวักมือเรียกและในขณะที่ได้ ยินเสียงเรียก มาโดยลำดับ ?

ตอบ. วิถิจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็นคนกวักมือเรียก มีวิถิเกิดขึ้น ๖ วิถิดังนี้

๑. จักขุทวารวิถิ มองเห็นคนที่กำลังกวักมือเรียก แต่การเห็นนั้นเป็นเพียงแต่เห็น เท่านั้น ยังไม่มีการรู้เรื่องราวต่างๆ แต่ประการใด

๒. อตัตถคคทณวิถิ เป็นวิถิจิตที่เกิดต่อจากจักขุทวารวิถิรับรูปรามณที่เป็นอดีต คือ ูปรามณที่จักขุทวารวิถิรับมาและดับไปแล้วนั่นเอง การเกิดขึ้นของจักขุทวารวิถิและ อตัตถคคทณวิถิทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้นสลับกันวนเวียนอยู่หลายรอบ

๓. สมุหคคทณวิถิ เป็นวิถิจิตที่เกิดต่อจากอตัตถคคทณวิถิ รวบรวมรูปรามณที่จักขุทวาร วิถิและอตัตถคคทณวิถิรับมาและดับไปแล้ว เป็นวิถิที่เกิดขึ้นหลายรอบ ขึ้นอยู่กับว่ารูปรามณ นั้นจะเล็กหรือใหญ่

๔. อัถถคคทณวิถิ เป็นวิถิจิตที่เกิดต่อจากสมุหคคทณวิถิ เมื่อวิถินี้เกิดแล้วย่อมรู้ เนื้อความ คือ รู้ว่าผู้้นกำลังกวักมือ

๕. กายวิญญัตติคคทณวิถิ เป็นวิถิจิตที่เกิดต่อจากอัถถคคทณวิถิ เมื่อวิถินี้เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ว่าผู้ที่กำลังกวักมือนั้น กำลังเรียก

๖. อธิปายัคคทณวิถิ เป็นวิถิจิตที่เกิดขึ้นต่อจากกายวิญญัตติคคทณวิถิ เมื่อวิถินี้ เกิดขึ้นแล้ว ก็รู้ว่า ผู้้นมีความประสงค์ให้เราไปหา

ในบรรดาวิถิทั้ง ๖ วิถินี้ จักขุทวารวิถิ อตัตถคคทณวิถิ และสมุหคคทณวิถิ ทั้ง ๓ อย่าง นี้ มีตทาลัมพนจิตเกิดขึ้นได้ เนื่องจากมีอารมณ์เป็นกามปรมัตถ์อยู่ นอกจาก ๓ วิถินี้แล้ว ตทาลัมพนจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะได้แปลงสภาพอารมณ์เป็นบัญญัติไปเสียแล้ว

วิถิจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ได้ยินเสียงเรียก มีวิถิเกิดขึ้น ๗ วิถิดังนี้

๑. โสททวารวิถิ ได้ยินเสียงเท่านั้น แต่ยังไม่รู้ถึงนามบัญญัติ และอรรถบัญญัติของ เสียงนั้น

๒. อดีตคคณวิถี เป็นวิถีจิตที่เกิดต่อจากโสตทวารวิถีรับสัททวารมณที่เป็นอดีต คือ สัททวารมณที่โสตทวารวิถีรับมาและดับไปแล้วนั่นเอง การเกิดขึ้นของโสตทวารวิถี และ อดีตคคณวิถีทั้ง ๒ อย่างนี้ เกิดขึ้นสลับกันวนเวียนอยู่หลายรอบ

๓. สมุหคคณวิถี เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้นต่อจากอดีตคคณวิถีทำการรวบรวม สัททวารมณที่มีมากกว่า ๑ คำ ซึ่งโสตทวารวิถีและอดีตคคณวิถีรับมาและดับไปแล้ว เกิดขึ้นหลายรอบแล้วแต่ว่าคำพูดนั้นจะมีมากหรือน้อยคำ

๔. นามคคณวิถี เป็นวิถีจิตที่เกิดต่อจากสมุหคคณวิถีเกิดขึ้นรับนามบัญญัติคือชื่อ เป็นอารมณ์

๕. อัธยคคณวิถี เป็นวิถีที่เกิดต่อจากนามคคณวิถี เมื่อวิถีนี้เกิดขึ้นแล้วย่อมรู้ อัธยบัญญัติที่เกี่ยวกับกิริยาอาการ ไป-มา เป็นต้น

๖. วจวิญญุตติคคณวิถี เป็นวิถีจิตที่เกิดต่อจากอัธยคคณวิถี เมื่อวิถีนี้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมรู้ว่าเสียงนี้เป็นเสียงที่เกี่ยวกับการเรียก

๗. อธิปายัคคณวิถี เป็นวิถีจิตที่เกิดต่อจากวจวิญญุตติคคณวิถี เมื่อวิถีนี้เกิดขึ้นแล้วย่อมรู้ว่าผู้ นั้นเรียกเราและมีความประสงค์ให้เราเข้าไปหา

ในบรรดาวิถีทั้ง ๗ วิถีนี้ โสตทวารวิถี อดีตคคณวิถี และสมุหคคณวิถี รวม ๓ วิถีนี้ เท่านั้นที่มีตทาลัมพณจิตเกิดขึ้นได้ เนื่องจากมีอารมณ์เป็นกามปรมัตถ์อยู่ นอกจาก ๓ วิถีนี้ แล้ว ตทาลัมพณจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะได้แปลงสภาพอารมณ์เป็นบัญญัติไปเสียแล้ว

ข้อ ๒๓ ถาม.เหตุที่ทำให้เกิดความฝันนั้น มีกี่อย่างคืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. เหตุที่ทำให้เกิดความฝันนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. บุพนิมิต กรรมใดๆ ที่ได้กระทำมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรม ก็ตาม มากระตุ้นเตือนจิตให้ฝันถึงกรรมนั้นๆ

๒. จิตอาวรณ์ จิตใจจดจ่อในเรื่องใดๆ เป็นพิเศษ ก็ทำให้ฝันถึงเรื่องนั้นๆ ได้

๓. เทพสังหรณ์ มีเทวดามาตลใจให้ฝัน [ปรากฏให้เห็นในความฝัน]

๔. ธาตุกำเริบ เวลาที่ธาตุไม่ปกติ ก็ทำให้ฝันได้เหมือนกัน เช่น มีอาการไข้ เกิดอาการ เพื่อ หรือหิวจัดจนหลับไป ฝันว่าได้กินของอร่อย นอนเคี้ยวฟัน ดังกร่อนๆ เป็นต้น

ข้อ ๒๔ ถาม. บุคคลประเภทใดบ้าง ที่ไม่ฝัน เพราะเหตุใด ? จงชี้แจง

ตอบ. บุคคลที่ไม่ฝัน มี ๖ จำพวก คือ

๑. สัตว์นรก เหตุที่สัตว์นรกไม่ผิวนั้น เพราะถูกทรมานตลอดเวลา จนไม่มีโอกาสที่จะหลับ เมื่อไม่มีโอกาสหลับแล้ว ก็เป็นอันไม่มีโอกาสผิวนด้วย

๒. อสัณฺณุตตพรหม เพราะไม่มีจิตเกิดขึ้นเลย ซึ่งความผิวนั้น เป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นแก่จิต เมื่อไม่มีจิตแล้ว อารมณ์ความผิวนั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นเดียวกัน

๓. รูปพรหม อรูปพรหม เพราะท่านเหล่านี้ พักผ่อนหลับนอนด้วยการอยู่ในฌานวิบาก

๔. พระอรหันต์ เพราะเหตุที่ท่านเป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสด้วยอำนาจสมุจเฉตปหานแล้ว วิปัสสนาทั้งหลายหมดสิ้นแล้ว เป็นผู้หลับนอนด้วยความมีสติบริบูรณ์ จึงไม่มีความผิวนั้นเกิดขึ้น เนื่องจากความผิวนั้นๆ เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนาต่างๆ นั้นเอง

ข้อ ๒๕ ถาม. วิสยัปปวัตติทางสุบินวิถีนี มีกี่อย่างคืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบายพอสังเขป

ตอบ. วิสยัปปวัตติทางสุบินวิถีนี มี ๔ อย่าง คือ

๑. สุบินวิถีที่เป็น ตทาลัมพนวาระ คือความผิวนที่สามารถรู้เรื่องราวได้ชัดเจน

๒. สุบินวิถีที่เป็น ชวนวาระ คือ ความผิวนที่สามารถรู้เรื่องราวได้ชัดเจน

๓. สุบินวิถีที่เป็น โภจวิถีนวาระ คือ ความผิวนที่ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์ ไม่สามารถรู้นิมิตในความผิวนั้นได้ เนื่องจากอารมณ์ปรากฏไม่ชัดเจน

๔. สุบินวิถีที่เป็น โภจวาระ คือ ความผิวนที่ไม่สามารถรู้เรื่องราวต่างๆ เลย เพราะอารมณ์ปรากฏไม่ชัดเลย เป็นแต่เพียงมีอารมณ์มาปรากฏทางมนทวารชนิดหนึ่งเท่านั้น

ข้อ ๒๖ ถาม. สุบินวิถีนีมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง สุบินวิถีเกิดแก่บุคคลจำพวกใด ในภูมิไหนบ้าง ?

ตอบ. สุบินวิถีนีมี ๑๒ วิถีนี คือ

๑. อตวิภูตารมณวิถีนี ตทาลัมพนวาระ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๒. อตวิภูตารมณวิถีนี ชวนวาระ ไม่มีอาคัณตภวังค์ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๓. อตวิภูตารมณวิถีนี ชวนวาระ มีอาคัณตภวังค์ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๔. วิภูตารมณวิถีนี ชวนวาระ ไม่มีอาคัณตภวังค์และไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๕. วิภูตารมณวิถีนี ชวนวาระ มีอาคัณตภวังค์ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๖. อตวิภูตารมณวิถีนี โภจวิถีนวาระ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๗. อตวิภูตารมณวิถีนี โภจวาระ ไม่มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี
๘. อตวิภูตารมณวิถีนี ตทาลัมพนวาระ มีอดีตภวังค์	๑	วิถีนี

๙. อติวิฤตารมณวิถิ ชวนวาระ ไม่มีอาคันตุกวงค์ มือติตกวงค์	๑	วิถิ
๑๐. อติวิฤตารมณวิถิ ชวนวาระ มีอาคันตุกวงค์ มือติตกวงค์	๑	วิถิ
๑๑. วิฤตารมณวิถิ ชวนวาระ ไม่มีอาคันตุกวงค์ มือติตกวงค์	๑	วิถิ
๑๒. วิฤตารมณวิถิ ชวนวาระ มีอาคันตุกวงค์ มือติตกวงค์	๑	วิถิ

สุบินวิถิที่มีมือติตกวงค์นั้น เกิดขึ้นในขณะที่รับปัจจุบันนิพผันนรูปเป็นอารมณ์ เช่น ผู้ที่กำลังหลับอยู่ มีผู้มาร้องเรียก หรือจับตัวเขย่าปลุกให้ลุกขึ้น ในขณะที่นั้น โสตทวารวิถิและกายทวารวิถิ อตัตคคณวิถีย่อมเกิดขึ้นแต่วิถิอื่นๆ ไม่เกิด จึงกลายเป็นวิถิที่ฝันไป โดยอาศัยเสียงและการถูกต้องตัวซึ่งเป็นปัจจุบันนิพผันนรูปนั้นเป็นอารมณ์เชื่อมต่อสู่ความฝัน ฉะนั้นวิถิเหล่านี้จึงมีมือติตกวงค์ได้

ข้อ ๒๗ ถาม. ทารกที่อยู่ในครรภ์มารดานั้น มีวิถิจิตเกิดขึ้นหรือไม่? ถ้ามี มีทางทวารไหนบ้าง? จงอธิบาย

ตอบ. ทารกที่อยู่ในครรภ์มารดานั้น มีวิถิจิตเกิดขึ้นตลอดเวลา สำหรับมโนทวารวิถินั้นเกิดได้ ตั้งแต่หลังจากปฏิสนธิ และ ภาวักจิต ๑๕ ขณะ เป็นต้นมา

ส่วนทางปัญจทวารวิถิเกิดเพียง ๓ วิถิ คือ โสตทวารวิถิ ชิวหาทวารวิถิ และกายทวารวิถิ สำหรับจักขุทวารวิถิ และฆานทวารวิถินั้น เกิดได้หลังจากที่คลอดจากครรภ์มารดา และทารกนั้นมีความสนใจในอารมณ์แล้ว

ข้อ ๒๘ ถาม. จงแสดงการเปรียบเทียบระหว่าง ปัญจทวารวิถิ กับ กามมโนทวารวิถิ โดยอติตกวงค์ โดยวิสัยปวัตติ โดยทวาร โดยอารมณ์ โดยวัตถุ โดยรูปธรรมนามธรรม โดยปรมัตถ์และบัญญัติ โดยกาล โดยบุคคล โดยภูมิ โดยขณะจิต โดยประเภทของวิถิจิต โดยเวทนา และโดยภาวักจิต พอได้ความเข้าใจ

ตอบ. แสดงการเปรียบเทียบระหว่างปัญจทวารกับกามมโนทวารวิถิ โดยอติตกวงค์ โดยวิสัยปวัตติ โดยทวาร โดยอารมณ์ โดยวัตถุ โดยรูปธรรมนามธรรม โดยปรมัตถ์และบัญญัติ โดยกาล โดยบุคคล โดยภูมิ โดยขณะจิต โดยประเภทของวิถิจิต โดยจำนวนจิต โดยเวทนา และโดยภาวักจิต ดังต่อไปนี้

๑. โดยอติตกวงค์ ทางปัญจทวารวิถินั้น ต้องมีอติตกวงค์เสมอไป ส่วนทางมโนทวารวิถินั้น ไม่จำเป็นต้องมีอติตกวงค์เสมอไป

๒. โดยวิสัยปวัตติ ทางปัญจทวารวิถิ มีวิสัยปวัตติ ๔ คือ ก. อติมหันตารมณ ข. มหันตารมณ ค. ปริตตารมณ ง. อติปริตตารมณ ส่วนทางมโนทวารวิถิ มีวิสัยปวัตติ

เพียง ๒ คือ ก. วิภูตารมณฺ์ ข. อวิภูตารมณฺ์ หรือ ว่าตามนัยฎีกาจารย์ มี ๕ คือ ก. อติวิภูตารมณฺ์ ข. วิภูตารมณฺ์ ค. อวิภูตารมณฺ์ ง. อติอวิภูตารมณฺ์

๓. โดยทวาร ทางปัญจทวารวิถี อาศัยเกิดได้ทาง ๕ ทวาร [เฉพาะทวารของตน ๆ] ส่วนทางมโนทวารวิถี เกิดได้เฉพาะทางมโนทวารทางเดียว

๔. โดยอารมณ์ ทางปัญจทวารวิถี มีอารมณ์ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง เฉพาะทวารของตน ๆ ส่วนทางมโนทวารนั้น มีอารมณ์ ๖ ทั้งหมด ไม่มียกเว้น

๕. โดยวัตถุ ทางปัญจทวารวิถี เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามทวารของตนๆ โดยแน่นอน ส่วนทางมโนทวารนั้นในปัญจโวการภูมิเกิดขึ้นโดยอาศัยหทยวัตถุรูปส่วนในจิตโวการภูมินั้น เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเลย

๖. โดยรูปธรรม นามธรรม ทางปัญจทวารวิถี มีรูปธรรม เป็นอารมณ์อย่างเดียว ส่วนทางมโนทวารนั้น มีทั้งรูปธรรม นามธรรม และบัญญัติธรรม เป็นอารมณ์

๗. โดยปรমัตถ์และบัญญัติ ทางปัญจทวารวิถี มีเฉพาะปรมัตถ์ธรรมเป็นอารมณ์อย่างเดียว ส่วนทางมโนทวารนั้น มีทั้งปรมัตถ์ธรรม และบัญญัติธรรม เป็นอารมณ์

๘. โดยกาล ทางปัญจทวารวิถี มีเฉพาะอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันกาลอย่างเดียว ส่วนทางมโนทวารนั้น มีอารมณ์ทั้งที่เป็นปัจจุบันกาล อดีตกาล อนาคตกาล และกาลวิมุตติอารมณ์ ไม่มียกเว้น

๙. โดยบุคคล ทางปัญจทวารวิถี เกิดได้กับบุคคล ๘ เฉพาะที่เป็นกามบุคคล และรูปบุคคล ตามสมควรแก่ทวาร ส่วนมโนทวารวิชิตนั้น เกิดได้กับบุคคล ๘ ทั้งที่เป็นกามบุคคล รูปบุคคล และอรุบุคคล

๑๐. โดยภูมิ ทางปัญจทวารวิถี เกิดเฉพาะในกามภูมิ และรูปภูมิ [เว้นอสัญญสัตตภูมิ] ตามสมควรแก่ทวาร ส่วนทางมโนทวารวิชิตนั้น เกิดได้ทั้งในกามภูมิ รูปภูมิ [เว้นอสัญญสัตตภูมิ] อรูปภูมิ

๑๑. โดยประเภทของวิชิตจิต ทางปัญจทวารวิถี มีจิตตูปบาทเกิดได้ ๑๔ ขณะ นับตั้งแต่ภวังค์ดวงแรกด้วยได้ ๑๗ ขณะ ส่วนทางกามมโนทวารวิชิตนั้น มีจิตตูปบาทเกิดได้ ๑๐ ขณะ นับภวังค์ดวงแรกด้วย ได้ ๑๒ ขณะ

๑๒. โดยขณะจิต ทางปัญจทวารวิถี มีวิชิตจิตเกิดได้มากถึง ๗ อย่าง คือ อาวัชชนะ ปัญจทวาราวัชชนะ สัมปฏิจชนะ สันตึระณะ โภจวิญญูปพะชนะ ชวนะ และตทาลัมพะชนะ ส่วนทางมโนทวารนั้น วิชิตจิตเกิดได้อย่างมาก เพียง ๓ อย่าง คือ อาวัชชนะ ชวนะ ตทาลัมพะชนะ

๑๓. โดยจำนวนจิต ทางปัญจทวารวิถี มีจิตเกิดได้ ๕๔ ดวง คือ กามจิต ๕๔ ส่วนทางกามมโนทวารวิชิตนั้น มีกามจิตเกิดได้ ๔๑ ดวง [เว้นทวิปัญจวิญญูญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓]

๑๔. โดยเวทนา ทางปัญจทวารวิถี มีเวทนาได้ทั้ง ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา ส่วนทางกามโนทวารวิธินั้น มีเวทนาได้เพียง ๓ คือ โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา อุเบกขาเวทนา เท่านั้น

๑๕. โดยภวังคจิต ทางปัญจทวารวิถี เกิดจากภวังคจิตเพียง ๑๕ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ส่วนทางกามโนทวารวิธินั้น เกิดจากภวังคจิตได้ทั้ง ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ อรูปาวจรวิบากจิต ๔

ข้อ ๒๙ ถาม.นามธรรมและรูปธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ต่างก็เป็นสังขตธรรม มีอนิจลักษณะด้วยกันทั้งสิ้น แต่นามธรรมมีอายุน้อย ส่วนรูปธรรมนั้นมีอายุยืนกว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุไร ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุที่นามธรรมมีอายุน้อยกว่ารูปธรรมนั้น เพราะนามธรรมมีหน้าที่รู้อารมณ์ ในการรู้อารมณ์นี้มีจิตเป็นประธาน ธรรมชาติของจิตนี้เป็นธรรมชาติเร็ว เมื่อได้รับอารมณ์ตามหน้าที่ของตนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ดับลงทันที โดยไม่มีร่องรอยเหลืออยู่ แล้วจิตดวงอื่นๆ ก็เกิดขึ้นรับอารมณ์ติดต่อกันไปเป็นลำดับแล้วก็ดับลงตามลำดับกันไป เมื่อจิตที่เป็นประธานดับลงแล้วเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้นก็ต้องดับลงตามไปด้วย ฉะนั้น นามธรรมคือจิตและเจตสิกจึงมีอายุสั้นกว่ารูปธรรม

ส่วนเหตุที่รูปธรรมมีอายุยืนกว่านามธรรมนั้น เพราะในบรรดารูปธรรมทั้งหลายนั้นมีมหาภูตรูปเป็นประธาน และมหาภูตรูปนี้เป็นธรรมชาติหนัก ด้วยเหตุนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วจึงต้องอยู่ได้นานกว่า เมื่อมหาภูตรูปตั้งอยู่ได้นานแล้ว อุปาทายรูปซึ่งเป็นรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดนั้น ก็ย่อมตั้งอยู่ได้นานด้วย ด้วยเหตุนี้ รูปธรรมจึงมีอายุยืนกว่านามธรรม

ข้อ ๓๐ ถาม. อารมณ์ของมรณาสันนวิถีของบุคคลทั่วไป กับปรินิพพานวิถีของพระอรหันต์นั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายอ้างเหตุผล

ตอบ. อารมณ์ของมรณาสันนวิถีของบุคคลทั่วไป กับปรินิพพานของพระอรหันต์นั้น มีความแตกต่างกันดังนี้

บุคคลทั่วไปนั้น ย่อมตายทั้งทางปัญจทวารและทางมโนทวาร ฉะนั้น อารมณ์ที่ปรากฏในมรณาสันนวิถีของบุคคลทั่วไป จึงมีทั้งปัญจอารมณ์ และอารมณ์ ๖ ที่เป็นธรรมารมณ์ ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะนำไปสู่ปฏิสนธิในภพภูมิใหม่ต่อไป

ส่วนพระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่ปรินิพพานทางปัญจทวารมรณาสันนินิธิ แต่ปรินิพพานทางมโนทวารมรณาสันนินิธิทางเดียว และไม่มีกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ แต่อย่างใดเลย เพราะท่านไม่ต้องไปถือปฏิสนธิในภพภูมิใหม่ อีกต่อไปแล้ว

ข้อ ๓๑ ถาม. มรณาสันนินิธิของบุคคลทั่วไป กับปรินิพพานวิธิของพระอรหันต์นั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายอ้างเหตุผล

ตอบ. มรณาสันนินิธิของบุคคลทั่วไป กับปรินิพพานวิธิของพระอรหันต์นั้น มีความแตกต่างกัน ดังนี้

บุคคลทั่วไปที่จะจุตินั้น [เว้นอสังขยสัตตพรหม] จะต้องมียารมณ์ของมรณาสันนินิธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ มาปรากฏ ทางปัญจทวาร หรือ มโนทวาร จะต่างกัน ก็แต่ตรงที่ขณะ ซึ่งมี ๕ ขณะนั้น ว่าจะ เป็นชวนจิตที่เป็นบาป หรือ เป็นบุญ เท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑. กามบุคคลจุติ แล้วถือปฏิสนธิในกามภูมิอีก นั้น มีองค์ประกอบดังนี้

ก. วิถี จะจุติทางปัญจทวารมรณาสันนินิธิ หรือ ทางมโนทวารมรณาสันนินิธิ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ได้ แล้วแต่ว่า จะประสบกับอารมณ์ใด ถ้าประสบกับปัญจอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จุติทางปัญจทวารมรณาสันนินิธิ ถ้าประสบกับธัมมารมณ์ ก็จุติทางมโนทวารมรณาสันนินิธิ

ข. ชวนะ ในวินินั้นๆ ซึ่งมีชวนะเพียง ๕ ขณะ ก็เป็นกามชวนะ แต่จะเป็นโลหะชวนะ โทสชวนะ โมหชวนะ มหากุศลญาณวิปยุตตชวนะ หรือมหากุศลญาณสัมปยุตตชวนะ ก็ได้แล้วแต่อำนาจของกรรมทั้ง ๔ ที่สัตว์นั้นกระทำมา [ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม กุฎัตตากรรม]

๒. กามบุคคลจุติ แล้วถือปฏิสนธิ ในพรหมภูมิ เพราะเป็นฉานลาภบุคคลนั้น มีองค์ประกอบดังนี้

ก. วิถี จะไม่จุติทางปัญจทวารมรณาสันนินิธิ แต่จุติทางมโนทวารมรณาสันนินิธิ เพราะจะต้องมีปัญญาธิ หรือมีธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์เสมอ

ข. ชวนะ ในชวนะ ๕ ขณะนั้นเป็นกามชวนะและมหัคคตชวนะ คือ เป็นปริกรรมอุปจาระ อนุโลม โคตรฏ และฉานจิต แล้วจุติจิตก็จะเกิด จะเป็นฉานจิตขั้นใดนั้น ก็ได้แล้วแต่ฉานที่ตนได้

๓. พรหมบุคคลจติ แล้วถือปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นเดิมอีก หรือชั้นที่สูงขึ้นไปนั้น
มรณาสันนวิถิ ก็เกิดเช่นเดียวกับกามบุคคลจติ แล้วถือปฏิสนธิในพรหมภูมิ [ข้อ ๒] คือ
จติทางมโนทวารมรณาสันนวิถิ ชวนะเป็น กามชวนะ และ มหัคคตชวนะ

๔. พรหมบุคคลจติ แล้วมาถือปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ เพราะสิ้นบุญ นั้น มรณาสันน
วิถิ ก็เกิดเช่นเดียวกับกามบุคคลจติ แล้วถือปฏิสนธิในกามภูมิอีก [ข้อ ๑] คือ ชวนะเป็น
กามชวนะอย่างเดียว

ส่วนพระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่ปรินิพพานทางปัญจทวารวิถิ แต่ปรินิพพานทางมโน
ทวารวิถิทางเดียวเท่านั้น และไม่มีกรรมอารมณฺ์ กรรมนิमितอารมณฺ์ หรือคตินิमितอารมณฺ์ แต่
อย่างใดเลย เพราะท่านไม่ต้องไปถือปฏิสนธิในภพภูมิใหม่ อีกต่อไปแล้ว

มรณาสันนวิถิของพระอรหันต์ มี ๕ อย่าง คือ

๑. กามชวนมรณาสันนวิถิ คือ จุติจิตเกิดขึ้นต่อจากชวนะ ที่เป็นมหากิริยา อย่างนี้
นับว่า เป็นการปรินิพพานอย่างธรรมดาสามัญ

๒. ฌานสมนันตรมรณาสันนวิถิ คือ จุติจิตเกิดขึ้นต่อจากฌานสมาบัติวิถิ

๓. ปัจจเวกขณสมนันตรมรณาสันนวิถิ คือ จุติจิตเกิดขึ้นต่อจากวิถิที่พิจารณาองค์
ฌาน

๔. อภิญญาสมนันตรมรณาสันนวิถิ คือ จุติจิตเกิดขึ้นต่อจากอภิญญาวิถิที่แสดง
อิทธิฤทธิ์ต่างๆ

๕. ชีวิตสมสึสมรณาสันนวิถิ คือ จุติจิตเกิดขึ้นต่อจากการพิจารณามรรค ผล
นิพพาน กิเลสที่ประหาณหมดสิ้นแล้ว

ข้อ ๓๒ ถาม. คำว่า **อัปปนา** หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย

ตอบ. คำว่า **อัปปนา** หมายความว่า จิตที่แนบแน่นในอารมณ์อันเดียวโดยเฉพาะ มี
๒ อย่าง คือ โลกียอัปปนา และโลกุตตรอัปปนา

โลกียอัปปนา หมายถึง จิตที่แนบแน่นในอารมณ์ของสมถกรรมฐาน มี กสิณ เป็นต้น
ด้วยอำนาจแห่งอัปปนาสมาธิ หรือ อัปปนาภาวนา ได้แก่ โลกียอัปปนาชวนจิต ๑๘ คือ
มหัคคตกุศลจิต ๙ และมหัคคตกิริยาจิต ๙

โลกุตตรอัปปนา หมายถึง จิตที่แนบแน่นในอารมณ์พระนิพพาน ด้วยอำนาจแห่ง
มรรค และผล ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

ข้อ ๓๓ ถาม. คำว่า **อัปฺปนาจิต** กับ **อัปฺปนาวิถิ** หมายความว่าอย่างไรและแตกต่างกันอย่างไร?

ตอบ. **อัปฺปนาจิต** หมายความว่า จิตที่เข้าถึงความแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ของตนๆ โดยเฉพาะ ซึ่งหมายเอาเฉพาะอัปฺปนาขณะเท่านั้น ส่วน **อัปฺปนาวิถิ** นั้น หมายความว่า วิถีจิตที่เกิดขึ้นแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ที่เป็นสมถะอารมณ์ หรือ พระนิพพาน แล้วแต่ชนิดของอัปฺปนาวิถิ ซึ่งหมายเอาทั้งกามชณะและอัปฺปนาชณะในวิถิเดียวกัน

ข้อ ๓๔ ถาม. อัปฺปนาวิถิ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อัปฺปนาชวณมโนทวารวิถิ มี ๗ อย่าง คือ

๑. อาทิกัมมิกฉานวิถิ คือ โลภียอัปฺปนาชวณวิถิจิตของบุคคลที่ได้ฉานนั้นๆ เป็นครั้งแรก

๒. ฉานสมาบัติวิถิ คือ โลภียอัปฺปนาชวณวิถิจิตของฉานลาภีบุคคลที่กำลังเข้าฉานสมาบัติ

๓. ปาทกฉานวิถิ คือ โลภียอัปฺปนาชวณวิถิจิตของพระโยคีที่เป็นฉานลาภีบุคคล ที่ใช้ฉานจิตเป็นบาท ในการกระทำอภิญญาให้เกิดขึ้น

๔. อภิญญาวิถิ คือ โลภียอัปฺปนาชวณวิถิจิตของบุคคลที่ฝึกฝนอภิญญา และเข้าสู่อภิญญาจิต เพื่อรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่ตนต้องการรู้

๕. มัคควิถิ คือ โลกุตตรอัปฺปนาชวณวิถิจิตของบุคคล ที่ได้บรรลุธรรมนั้นๆ

๖. ผลสมาบัติวิถิ คือ โลกุตตรอัปฺปนาชวณวิถิจิตของอริยบุคคลที่เข้าผลสมาบัติเพื่อเสวยผลแห่งพระนิพพานในทิฏฐธรรม

๗. นิโรธสมาบัติวิถิ คือ อัปฺปนาชวณวิถิจิตของพระอนาคามีหรือ พระอรหันต์ที่เข้านิโรธสมาบัติ เพื่อดับความเป็นไปแห่งจิตชั่วขณะหนึ่ง [๗-๑๕ วัน]

ข้อ ๓๕ ถาม. จงแสดงการเกิดขึ้นของ อาทิกัมมิกฉานวิถิ ปาทกฉานวิถิ ?

ตอบ. แสดงการเกิดขึ้นของอาทิกัมมิกฉานวิถิ ดังนี้

อาทิกัมมิกฉานวิถิจิตของมโนทวารบุคคล คือ บุคคลที่บรรลุฉานได้ช้า พระโยคีบุคคล เจริญกรรมฐานมกฺกิมเป็นต้น เมื่อใกล้จะได้ฉานนั้น บัญญัติปฏิกาคณิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๓๐ อย่าง ที่ตนใช้เจริญมานั้นได้ปรากฏขึ้นทางมโนทวาร ฉะนั้น ภาวจิตจึงเกิดขึ้น ๒ ขณะ ชื่อ ภาวคจฺจนะ ภาวคฺคฺจฺเฉทะ แล้วก็ดับไป ต่อแต่นั้น มโนทวาราวช-ชนจิต

ก็เกิดขึ้นรับบัญญัติปฏิภาคนิมิตนั้น ๑ ครั้งแล้วก็ดับไป ในลำดับนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต หรือ สำหรับพระอรหันต์ ย่อมมีมหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้นก่อน ๔ ขณะ ในฐานะที่เป็นบริกรรม อุปจาระ อนุโลม และโคตรภู ที่เรียกว่า อุปจารสมาธิขณะ แล้วก็ดับไป ต่อจากนั้น ฌานกุศลจิตหรือฌานภิรียาจิต [สำหรับพระอรหันต์] ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะเป็นครั้งแรก รับบัญญัติปฏิภาคนิมิตที่เรียกว่า อัปนาสมาธิขณะ ถัดจากนั้นภวังคจิตก็เกิดต่อไป หลังจากนั้น มโนทวารวิถีที่มีมหากุศลขณะ หรือ มหาภิรียาขณะ ย่อมเกิดขึ้นทำหน้าที่โดยฐานที่เป็นปัจเจกชนวิถี กล่าวคือ พิจารณาองค์ฌาน มีวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นหลายรอบตามสมควร ส่วนอาทิกัมมิกฌานวิถีจิตของตักขบุคคล คือ บุคคลที่บรรลุฌานได้เร็วขึ้นนั้น ย่อมมีมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ หรือ สำหรับพระอรหันต์ก็เป็นมหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้นก่อน ที่เรียกว่า อุปจาระ อนุโลม โคตรภู แล้วฌานจิตจึงเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก

แสดงการเกิดขึ้นของปาทกฌานวิถี ดังนี้

ฌานลาภีบุคคลผู้ที่ได้ฌานสมาบัติทั้ง ๙ แล้ว คือ ได้ทั้งรูปฌานสมาบัติ ๕ และอรุปรฌานสมาบัติ ๔ โดยครบถ้วนแล้ว เว้นแต่ผู้ที่มีบาปเป็นพิเศษ คือ เคยได้อภิญญามาแล้วในภพชาติก่อน ที่ใกล้กับภพชาตินี้ แม้ไม่ได้รูปฌาน ๔ ก็สามารถทำอภิญญาให้เกิดได้ เมื่อประสงค์จะทำอภิญญา จะต้องฝึกอบรมสมาธิให้มีความชำนาญในการเพ่งกสิณ ๘ [เว้นอากาศกสิณและอาโลกกสิณ] และการเข้าสมาบัติทั้ง ๙ ด้วยวิธีฝึกฝนโดยลำดับด้วยอาการ ๑๔ อย่าง มีกสิณอนุโลมโต เป็นต้น เมื่อฌานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนอบรมแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ได้อภิญญา จนมีความชำนาญในลักษณะดังกล่าวแล้วนั้น ครั้นปรารถนาจะทำอภิญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วต้องปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องเข้ารูปาวจรปัญจฌานก่อน เพื่อเป็นบาทให้จิตมีกำลังสมาธิกล้าแข็ง เรียกวินั้นว่า **“ปาทกฌานวิถี”**

๒. ออกจากปาทกฌานวิถีแล้วอธิษฐาน คือ ตั้งความปรารถนาให้แรงกล้าว่า ประสงค์ให้อภิญญาอย่างใดเกิด วิธีนี้ชื่อว่า **“อธิษฐานวิถี”** จัดเป็นกามวิถี

๓. เมื่ออธิษฐานแล้ว ก็เข้ารูปาวจรปัญจฌานอีก และอาจเข้าซ้ำกันหลายครั้ง เรียกว่า **ปาทกฌานวิถี** เหมือนกัน

๔. เมื่อรูปปัญจฌานที่เป็นบาทมีกำลังดีแล้ว ต่อจากนั้น อภิญญาจิตก็เกิดขึ้นตามความปรารถนาที่ได้อธิษฐานไว้ วิธีนี้เรียกว่า **“อภิญญาวิถี”** ซึ่งมีอภิญญาจิต คือ รูปาวจรปัญจฌานจิตนั่นเอง เกิดขึ้น

ข้อ ๓๖ ถาม. จงแสดงการเกิดขึ้นของฉานสมาบัติวิธี และอภิญญาวิธี ?

ตอบ. แสดงการเกิดขึ้นของฉานสมาบัติวิธี ดังนี้

ฉานลาภีบุคคลก่อนเข้าฉาน ได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า ปฐมฉาน [หรือทุติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉานหรือปัญจฉาน แล้วแต่ความประสงค์] ที่ข้าพเจ้าได้แล้วนั้น จงบังเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าตลอดเวลา ๑ ชั่วโมง [หรือมากกว่านั้นตามแต่ต้องการ] แล้วก็เพ่งปฏิภาคนิมิตของกรรมฐานนั้น พร้อมกับบริกรรมว่า ปฐวิฯ [หรืออย่างอื่น ตามกรรมฐานที่ตนได้] ก่อนฉานจิตจะเกิดขึ้นนั้น ภาวังก์ไหวได้เกิดขึ้น ๒ ขณะ เรียกว่า ภาวังก์คจลนะ, ภาวังก์คบุจเฉทะ แล้วก็ดับลง ต่อแต่นั้น มโนทวาราวชชนจิตก็เกิดขึ้นรับปฏิภาคนิมิตอารมณ์นั้นแล้วก็ดับไป ในลำดับนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตต์ หรือ มหาภิรียาญาณสัมปยุตต์ ดวงใดดวงหนึ่ง ก็เกิดขึ้น ๔ หรือ ๓ ขณะ [แล้วแต่บุคคล] รับปฏิภาคนิมิตโดยฐานเป็นปริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู หรือ อุปจาระ อนุโลม โคตรภู แล้วก็ดับลง ต่อจากนั้น ฉานจิตก็เกิดขึ้นเรื่อยไปตลอดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้ เมื่อครบกำหนดเวลาตามที่ได้อธิษฐานไว้แล้ว ภาวังก์จิตก็เกิดขึ้น หลังจากนั้น ปัจจเวกขณวิธีก็เกิดขึ้นตามสมควร

แสดงการเกิดขึ้นของอภิญญาวิธี ดังนี้

ฉานลาภีบุคคลผู้ที่ได้ฉานสมาบัติทั้ง ๙ แล้ว คือ ได้ทั้งรูปฉานสมาบัติ ๕ และรูปฉานสมาบัติ ๔ โดยครบถ้วนแล้ว เว้นแต่ผู้ที่มีบารมีเป็นพิเศษ คือ เคยได้อภิญญามาแล้วในภพชาติก่อน ที่ใกล้กับภพชาตินี้ แม้ไม่ได้รูปฉาน ๔ ก็สามารถทำอภิญญาให้เกิดได้ เมื่อประสงค์จะทำอภิญญา จะต้องฝึกอบรมสมาธิให้มีความชำนาญในการเพ่งกลืน ๘ [เว้นอากาศกลืนและอาโลกกลืน] และการเข้าสมาบัติทั้ง ๙ ด้วยวิธีฝึกฝนโดยลำดับด้วยอาการ ๑๔ อย่าง มีกสิณานุโลมโต เป็นต้น เมื่อฉานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนอบรมแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ได้อภิญญา จนมีความชำนาญในลักษณะดังกล่าวแล้วนั้น ครั้นปรารถนาจะทำอภิญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วต้องปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องเข้ารูปาวจรปัญจฉานก่อน เพื่อเป็นบาทให้จิตมีกำลังสมาธิกล้าแข็ง เรียกวิธีนั้นว่า “ปาทกฉานวิธี”

๒. ออกจากปาทกฉานวิธีแล้วอธิษฐาน คือ ตั้งความปรารถนาให้แรงกล้าว่า ประสงค์ให้อภิญญาอย่างใดเกิด วิธีนี้ชื่อว่า “อธิษฐานวิธี” จัดเป็นกามวิธี

๓. เมื่ออธิษฐานแล้ว ก็เข้ารูปาวจรปัญจฉานอีก และอาจเข้าซ้ำกันหลายครั้ง เรียกว่า ปาทกฉานวิธี เหมือนกัน

๔. เมื่อรูปาวจรปัญจกมณที่เป็นบาทมีกำลังดีแล้ว ต่อจากนั้น อภิญญาจิตก็เกิดขึ้นตามความปรารถนาที่ได้อธิษฐานไว้ วิธีนี้เรียกว่า “อภิญญาวิธี” ซึ่งมีอภิญญาจิต คือรูปาวจรปัญจกมณจิตนั้นเองเกิดขึ้น

ขณะที่อำนาจของอภิญญากำลังเกิดอยู่นั้น มโนทวารวิถีเกิดต่อจากอภิญญาวิธีนั้นเป็นกามวิถีทางมโนทวาร ชวนจิตเป็นมหากุศล หรือมหากิริยา ตามสมควรแก่บุคคลผู้ทำอภิญญานั้น ถ้าเป็นปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลก็เป็นมหากุศลจิต ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นมหากิริยาจิต

ข้อ ๓๗ ถาม. จงแสดงการเกิดขึ้นของวิธีดังต่อไปนี้ มัคควิธี และผลสมาบัติวิธี ?

ตอบ. แสดงการเกิดขึ้นของมัคควิธี ดังนี้

มัคควิธี บุคคลผู้จะบรรลุมรรคผลได้นั้น จะต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อฝึกฝนปัญญาให้แก้กำขันธ์โดยลำดับ จนวิปัสสนาญาณเกิด มีนามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น ไปจนถึงสังขารupekhaญาณที่ถูกต้องด้วยความบริสุทธิ์หมดจด ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส เมื่อปัญญามีกำลังมากพอที่จะบรรลุมรรคจิต ผลจิต อันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยอาศัยอารมณ์รูปนาม ปรากฏความเป็นไตรลักษณ์ได้นั้น ทำให้ภวังคเจตนะ และภวังก์คุปัจเฉทะเกิดขึ้น ดับลงแล้ว ต่อจากนั้น มโนทวาราวชชนจิต ก็เกิดขึ้น อาศัยมนสิการในอารมณ์อันสืบเนื่องมาจากภวังค์นั้นเอง เมื่อมโนทวาราวชชนะดับลงแล้ว มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตดวงใดดวงหนึ่งใน ๔ ดวงนั้น ก็เกิดขึ้นทำหน้าที่เสพอารมณ์ โดยฐานเป็น ปริกรรม อุปจาระ อนุโลม โคตรภู สำหรับมันทบุคคล หรือสำหรับติกขบุคคล ก็มี ๓ ขณะ คือ อุปจาระ อนุโลม โคตรภู เมื่อโคตรภูจิตดับลงแล้ว มัคคจิตอันเป็นโลกุตตรกุศลจิต ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ เสพอารมณ์พระนิพพานที่โคตรภูจิตนำเสนอให้ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจย มัคคจิตนี้จะทำหน้าที่ประหาณอนุสัยกิเลสให้เป็นสมุจเฉทปหาน ตามกำลังอำนาจของตน

ผลสมาบัติวิธี เมื่อมัคคจิตดับลงแล้ว ผลจิตก็เกิดขึ้นทันที เพื่อเสวยวิมุตติสุขคือพระนิพพาน ต่อจากมัคควิธีนั้น สำหรับมันทบุคคลนั้น ผลจิตเกิดขึ้นเพียง ๒ ขณะเท่านั้น ส่วนติกขบุคคลนั้น ผลจิตเกิดขึ้น ๓ ขณะ หรือเกิดขึ้นในขณะที่พระอริยบุคคลนั้นเข้าผลสมาบัติเพื่อเสวยรสแห่งสันติสุขแห่งพระนิพพาน

ข้อ ๓๘ ถาม. จงแสดงการเกิดขึ้นของนิโรธสมาบัติวิธี ?

ตอบ. การเข้านิโรธสมาบัติ เหมือนกับการฝึกนิพพาน คือ การฝึกเข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามขันธ์ โดยปราศจากอันตรายใดๆ เป็นมหาสันติสุข อันยอดเยี่ยม ดังนั้น พระ

อริยเจ้า จึงนิยมเข้าผลสมาบัติและนิโรธสมาบัติ โดยศรัทธาและฉันทะในอมตรส นั้น จนกว่าจะดับขันธปรินิพพาน

ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑. ต้องเป็นพระอนาคามี หรือ พระอรหันต์

๒. ต้องได้ฌานสมาบัติทั้ง ๘ กล่าวคือ ต้องได้รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ ด้วยทุก

ฌาน

๓. ต้องมีวิสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในสัมปทา คือ ความถึงพร้อม ๔ ประการ ได้แก่

ก. มี **สมถผล** และ **วิปัสสนาผล** คือมีสมาธิและปัญญาที่มีกำลังและ ชำนาญ

ข. มีความชำนาญในการระงับกายสังขาร [คือ ลมหายใจเข้าออก] ชำนาญในการระงับวจีสังขาร [คือ วิตก วิचार ที่ปรุงแต่งวาจา] ชำนาญในการระงับจิตตสังขาร [คือสัญญา และ เวทนาที่ทำให้เจตนาปรุงแต่งจิต]

ค. ชำนาญในโสฬสญาณ [คือญาณทั้ง ๑๖]

ง. ชำนาญในฌานสมาบัติ ๘ มาก่อน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเข้านิโรธสมาบัตินั้น จำเป็นจะต้องใช้กำลังทั้ง ๒ ประการ คือ กำลังสมถภาวนา ต้องถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และกำลังวิปัสสนาภาวนา ก็ต้องถึง ตติยมรรค คือ อนาคามิมรรค เป็นอย่างต่ำ กล่าวคือ ต้องใช้ทั้งกำลังสมาธิ และกำลังปัญญาควบคู่กันด้วย

๔. ต้องเป็นบุคคลในภูมิที่มีชั้น ๕ [คือปัญจโวการภูมิ] ส่วนในอรูปภูมิ เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ เพราะว่า ไม่มีรูปฌานเกิดเลย

พระอนาคามี หรือ พระอรหันต์ ที่ได้สมาบัติ ๘ อันเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมดังกล่าวแล้ว เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้น ต้องกระทำกิจดังนี้

[๑] เข้าปฐมฌาน มีกัมมัญฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ตนได้มาแล้วเป็นอารมณ์ ปฐมฌานกุศลจิตสำหรับพระอนาคามี หรือ ปฐมฌานกิริยาจิตสำหรับพระอรหันต์ ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะ ดังภาพนี้

ภ น ท ม ปริ อุ ฌ โค ฌา ภ

[๒] เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว ต้องพิจารณาองค์ฌาน โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งการพิจารณาเช่นนี้ เรียกว่า **ปัจจเวกขณวิถิ** ดังวิถิต่อไปนี้

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ

[๓] เข้าทุติยฌาน ฌานจิตก็เกิด ๑ ขณะ

[๔] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๕] เข้าตติยฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๖] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๗] เข้าจตุตถฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๘] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๙] เข้าปัญจฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๑๐] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๑๑] เข้าอากาสนัญญายตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๑๒] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๑๓] เข้าวิญญาณัญญายตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๑๔] เข้าปัจจเวกขณวิถิ

[๑๕] เข้าอากิญจัญญายตนฌาน ฌานจิตเกิด ๑ ขณะ

[๑๖] เมื่อออกจาก อากิญจัญญายตนฌานแล้ว ไม่ต้องเข้าปัจจเวกขณวิถิ แต่เข้า

อธิฐานวิถิ คือ ทำบุพกิจ ๔ อย่างได้แก่

ก. นานาพทุธาวิโกปณิ อธิษฐานว่า ขอบริหารต่าง ๆ ตลอดจนร่างกายของข้าพเจ้า ขออย่าได้เป็นอันตราย

ข. สงฆปฏิมานน อธิษฐานว่า เมื่อสงฆ์ประชุมกัน ต้องการเรียกตัวเรา ขอให้ออกได้ โดยมิต้องให้มาตาม

ค. สตถูปกโกสน อธิษฐานว่า ถ้าพระพุทธรองค์ [เฉพาะในสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่] มีพระประสงค์จะเรียกตัวเรา ก็ขอให้ออกได้ โดยมิต้องให้มีผู้มาตาม

ง. อทธานปริจเฉโท อธิษฐานกำหนดเวลาเข้าว่าจะเข้าอยู่นานสักเท่าใด รวมทั้งการพิจารณา อายุสังขารของตนด้วยว่าจะอยู่ได้ถึง ๗ วัน หรือไม่ ถ้าจะตายภายใน ๗ วัน ก็ไม่เข้า หรือเข้าให้น้อยกว่า ๗ วัน

[๑๗] อธิษฐานแล้ว ก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เกิดขึ้น ๒ ขณะ

[๑๘] ลำดับนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปก็ดับไป ไม่มีเกิดขึ้นอีกเลย ส่วน กัมมชรูป อกุศลชรูป และอาหารชรูป ยังคงดำรงอยู่ และดำเนินไปตามปกติ หาได้ดับไปด้วยไม่ จิต เจตสิก และจิตตชรูป คงดับอยู่จนกว่าจะครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้

[๑๙] เมื่อครบกำหนดเวลาที่ได้อธิษฐานไว้ ก็สามารถออกจากนิโรธสมาบัติ นั้นได้เลย โดยไม่ต้องอธิษฐานออกอีกทีหนึ่ง

อนาคามีผล สำหรับ อนาคามีบุคคล หรือ

อรหัตตผล สำหรับ อรหัตตบุคคล

ก็เกิดขึ้น ๑ ขณะก่อน ต่อจากนั้น จิต เจตสิก และจิตตชรูปก็จะเกิดตามปกติ ต่อไป

ข้อ ๓๙ ถาม. ฌานสมนันตรวิถิ ปัจจเวกชนสมนันตรวิถิ และอภิญญาสมนันตรวิถิ หมายถึง วิถิจิตประเภทใด เกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ฌานสมนันตรวิถิ ปัจจเวกชนสมนันตรวิถิ และอภิญญาสมนันตรวิถิ เป็น ปรินิพพานวิถิจิตชนิดพิเศษ ของพระอรหันต์ คือ

ฌานสมนันตรวิถิ คือ จุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากฌานสมาบัติวิถิ ได้แก่ พระอรหันต์ที่เป็นฌานลาภีบุคคล มีทุกขเวทนาแรงกล้า เมื่อใกล้จะปรินิพพาน ก็จะทำฌานสมาบัติให้เกิดขึ้น เพื่อดับทุกขเวทนาต่างๆ เหล่านั้นเสีย ครั้นเมื่อออกจากสมาบัติแล้ว จุติจิตก็เกิดขึ้นเป็นการปรินิพพานต่อจากฌานสมาบัติวิถิ

ปัจจเวกชนสมนันตรวิถิ คือ จุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดต่อการพิจารณาองค์ ฌาน มิวตก เป็นต้น ปัจจเวกชนสมนันตรวิถิ จะเกิดต่อจากกิริยาปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เป็นการพิจารณาองค์ฌานแล้วจุติ

อภิญญาสมนันตรวิถิ คือ จุติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากอภิญญาวิถิ ได้แก่ พระอรหันต์ที่ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ให้ปรากฏแล้วก็เข้าสู่ปรินิพพาน

ข้อ ๔๐ ถาม. คำว่า **ชีวิตสมสึสี** มีความหมายว่าอย่างไร ? เกิดขึ้นแก่บุคคลใด ? จงอธิบาย

ตอบ. **ชีวิตสมสึสี** หมายถึง จุติจิตของผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็พอดีถึงกาลที่จะต้องปรินิพพาน ฉะนั้น เมื่อสิ้นสุดวิถิของอรหัตตมัคควิถิ แล้ว ปัจจเวกชนวิถิที่ทำการพิจารณามรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ละแล้ว ก็จะเกิดขึ้น ต่อจากนั้น วิถิของมรณาสันนวิถิก็เกิด จึงถึงปรินิพพานทันที เช่น พระภิกษุที่ถูกเสือกัด เป็นต้น ชีวิตสมสึสี จึงเป็นวิถิที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ได้บรรลुเป็นพระอรหันต์แล้ว ทำการพิจารณามรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว เสร็จแล้วก็ดับขันธปรินิพพานพอดี

ข้อ ๔๑ ถาม. จงแสดงการเปรียบเทียบระหว่างอายุของจิตและเจตสิกและอายุของรูปมาดู ?

ตอบ. แสดงการเปรียบเทียบระหว่างอายุของจิตและเจตสิกและอายุของรูปดังนี้

อายุของจิต เจตสิก และรูปนั้น มี ๓ ขณะเล็ก เรียกว่า อนุขณะ หรือ อนุขณะ คือ

๑. อุปาทักขณะ หมายถึง ขณะที่จิตเจตสิกรูปนั้นๆ กำลังเกิดขึ้น เรียกว่า **ขณะเกิด**

๒. ฐิติกขณะ หมายถึง ขณะที่จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นแล้วนั้นกำลังดำรงอยู่หรือกำลัง แปรปรวน แต่ยังไม่ดับไป เรียกว่า **ขณะตั้งอยู่** หรือ **ขณะแก่**

๓. ภังคักขณะ หมายถึง ขณะที่จิต เจตสิก รูปนั้นๆ กำลังดับลง เรียกว่า **ขณะดับ** หรือ **ขณะตาย**

เมื่อสรุปลแล้ว จึงเป็นสภาพธรรมชาติของรูปนาม ๓ ประการ คือ

๑. อุปาทักขณะ	ได้แก่	ขณะเกิด
๒. ฐิติกขณะ	ได้แก่	ขณะแก่ [รวมทั้งเจ็บด้วย]
๓. ภังคักขณะ	ได้แก่	ขณะตาย

ในบรรดาปรหมัตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูปนั้น จิตและเจตสิกมีอายุเท่ากัน เพราะมีสภาพเป็นไปพร้อมกัน ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปปาต	เกิดพร้อมกัน
๒. เอกนิโรธ	ดับพร้อมกัน
๓. เอกาลัมพน	รับอารมณ์อย่างเดียวกัน
๔. เอกวัตถุ	อาศัยสถานที่เกิดอย่างเดียวกัน [เฉพาะในปัญจโวการภูมิ]

ส่วนในรูป ๒๘ นั้น มีความเป็นไปอันเดียวกันกับจิตก็มี [เช่นจิตตชรูป] และมีความเป็นไปแยกกันกับจิตและเจตสิกก็มี [ได้แก่ กัมมชรูป อุตฺตชรูป และอาหารชรูป]

อนึ่ง อายุของรูปนั้น ก็มีความเหมือนและความแตกต่างจากจิตและเจตสิก ดังนี้

รูปที่มีอายุเท่ากับ ๑ อนุขณะของจิต มี ๓ รูป คือ อุปจยรูป กับ สันตติรูป และ อนิจจตารูป

รูปที่มีอายุเท่ากับ ๓ อนุขณะของจิต มี ๒ รูป คือ วิญญัตติรูป ๒

รูปที่มีอายุเท่ากับ ๔๙ อนุขณะของจิต มี ๑ รูป คือ ชรตารูป

รูปที่มีอายุเท่ากับ ๕๑ อนุขณะของจิต หรือเท่ากับจิต ๑๗ ขณะ เรียกว่า **สัตตรสายกรูป** มี ๒๒ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ขีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิการรูป ๓

ข้อ ๔๒ ถาม. รูปกลาป กลาปหนึ่ง ๆ นั้น ต้องประกอบด้วยองค์อะไรบ้าง เรียกว่าอะไร ?

และจงแสดงคำอธิบายความเป็นไปของรูปโดยสังเขปมาด้วย

ตอบ. รูปกลาปหนึ่ง ๆ นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ เรียกว่า **สหวัตติ** คือ

๑. เอกุปปาต	เกิดพร้อมกัน
๒. เอกนิโรธ	ดับพร้อมกัน

๓. เอกนิสสยะ มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปอย่างเดียวกัน
เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว จึงเรียกว่า **รูปกลาป**
แสดงคำอธิบายความเป็นไปของรูปโดยสังเขปดังนี้

๑. ในบรรดารูปกลาป ๓ ชนิดนั้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นจนถึงฐิติกขณะของ
ภวังคจิตดวงที่ ๑๖ นั้น กัมมชกลาปที่กำลังเกิดขึ้นและกำลังตั้งอยู่มี แต่ที่กำลังดับนั้นยังไม่มี

๒. นับตั้งแต่อุปาทกขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ เป็นต้นไป จนถึงฐิติกขณะของ
มโนทวาราวชชนจิต จิตตชกลาปที่กำลังเกิดขึ้น [เว้นฐิติกขณะและภังคกขณะ] และกำลัง
ตั้งอยู่มี แต่กำลังดับไปยังไม่มี นับตั้งแต่ภังคกขณะของมโนทวาราวชชนจิตเป็นต้นไปนั้น
จิตตชกลาปที่กำลังดับย่อมมีได้

๓. นับตั้งแต่ฐิติกขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป จนถึงภังคกขณะของภวังคจิตดวงที่
๑๖ นั้น อุตฺตชกลาปที่กำลังเกิดขึ้นและกำลังตั้งอยู่มี แต่ที่กำลังดับยังไม่มี นับตั้งแต่อุปาทก
ขณะของมโนทวาราวชชนจิตเป็นต้นไป อุตฺตชกลาปที่กำลังดับนั้นย่อมมีได้

ข้อ ๔๓ ถาม. บรรดากำเนิดทั้ง ๔ นั้น กำเนิดไหน เกิดได้ในภูมิใดบ้าง ?

ตอบ. บรรดากำเนิดทั้ง ๔ นั้น

๑. ในนิรยภูมิ ๑ นิชฌามตณฺหิกเปรต ๑ เทวภูมิ ๖ [เว้นพวกภุมมัญญเทวดา] และ
พรหมทั้ง ๒๐ ชั้น รวม ๒๘ ภูมินี้ ย่อมได้กำเนิดอย่างเดียว คือ **โอปปาติกะกำเนิด**

๒. ในเดรัจฉานภูมิ เปเรตภูมิ [เว้นนิชฌามตณฺหิกเปรต] อสุรกายภูมิ มนุषยภูมิ และ
ภุมมัญญเทวดา รวม ๕ จำพวกนี้ ย่อมได้กำเนิดครบทั้ง ๔

ข้อ ๔๔ ถาม. จงแสดงความเป็นไปของกัมมชรูป ของบุคคลในกำเนิดทั้ง ๔ ว่าเริ่มเกิดขึ้น
ตั้งแต่เมื่อไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับครั้งสุดท้ายเมื่อไร ?

ตอบ. การเกิดขึ้นของกัมมชรูป ของบุคคลในกำเนิดทั้ง ๔ ดังนี้

๑. **คัพภเสยยกะกำเนิด** [ขลาพุชะกำเนิดและอณฺทชะกำเนิด] ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชรูป
ย่อมเกิดได้มากที่สุด ว่าโดย **อุกภักฎฺฐนัย** [อย่างมากที่สุด] ๓ กลาป คือ **กายทสกกลาป**
ภาวทสกกลาป **วัตถุทสกกลาป** แต่เมื่อว่าโดย **โอมกนัย** [อย่างต่ำที่สุด] คือ เกิดได้น้อย
ที่สุด ๒ กลาป ได้แก่ **กายทสกกลาป** **วัตถุทสกกลาป** ส่วนภาวทสกกลาปนั้น อาจบกพร่อง
ไปได้

๒. **สังเสทชะกำเนิด** และ **โอปปาติกะกำเนิด** ทั้ง ๒ นี้ ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชกลาปทั้ง
๗ กลาป คือ **จักขุทสกกลาป** **โสตทสกกลาป** **ฆานทสกกลาป** **ชีวนาทสกกลาป** **กายทสก**

กลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ย่อมเกิดได้ โดยกำหนดอย่างมากที่สุด นี้ว่าโดย
อุกกัณฐนัย [อุกกัณฐ]

เมื่อว่าโดย โอมกนัย [อย่างต่ำที่สุด] แล้ว กลาปที่บกพร่องได้นั้นมีดังนี้ จำพวก
สังเสทชะกำเนิด กัมมชกลาปขาดได้ ๔ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป
ฆานทสกกลาป และภาวทสกกลาป

พวกหุคตีโอปปาติกะกำเนิด กัมมชกลาปย่อมบกพร่องได้ ๓ กลาป คือ จักขุทสก-
กลาป โสตทสกกลาป ภาวทสกกลาป พวกสุคตีโอปปาติกะกำเนิด [มนุษย์สมัยต้นกับป]

กัมมชกลาปย่อมบกพร่องได้ ๑ กลาป คือ ภาวทสกกลาป

ส่วนพวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นเทวดาทั้งหลาย ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปย่อม
เกิดได้โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

๓. พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย [เว้น อสังขยสังขตพรหม] ในขณะ
ปฏิสนธิ กัมมชกลาป ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป
ย่อมเกิดได้ ไม่มีขาดตกบกพร่อง

๔. พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นอสังขยสังขตพรหม ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาป
ย่อมเกิดได้กลาปเดียว คือ ชีวิตนวกกลาป

กัมมชรูป นับตั้งแต่ฐิติขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป
กัมมชรูปใหม่ ย่อมไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นี้ ย่อม
ตั้งอยู่ได้จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น [กัมมชรูปย่อมมีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะ
ใหญ่หรือ ๕๑ อนุขณะของจิต]

ส่วนความเป็นไปของกัมมชกลาปที่เกิดในปวัตติกาลนั้น คือ

๑. พวกคัพพะเสยยกะกำเนิด ในปวัตติกาล กัมมชกลาปเกิดได้อีก ๕ คือ จักขุทสก
กลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ในจำนวน ๕ กลาป
นี้ กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้ มี ๓ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป

๒. พวกสังเสทชะกำเนิด และ โอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ในปวัตติกาล
กัมมชกลาปเกิดได้อีก ๑ คือ ชีวิตนวกกลาป

๓. พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในรูปภูมิ ในปวัตติกาล ไม่มีกัมมชกลาปที่เกิดขึ้น
โดยเฉพาะอีก คงมีแต่กัมมชกลาป ๔ สำหรับอสังขยสังขตพรหม มี ๑ คือ ชีวิตนวกกลาป

แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกลาปทั้ง ๕ มีจักขุทสกกลาป เป็นต้น ของพวกคัพพะเสยย
กะกำเนิด

๑. จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ทั้ง ๔ กลาปนี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ค่อยๆ เจริญเติบโตขึ้นแล้ว ตามสมควรที่จะเป็นได้ ตั้งแต่สัปดาห์ที่ ๑๐-๑๑ คือ ระหว่าง ๗๐ ถึง ๗๗ วัน แต่ไม่ได้จำกัดลงไปว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดทีหลัง เพราะเหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกลาปทั้ง ๔ นั้น ไม่ใช่ทรงแสดงโดย **อุปปัตติกกมณัย** [ลำดับแห่งการเกิดขึ้นของรูป] แต่เป็นการแสดงโดย **เทศนากมณัย** [ลำดับแห่งการแสดงรูปตามลำดับ] เช่นเดียวกับการแสดงชั้น ๕ และสัจจะ ๔ ในกถาวัตถุ

๒. ชีวิตนวกกลาป นั้น เกิดขึ้นในสัปดาห์แรก หลังจากปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา คือ ในระหว่าง ๗ วันเป็นต้นมา

๓. ชีวิตนวกกลาป ที่เกิดในประวัติศาสตร์ของพวกสังเสทชะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิดในกามภูมินั้น เกิดขึ้นตั้งแต่รู้ดิถีของปฏิสนธิจิต เป็นต้นมา

ข้อ ๔๕ ถาม. จงอธิบายของกัมมชกลาป ๓-๗-๔-๑ ที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล ?

ตอบ. อธิบายของกัมมชกลาป ๓-๗-๔-๑ ที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล ดังต่อไปนี้

๑. กัมมชกลาป ๓ กลาป คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ที่เกิดขึ้นครั้งแรกพร้อมกับอุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็นคัพภเสยยกะกำเนิด [ชลาพุชะกำเนิดและอันทชะกำเนิด] ในขณะที่ปฏิสนธิ กัมมชกลาปย่อมเกิดได้อย่างมากที่สุด ๓ กลาป ว่าโดย **อุกกัฏฐนัย**

๒. กัมมชกลาป ๗ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ที่เกิดขึ้นครั้งแรกพร้อมกับอุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็นสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิด ทั้ง ๒ กำเนิดนี้ ในขณะที่ปฏิสนธิ ย่อมเกิดได้ โดยกำหนดอย่างมากที่สุดว่าโดย **อุกกัฏฐนัย** มีจำนวน ๗ กลาป

๓. กัมมชกลาป ๔ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุทสกกลาป **ชีวิตนวกกลาป** พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดขึ้นครั้งแรกพร้อมกับอุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย [เวณิสัญญสัตตพรหม] ในขณะที่ปฏิสนธิย่อมเกิดได้ทั้ง ๔ กลาปนี้โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

๔. กัมมชกลาป ๑ กลาป คือ **ชีวิตนวกกลาป** ที่เกิดขึ้นเป็นขณะแรกเป็นรูปปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็นอสัญญสัตตพรหม ซึ่งพวกอสัญญสัตตพรหมทั้งหลายนั้น ย่อมมีกัมมชกลาปเกิดได้เพียงกลาปเดียวเท่านั้นโดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

ข้อ ๔๖ ถาม. จงแสดงความเป็นไปของจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูป ของบุคคลใน
กำเนิดทั้ง ๔ ว่าเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับครั้งสุดท้ายเมื่อไร ?

ตอบ. ความเป็นไปของจิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป นั้น มีดังนี้

๑. จิตตชรูป ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่อุปาทักขณะของปฐมภวังค์ หลังจากปฏิสันธิจิต และ
ย่อมเกิดขึ้นต่อไป กันไป ทุกอุปาทักขณะของจิต ส่วนฐิติกขณะและภังคักขณะของจิตนั้น
จิตตชรูปย่อมไม่เกิด เพราะธรรมดาจิตเจตสิกนั้น ย่อมมีกำลังอยู่ที่ตรงอุปาทักขณะเท่านั้น
และจะเกิดครั้งสุดท้ายที่อุปาทักขณะของจุติจิต [เว้นจุติจิตของพระอรหันต์] สำหรับพระ
อรหันต์นั้น จิตตชรูปย่อมเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่อุปาทักขณะของจิตดวงที่ ๒ นับถอยหลังจาก
จุติจิตขึ้นไป [จิตตชรูป มีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ของจิต เว้นวิญญูรูป ๒ มีอายุเท่ากับ
จิต]

๒. อุตุชรูป ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสันธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไป ทุกๆ [อนุ]
ขณะของจิต เพราะอุตุชรูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอุตุเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิตเจตสิก เป็น
สมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ ขณะของจิต

๓. อาหารชรูป สำหรับสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิดนั้น เมื่อปฏิสันธิเกิดขึ้น
แล้ว ต่อจากนั้นก็กินอาหารได้ทันที ฉะนั้น อาหารชรูปของบุคคล ๒ จำพวกนี้ จึงตั้งต้น
เกิดขึ้นที่มโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสันธิจิตและภังคจิตดับลงแล้ว และย่อมเกิดขึ้น
ต่อไปทุกๆ [อนุ] ขณะของจิต เพราะอาหารชรูปเกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐาน มิใช่
เกิดจากจิต เจตสิกเป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ [อนุ] ขณะของจิตเช่นเดียวกับ
อุตุชรูป

ส่วนอาหารชรูปที่เกิดในพวกคัพภเสยยกะกำเนิด ย่อมเกิดขึ้นเมื่ออาหารต่างๆ ที่
มารดาบริโภคเข้าไปนั้น แผลซึมซาบไปในร่างกายของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดา

ระยะเวลาที่อาหารตั้งต้นแผลซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์นั้น ใน
สัปดาห์แรกที่ยังเป็น**กลลสัตว์ดาหะ** [สัปดาห์ที่เป็นกลลรูป] อยู่ นั้น อาหารยังแผลเข้าไปไม่ได้
ต่อเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๒ หรือที่ ๓ ที่เป็น**อัพพุทสัตว์ดาหะ** [สัปดาห์ที่เป็นอัพพุทรูป] และ **เปสิ**
สัตว์ดาหะ [สัปดาห์ที่เป็น เปสิรูป] อาหารจึงจะเริ่มแผลเข้าไปสู่ร่างกายของสัตว์นั้นได้ และ
เมื่ออาหารชรูปเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดต่อไปทุกๆ ขณะของจิต

ส่วนความดับของจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูปนั้น ดังนี้

จิตตชรูปและอาหารชรูป ย่อมดับลง หลังจากกัมมช รูปดับลงแล้ว [หลังจุติจิต ๑๖
ขณะใหญ่ สำหรับปุถุชนและพระเสกขบุคคล หรือ ๑๕ ขณะใหญ่ สำหรับพระอรหันต์]

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า แม้จุติจิตจะดับลงแล้ว คือ ผู้นั้นตายลงแล้วก็ตาม จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเล็กน้อย สำหรับปุถุชนและพระเสกขบุคคล เมื่อตายลงแล้ว จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๖ ดวง แล้วจึงดับลง ส่วนพระอรหันต์ เมื่อปรินิพพานแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับอายุของจิต ๑๕ ดวง แล้วก็ดับลง

ที่กล่าวดังนี้ กล่าวตามสภาวะความเป็นไปแห่งนามวิถิและรูปวิถิเท่านั้น ถ้ากล่าวโดยโวหารแล้ว กล่าวได้ว่า เมื่อตายลงแล้ว จิตตชรูปก็ดับไปพร้อมกันด้วย ทั้งนี้ ก็เพราะว่าเวลาที่เทียบเท่ากับจิต ๑๕ หรือ ๑๖ ดวงนั้น ยังไม่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ ๑ วินาทีเลย

สำหรับอาหารชรูปนั้น เกิดขึ้นทุกๆ อนุขณะของจิต และเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะของจุติจิต เมื่อจุติจิตดับลงแล้ว หมายถึง ผู้นั้นตายลงแล้ว สำหรับในกามบุคคล อาหารชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย ยังคงตั้งอยู่ได้อีกเท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที คือเท่ากับ ๕๐ อนุขณะเท่านั้น แล้วก็ดับลง สำหรับพรหมทั้งหลายนั้นไม่มีอาหารชรูปเกิดอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าวถึง

อุตฺตชรูป หลังจากติชรูป คือ กัมมชรูป จิตตชรูป และอาหารชรูป ดับลงแล้ว ย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันไป จนถึงกลายเป็นซากศพ เน่าสลายเหลือแต่กระดูก และขี้เถ้า จนสลายเป็นธาตุ ๔ หรือจนโลกแตกสลายไป

ที่กล่าวมานี้หมายเอาอุตฺตชรูปของสัตว์พวกสังเสทชะกำเนิดและคัพภเสยยกะกำเนิด สำหรับอุตฺตชรูปของพวกโอปปาติกะกำเนิด ซึ่งได้แก่ พวกสัตว์นรก เปเรต อสุรกาย เทวดา พรหม เหล่านี้ เมื่อตายลงแล้ว อุตฺตชรูปย่อมดับลงพร้อมกับจุติจิต เพราะพวกที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดนี้ เมื่อตายลงแล้วไม่มีซากศพเหลืออยู่ เหมือนดวงไฟที่ดับไป ฉะนั้น

ข้อ ๔๗ ถาม. จงแสดงความเป็นไปของอุตฺตชกลาปทั้ง ๔ ประเภท คือ กัมมปัจจัยอุตฺตชกลาป

จิตตปัจจัยอุตฺตชกลาป อุตฺตปัจจัยอุตฺตชกลาป และอาหารปัจจัยอุตฺตชกลาป ของกำเนิดทั้ง ๔ ว่าเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร มีกลาปอะไร เกิดขึ้นบ้าง ?

ตอบ. แสดงความเป็นไปของอุตฺตชกลาปทั้ง ๔ ประเภท คือ กัมมปัจจัยอุตฺตชกลาป จิตตปัจจัยอุตฺตชกลาป อุตฺตปัจจัยอุตฺตชกลาป และอาหารปัจจัยอุตฺตชกลาป ของกำเนิดทั้ง ๔ ดังนี้

๑. กัมมปัจจัยอุตฺตชกลาป หมายถึง อุตฺตชรูปที่มีกัมมช กลาปเป็นปัจจัย ฉะนั้น การเกิดของรูปประเภทนี้จึงเกิดตรงฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป และจะเกิดทุกอนุขณะของจิตเรื่อยไป เหมือนกัมมชกลาปทุกประการ แต่เหลื่อมล้ำกัน ๑ อนุขณะเท่านั้น

๒. จิตตปัจจยอุตฺตชรูป หมายถึง อุตฺตชรูปที่มีจิตตชกลาปเป็นปัจจย ฉะนั้น การเกิดขึ้นของรูปประเภทนี้ จึงเกิดตรงฐิติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป และจะเกิดทุกฐิติขณะของจิตทุกดวง เหมือน**จิตตชกลาป**ทุกประการ แต่เหลื่อมล้ำกัน ๑ อนุขณะ

๓. อุตฺตปัจจยอุตฺตชกลาป หมายถึง อุตฺตชรูปที่มีอุตฺตเป็นปัจจย รูปประเภทนี้ เกิดขึ้นครั้งแรกที่ภังคขณะของปฏิสนธิจิต และจะเกิดทุกอนุขณะของจิตเรื่อยไป

๔. อาหารปัจจยอุตฺตชกลาป การเกิดดับของอาหารปัจจยอุตฺตชรูปนี้ ย่อมมีลักษณะอย่างเดียวกันกับอาหารชรูปทุกประการ ต่างกันแต่เหลื่อมกัน ๑ อนุขณะเท่านั้น ฉะนั้น เมื่ออาหารปัจจยอุตฺตชรูปเกิดครั้งสุดท้ายที่ภังคขณะของจุติจิตแล้ว อาหารปัจจยอุตฺตชรูปก็จะเกิดครั้งสุดท้าย หลังจากภังคขณะของจุติจิตต่อไปอีก ๑ อนุขณะ ต่อจากนั้น ก็ไม่เกิดอีกเลย และจะดับตามกันไป ตามอายุกลาปนั้นๆ จนถึงระยะภังคขณะที่ ๑๗ [ขณะใหญ่] ของจิต [นับจากจุติจิตไป ๑๗ ขณะ] อาหารปัจจยอุตฺตชรูปก็เป็นอันดับหมด

ข้อ ๔๘ ถาม. จิตตชรูป ไม่เกิดในขณะจิตดวงใดบ้าง เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. จิตตชรูปไม่เกิดในขณะจิต ดังต่อไปนี้ คือ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ อรูปวิบากจิต ๔ ขณะปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์

เหตุที่ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ ไม่สามารถทำให้จิตตชกลาปเกิดขึ้นได้นั้น เพราะเป็นจิตมีกำลังอ่อน เพราะเป็นจิตที่เกิดขึ้นขณะแรกๆ ในวิถิ ยังไม่รับปัจจัยจากจิตดวงก่อนๆ

เหตุที่อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ไม่สามารถทำให้จิตตชกลาปเกิดขึ้นได้นั้น เพราะเป็นจิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลซึ่งเป็นกุศลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจรูปวิราคภาวนา ซึ่งเป็นภาวนาที่ทำลายความยินดีในรูปเสียแล้ว ฉะนั้น เมื่อเป็นวิบาก จึงไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้น และในอรูปภูมินั้น ไม่มีรูปใดๆ เกิดเลย และอรูปวิบากจิต ๔ นี้ ก็เกิดขึ้นเฉพาะในอรูปภูมิเท่านั้น ฉะนั้น อรูปวิบากจิต ๔ นี้ จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปใดๆ เกิดขึ้นเลย

ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลายนั้น เป็นจิตที่เพิ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในภพภูมิใหม่ ซึ่งยังมีกำลังอ่อนอยู่ จึงไม่สามารถทำให้จิตตชกลาปเกิดได้

ส่วนพระอรหันต์นั้น ท่านพ้นจากการเวียนตายเกิดในสังสารวัฏแล้ว การปรินิพพานของท่านเป็นการตัดวัฏฏสงสาร ฉะนั้น จุติจิตของท่านจึงไม่เป็นปัจจยให้จิตตชกลาปเกิดขึ้น

ข้อ ๔๙ ถาม. เพราะเหตุใด วิญญัตติรูป ๒ และลักษณรูป ๔ จึงมีอายุไม่ถึง ๑๗ ขณะของจิต ? และรูปารมณฺที่มาปรากฏทางตานั้น จะปรากฏขึ้นตรงขณะไหน ในบรรดาขณะทั้ง ๓ ของจิต เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. ท่านกล่าวว่า วิญญัตติรูป ๒ และลักขณรูป ๔ ไม่มีอายุยืนถึง ๑๗ ขณะของจิตนั้น เพราะวิญญัตติรูป ๒ นี้ มีความเป็นไปพร้อมกับจิต ๒ ประการ คือ เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต ดังพระพุทธดำรัสว่า **จิตตสทฺทโน ฌมมา** ธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตโดยปกติ และจิตตานุปริวตติโน ฌมมา ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นไปตามกระแสจิต

ส่วนลักขณรูป ๔ นั้น เป็นเครื่องหมายของนิพผันนรูป ๑๘ เท่านั้น เป็นรูปปรมาณูเทียม จึงไม่มีอายุไม่ถึง ๑๗ ขณะ เพราะเป็นรูปปรมาณูเทียม

รูปารมณฺ์ที่มาปรากฏทางตานั้น จะปรากฏตรงฐิติปัตตะขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่ของรูปขณะใดขณะหนึ่งในบรรดา ๔๙ ขณะของรูปารมณฺ์นั้น

ข้อ ๕๐ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้พร้อมด้วยคำอธิบายพอสังเขป

ก. บุคคลที่เข้านิโรธสมาบัติ นั้น มีรูปกลาปประเภทใดบ้าง ที่ไม่เกิด และมีรูปกลาปประเภทใดบ้าง ที่ยังเกิดอยู่ ? จงอธิบาย

ข. กัมมชกลาปของบุคคลในกำเนิดทั้ง ๔ นั้นดับครั้งสุดท้ายตั้งแต่เมื่อไร? จงอธิบาย

ตอบ. ก. บุคคลที่เข้านิโรธสมาบัติ นั้น จิตตชกลาป จิตตปัจจยอุตฺตชกลาป ย่อมไม่เกิดขึ้น ส่วนกัมมชกลาป กัมมปัจจยอุตฺตชกลาป อุตฺตชกลาป อุตฺตปัจจยอุตฺตชกลาป อาหารชกลาป และอาหารปัจจยอุตฺตชกลาป ย่อมเกิดได้อยู่

ข. ที่ฐิติขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป กัมมชกลาปใหม่ ย่อมไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นี้ ย่อมตั้งอยู่ได้จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น [กัมมชรูป ย่อมมีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ หรือ ๕๑ อนุขณะของจิต]

จบแนวข้อสอบปริจเฉทที่ ๔

แนวข้อสอบ ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหะ จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๕๑ ถาม. ปริจเฉทที่ ๕ นี้ มีชื่อเรียกว่าอะไร หมายความว่าอย่างไร พระอนุรุทธาจารย์ท่านแสดงอนุสนธิและคำปฎิญาไว้ว่าอย่างไร ? จงแสดงพร้อมทั้งบาลีและคำแปล

ตอบ. ปริจเฉทที่ ๕ นี้ มีชื่อเรียกว่า **วิถีมุตตสังคหะ** หมายความว่า การรวบรวมแสดงสังเคราะห์จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นวิถิ คือ ในปฏิสนธิกาล พระอนุรุทธาจารย์ท่านแสดงอนุสนธิและคำปฎิญาไว้ว่า

วิถิจิตตวเสนวํ

ปวตติยมุทริโต

ปวตติสangkho nam

สนธิยนทานิ วุจจติ ฯ

แปลความว่า

การรวบรวมแสดงสังเคราะห์ความเป็นไปของจิตและเจตสิก ด้วยสามารถแห่งวิถิจิต ในอดีตกาล ได้กล่าวแล้ว โดยนัยแห่งวิถีสังคหะ บัดนี้ ข้าพเจ้า [พระอนุรุทธาจารย์] จัดได้กล่าวในปฏิสนธิกาล ต่อไป ฯ

ข้อ ๕๒ ถาม. คำว่า **ภุมิ** หมายความว่าอย่างไร มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย และภุมิแต่ละประเภทยุทธนั้น มีกี่ภุมิ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า **ภุมิ** หมายความว่า ที่อยู่อาศัย หรือ พื้นฐานของธรรมที่ถูกกำหนดขอบเขตด้วยตัณหา มี ๒ ประเภท คือ ฐานภุมิ ๑ อวัตถาภุมิ ๑

๑. ฐานภุมิ หมายถึง ภุมิอันเป็นฐานที่ตั้งอยู่ หรือ ที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย มี ๓๑ ภุมิ แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

๑] กามภุมิ มี ๑๑ ภุมิ ได้แก่ อบายภุมิ ๔ มนุสสภุมิ ๑ และเทวภุมิ ๖

๒] รูปภุมิ มี ๑๖ ภุมิ ได้แก่ ปฐมฉานภุมิ ๓ หุตติฉานภุมิ ๓ ตติยฉานภุมิ ๓ จตุตถฉานภุมิ ๗

๓] อรูปภุมิ มี ๔ ภุมิ ได้แก่ อากาसानัญญาตณภุมิ วิญญาณัญญาตณภุมิ อากิญจัญญาตณภุมิ และเนวสัญญานาสัญญาตณภุมิ

๒. อวัตถาภุมิ หมายถึง พื้นฐานของธรรมที่ถูกกำหนดขอบเขตโดยความเป็นอารมณ์ของตัณหา ๓ มี ๔ จำพวก คือ

๑] กามอวัตถาณุมิ หมายถึง ธรรมที่ถูกกำหนดขอบเขตโดยความเป็นอารมณ์ของ กามตัณหา ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

๒] รูปอวัตถาณุมิ หมายถึง ธรรมที่ถูกกำหนดขอบเขตโดยความเป็นอารมณ์ของรูป ตัณหา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕

๓] อรูปอวัตถาณุมิ หมายถึง ธรรมที่ถูกกำหนดขอบเขตโดยความเป็นอารมณ์ของ อรูปตัณหา ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐

๔. โลกุตตรอวัตถาณุมิ หมายถึง ธรรมที่พ้นจากการถูกกำหนดขอบเขตโดยความเป็น อารมณ์ของตัณหา ๓ ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ข้อ ๕๓ ถาม. คำว่า **ทุกคติ** หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? ในอบายภูมิ ๔ นั้น ภูมิไหน เป็นทุกคติโดยตรงและภูมิไหนเป็นทุกคติโดยอ้อม เพราะเหตุใด? จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า **ทุกคติ** หมายความว่าที่เกิดแห่งความลำบาก หรือทางไปอันชั่วมี ๓ อย่าง คือ

๑. อาคาริยปฏิบัติทุกคติ หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ได้ทำทุจริตกรรมด้วยอำนาจ กิเลสครอบงำ

๒. อนาคาริยปฏิบัติทุกคติ หมายถึง ภิกษุ สามเณร ภิกษุณี หรือ นักบวช ผู้ปฏิบัติผิด ทำลายศรัทธาที่มีอยู่ในชั้นธัมมิกชน ของสาธุชน ให้เศร้าหมองไป หรือทำอนธนากรรม คือ การแสวงหาในทางที่ไม่สมควร มีการทำตัวเป็นหมอดู, หมอยา เป็นต้น

๓. คติทุกคติ หมายถึง คฤหัสถ์ หรือ บรรพชิตที่ได้กระทำความผิดมาแล้ว เมื่อตายไป ก็ไป เกิดในอบายภูมิ ๔

ในอบายภูมิ ๔ นั้น นิรยภูมิ ปิตติวิสัยภูมิ อสุรกายภูมิ จัดเป็นทุกคติโดยตรง เพราะ สัตว์ที่ไปเกิดในภูมิเหล่านี้ ย่อมได้รับความทุกข์ ความลำบาก ความหิวโหย เป็นส่วนมาก

ส่วนดิรัจฉานภูมิ จัดเป็นทุกคติโดยอ้อม เพราะสัตว์ที่ไปเกิดในภูมินี้ บางพวกก็ได้รับความลำบาก แต่ไม่เท่ากับทุกคติภูมิโดยตรงทั้ง ๓ จำพวกนั้น และบางพวกก็ได้รับความสุขสบาย มีคนเลี้ยงดูเป็นอย่างดีบ้าง มีที่อยู่อย่างสุขสบายบ้าง มีฤทธิ์มีเดชบ้าง เป็นต้น

ข้อ ๕๔ ถาม. บุคคลทำกรรมอะไรไว้จึงเกิดในมหานรกแต่ละขุมนั้น? จงแยกอธิบาย

ตอบ. บุคคลที่ไปเกิดในมหานรกแต่ละขุมนั้น เพราะกระทำความกรรมต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

๑. สัตว์ขีวนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ถูกประหารด้วยอาวุธ มีดาบ เป็นต้นให้ตาย แล้ว ฟิ้นขึ้นมามีอีกในภพนั้นบ่อยๆ เพราะกรรมที่ชอบเบียดเบียนผู้ที่ต่ำต้อยกว่า โดยไม่เป็นธรรม หรือพวกรบมหาโจรที่ปล้นและทำลายบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ หรือพวกที่ชอบทำปาณาติบาตบ่อยๆ

๒. กาสัตตนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ถูกตีด้วยเส้นเชือกดำ แล้วลาก หรือ ตัดตามรอยเชือกนั้น ตายแล้ว ก็ฟิ้นขึ้นมารับโทษนั้นอีก เช่นนี้ เรื่อยไปจนกว่าจะหมดกรรม เพราะกรรมที่เคยประทุษร้ายผู้มีคุณ เช่น นักบวช มีภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี สิกขมานา ดาบส หรือ เพชฌฆาตที่มีหน้าที่ประหารบุคคล หรือ พวกภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี ผู้ทุศีล เป็นอลัชชี

๓. สังฆาตนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ถูกภูเขาเหล็กอันลุกโพล่งเป็นเปลวไฟ บดขยี้ให้แหลกละเอียดเป็นจุณ แต่ฟิ้นขึ้นมารับกรรมอีกเรื่อยไป เพราะกรรมที่ทำการทารุณกรรม สัตว์ที่ตนใช้งาน หรือ สัตว์อื่น บุคคลอื่น หรือ พวกนายพรานทั้งหลาย

๔. โรรวนรก [ธุมโรรวะ หรือ จุฬโรรวะ] เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ถูกทรมานด้วยควันทไฟให้เข้าไปสู่ทวารทั้ง ๔ ทำให้ต้องร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา เพราะกรรมที่เคยจับสัตว์เป็นๆ มาเผาไฟทั้งเป็น เผาป่าอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย หรือ พวกชาวประมงที่ชักลากอวน ใช้ไฟฟ้าช็อต ใช้ยาพิษเบื่อสัตว์ บุคคลที่ขังสัตว์ไว้ฆ่า หรือ พวกที่เสพสุราเพื่อประทุษร้ายผู้อื่น

๕. มหาโรรวนรก [ชาลโรรวะ] เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ต้องถูกไฟเผาจนตามทวารทั้ง ๔ ทำให้ต้องร้องไห้ครวญครางอยู่ตลอดเวลา ด้วยเสียงอันดังกว่าจุฬโรรวนรก เพราะกรรมที่ลักทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูอาจารย์ หรือ ปล้นพระ หรือ นักบวชผู้มีศีล มีธรรมอันดีงาม

๖. ตาปนนรก เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ต้องถูกตรึงอยู่บนหลาวเหล็กอันร้อนแรงลุกแดงเป็นแสงไฟ เพราะกรรมที่เคยเผาบ้านเมือง กุฎี โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ หรือ เป็นนายพรานฆ่าสัตว์ ด้วยการทรมานจนกว่าจะตาย

๗. มหาตาปนนรก [ปตาปนะ] เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ต้องไต่ขึ้นไปบนภูเขาที่กำลังร้อนแรง แล้วตกลงไปสู่หลาวเหล็กที่ปักอยู่เบื้องล่าง ทั้งถูกไฟเผาไหม้อีกด้วย เพราะกรรมที่เป็นคนมิถิฉาปฏิญญ ทำทุจริตกรรมโดยไม่ละอาย หรือ เคยฆ่าคน ด้วยการทรมานจนกว่าจะตาย

๘. อเวจีนรก นรกที่ไม่ว่างเว้นจากคลื่นแห่งความทุกข์ เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่ถูกตรึงด้วยหลาวเหล็กอันร้อนแรงทั้ง ๔ ด้าน และถูกไฟเผาอยู่ตลอดเวลา เป็นนรกที่ไม่ว่างเว้นจากเปลวไฟและความทุกข์ของสัตว์นรก เพราะกรรมที่เคยทำอนันตริยกรรม ๕ อย่างใด

อย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง หรือ ผู้ที่ทำลายพระพุทธรูป พระพุทธรูปเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตัดเศียรพระพุทธรูป และตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นต้น

ข้อ ๕๕ ถาม. บุคคล ทำกรรมอะไรไว้ จึงเกิดในอุสสทนรกแต่ละขุมนั้น? จงแยก อธิบาย

ตอบ. บุคคลที่ไปเกิดในอุสสทนรกแต่ละขุมนั้น เพราะทำกรรมแตกต่างกัน ดังนี้

๑. ผู้ที่เคยทำกรรม ด้วยการชอบเอาไรต์เอาเปรียบมิตรสหาย ชอบเบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่น เป็นความสนุกสนาน เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดใน **กุณนรก**

๒. ผู้ที่เคยมีการงานไม่บริสุทธิ์ เอาของปลอมปนกับของจริง เอาทรายหรือดินปน ข้าวเปลือก ขายให้ผู้อื่น เป็นต้น ต้องไปเกิดใน **กุกกุลนรก**

๓. ผู้ที่เคยประพฤติดูหมิ่นในกาม ลักลอบชอบเล่นชู้กับภรรยาหรือสามีของผู้อื่น ต้องไปเกิดใน **ลิมปลิวนนรก**

๔. ผู้ที่เคยมีอำนาจมากกว่า มีกำลังมากกว่า เบียดเบียน ชมเหงะรังแก เอาเปรียบผู้มี อำนาจน้อยกว่า มีกำลังน้อยกว่า ต้องไปเกิดใน **อสิปัตตวนนรก** และ **เวตตรณีนรก**

ข้อ ๕๖ ถาม. นรกทั้งหมดนั้น มีกี่ขุม มีวิธีการนับอย่างไร? จงชี้แจง

ตอบ. นรกทั้งหมด มี ๔๕๗ ขุม มีวิธีการนับดังนี้

มหานรก	มี	๘ ขุม
อุสสทนรก	มี	๑๒๘ ขุม
โยมโลกนรก	มี	๓๒๐ ขุม
โลกันตนรก	มี	๑ ขุม

มีวิธีนับดังนี้

ในมหานรกแต่ละขุมนั้น มีประตูอยู่ทิศละ ๑ ประตู แต่ละประตู มีอุสสทนรกแวดล้อม อยู่ ๕ ขุม รวม ๔ ประตู เป็น อุสสทนรก ๑๖ ขุม รวมมหานรก ๘ ขุม จึงเป็นอุสสทนรก ๑๒๘ ขุม [$๔ \times ๔ \times ๘ = ๑๒๘$]

ในมหานรกแต่ละขุมนั้น มี ยมโลกนรก แวดล้อมอยู่ทิศละ ๑๐ ขุม รวม ๔ ทิศ จึงเป็น ยมโลกนรก ๔๐ ขุม รวมมหานรก ๘ ขุม จึงเป็น ยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม [$๑๐ \times ๔ \times ๘ = ๓๒๐$]

ข้อ ๕๗ ถาม. ให้แสดงที่อยู่ของมหานรกทั้ง ๘ ขุม และอุสสทนรก ๕ ขุม ?

ตอบ. มหานรกตั้งอยู่ภายใต้มนุษย์โลกตรงกันกับชมพูทวีป ติดต่อกับพื้นแผ่นดิน พื้น แผ่นดิน ที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ มีความหนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ชั้นบนเป็นครึ่งหนึ่งเป็นปกติ

ปฐวี คือ ดินธรรมดา เรียกว่า ปังสุปฐวี มีความหนา ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์ ชั้นล่างอีกครึ่งหนึ่ง เป็นดินหิน เรียกว่า สีลาปฐวี มีความหนา ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์เท่ากัน

มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ ตั้งอยู่ภายใต้ดินธรรมดา ที่เรียกว่า ปังสุปฐวี โดยตั้งอยู่ต่อกันไป ด้านล่างตามลำดับ ระหว่างขุมหนึ่งๆ ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ คือ นับจากพื้นชมพูทวีปลงไปถึงมหานรกขุมที่ ๑ ชื่อว่า สัญชีวนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ นับจากสัจชีวนรกลงไปถึงมหานรกขุมที่ ๒ ชื่อว่า กาฬสุตตนรก ห่างกัน ๑๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนถึงมหานรกขุมที่ ๘ ชื่อว่า อเวจีนรก รวมแล้วจึงได้ ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์

ส่วนที่ตั้งอยู่ของอุสสทนรานั้น ตั้งอยู่แห่งเดียวกันกับมหานรกก็มี ตั้งอยู่ตามป่าก็มี อยู่ตามภูเขาก็มี อยู่ตามมหาสมุทรก็มี อยู่ตามแม่น้ำคงคาก็มี อยู่ตามทวีปเล็กๆ ก็มี อยู่ตามเกาะที่ไม่มีมนุษย์อยู่ก็มี

ข้อ ๕๘ ถาม. พระยายมราช กับ นายนิรยบาลนั้นเป็นใคร ? จงแสดงที่มาของบุคคลทั้ง ๒ จำพวกนี้มาให้ดู

ตอบ. พระยายมราช เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ เป็นเจ้าแห่งเวมานิกเปรต บางทีก็ได้เสวยความสุข คือ ได้อยู่ในวิมาน มีต้นกัลปพฤกษ์ มีสวนทิพย์ มีนางฟ้าพ่อนรำขับร้องเป็นบริวาร บางทีก็ได้เสวยความทุกข์ที่เป็นผลของกรรมอันมีอยู่ในนรกนั้น

ส่วนนายนิรยบาลนั้น ก็ต้องไปเกิดอยู่ในนิรยภูมิด้วย เพราะในระหว่างที่เกิดเป็นมนุษย์นั้น มีความยินดีพอใจในการกระทำการเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์ แม้จะได้มีการบำเพ็ญบุญกุศลบ้าง แต่จิตใจนั้น ยังคงมีความยินดีพอใจในการเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ ทรมาณลงโทษบุคคลอื่น สัตว์อื่นอยู่เป็นนิตย์ โดยมิได้รู้สึกเบื่อหน่ายต่อภารกิจนั้นๆ เลย ฉะนั้น กุศลกรรมขั้นต่ำที่เจือด้วยนิกันตัตถ์ในกิจการเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว จึงนำบุคคลนั้นให้ไปเกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ที่ต้องไปอยู่ในนิรยภูมิเป็นนายนิรยบาล มีร่างกายใหญ่โต เหมาะที่จะทำหน้าที่ลงโทษเบียดเบียนสัตว์นรก

ฉะนั้น นายนิรยบาลเหล่านี้ จึงมีร่างกายใหญ่โตกำยำมากกว่าสัตว์นรกทั้งหลาย และมีการแสดงกิริยาตุร้ายต่างๆ สามารถทำให้สัตว์นรกสะดุ้งตกใจกลัว

อนึ่ง พวกกาและสุนัขเป็นต้นที่เกิดอยู่ในนิรยภูมินี้ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับพระยายมราชและนายนิรยบาลเช่นกัน [มาในกถาวัตถุอนุฎีกา และอุปปริปัญญาสกฏีกา]

ข้อ ๕๙ ถาม. นัตถิกทิกฺขณฺโณ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย

นัตถิกทิกฺขณฺโณ หมายความว่า ความเห็นผิดที่เห็นว่ากรรมที่ทำแล้วไม่มีผล หรือผลของ
กรรมไม่มี มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. นัตถิ ทินนัง เห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล
๒. นัตถิ ยิภฺจฺจํ เห็นว่า การบูชาไม่มีผล
๓. นัตถิ หุตัง เห็นว่า การต้อนรับด้วยอามิสและด้วยธรรม ไม่มีผล
๔. นัตถิ สุกฺกทุกฺกานํ กัมมานํ ผลวิปาโก เห็นว่า ผลของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี
๕. นัตถิ มาตา เห็นว่า คุณของมารดาไม่มี
๖. นัตถิ ปิตา เห็นว่า คุณของบิดา ไม่มี
๗. นัตถิ สมณะพราหมณา เห็นว่า สมณะและพราหมณ์ผู้มีศีลและปฏิบัติดีปฏิบัติ
ชอบไม่มี
๘. นัตถิ สัตตา โอปปาติกา เห็นว่า โอปปาติกสัตว์ คือ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเอง เช่น
เทวดา พรหม เปต อสุรกาย [บางจำพวก] และสัตว์นรก ไม่มี
๙. นัตถิ อยํ โลโก เห็นว่า โลกนี้ คือ ชาตินี้ หรือสัตว์ที่จะมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่มี
๑๐. นัตถิ พรโลโก เห็นว่า โลกหน้า คือ ชาติน้ำ หรือสัตว์ที่จะไปเกิดในโลกหน้าอีก
ไม่มี [เกิด ตาย ชาตินี้ชาติเดียว]

**ข้อ ๖๐ ถาม. สัญญาของสัตว์ทั้งหลาย มีเท่าไร คืออะไรบ้าง และสัญญาประเภทไหนที่
มนุษย์สามารถมีได้มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย**

ตอบ. สัญญา คือ ความรู้สึกที่เป็นสัญญาตญาณของสัตว์ทั้งหลาย มี ๔ อย่าง คือ

๑. กามสัญญา รู้จักเสวยกามคุณ
๒. โจรสัญญา รู้จักหากิน [และนอน]
๓. มรณสัญญา รู้จักกลัวภัย กลัวตาย
๔. ธัมมสัญญา รู้สึกรับผิดชอบ ชั่วดี

ในสัญญา ๔ ประการนี้ สัญญาที่มีกับสัตว์เดรัจฉานทั่วไปนั้น มีเพียง ๓ ประการ คือ
ข้อ ๑ ถึง ข้อ ๓ ส่วน **ธัมมสัญญา** นั้น มีได้แก่ สัตว์เดรัจฉานที่เป็นพระโพธิสัตว์ เท่านั้น

สัญญาที่มนุษย์มีได้มากกว่าสัตว์เดรัจฉานนั้น ได้แก่ สัญญาข้อที่ ๔ คือ **ธัมมสัญญา**
เพราะมนุษย์มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี มีสติปัญญาสูงกว่าสัตว์เดรัจฉาน ทำให้มนุษย์มีความ

ประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉาน แต่ถ้ามมนุษย์คนใด ขาดสัญญาข้อที่ ๔ นี้แล้ว มนุษย์นั้น ก็ไม่ต่างอะไรไปจากสัตว์เดรัจฉานเลย

ข้อ ๖๑ ถาม. เปรต กับ อสุรกาย ต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจ

ตอบ. เปรต กับ อสุรกาย มีความต่างกัน ดังนี้

เปรต หมายถึง สัตว์ผู้ที่ได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน ความลำบาก อันเนื่องมาจากความโหยหิว ความอดอยาก เป็นส่วนมาก ส่วนอสุรกายนั้น หมายถึง สัตว์ผู้ห่างไกลจากความสว่างรุ่งโรจน์ คือ ไม่มีความเป็นอิสระและความสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นชีวิตที่แอบแฝง หลบหลีกจากความเจริญ อัดคัดแร้นแค้น หน้าขึ้นอกตรม หรือ สัตว์จำพวกที่มีความเป็นอยู่แตกต่างจากไปจากเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาโดยสิ้นเชิง

ข้อ ๖๒ ถาม. เปรตจำพวกใดบ้าง ที่พระนิยตโพธิสัตว์ ไม่ไปเกิด ? เพราะเหตุใด

ตอบ. กำหนดของเปรตที่พระนิยตโพธิสัตว์ไม่ไปเกิดนั้น มี ๓ จำพวก คือ

๑. ขูปปีปาสิกเปรต เปรตที่อดอยาก หิวข้าวหิวน้ำอยู่เสมอ
๒. นิชฌามตัมมิกเปรต เปรตที่ถูกไฟเผาให้เราร้อนอยู่เสมอ
๓. กาลกัญจิกเปรต เปรตจำพวกอสุรกาย

เหตุที่พระนิยตโพธิสัตว์ไม่ไปเกิดในกำเนิดของเปรตเหล่านี้ เพราะเป็นภูมิที่ห่างไกลจากคุณธรรม ไม่สามารถรับและอนุโมทนาส่วนบุญที่บุคคลอื่นอุทิศไปให้ได้ มีความเป็นอยู่ที่ทุกข์ยากแสนลำบากได้ความสงบทางจิตไม่มีโอกาสคิดถึงธรรมได้เลย

ข้อ ๖๓ ถาม. ฐานะที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่เป็นนิยตโพธิสัตว์แล้ว จะไม่ไปเกิดนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ฐานะที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่เป็นนิยตโพธิสัตว์แล้ว จะไม่ไปเกิดนั้นมี ๑๖ ประการ คือ

๑. ไม่เกิดเป็นคนป่าคนดอย ที่ไร้วัฒนธรรมอันดีงาม
๒. ไม่เกิดเป็นมารเทพบุตร
๓. ไม่ไปเกิดในอสัญญสัตตภูมิ
๔. ไม่ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิ
๕. ไม่ไปเกิดจักรวาลอื่น นอกจากชมพูทวีป
๖. ไม่ไปเกิดในรูปพรหม

๗. ไม่เกิดเป็นสตรีเพศ
๘. ไม่เกิดเป็นทาสของบุคคลอื่น
๙. ไม่เกิดเป็นคนตาบอด หูหนวก เป็นใบ้
๑๐. ไม่เกิดเป็นคนขี่เรือนกระจ่าง
๑๑. ไม่เป็นคนเปลี่ยนแปลงเพศ
๑๒. ไม่ทำปัญหานันตริยกรรม
๑๓. ไม่ไปเกิดในโลกกันตริยนรก
๑๔. ไม่ไปเกิดในอเวจีมหานรก และไม่เกิดเป็นขุปปาสิกเปรต นิชฌามัตถิกเปรต กาลกัญจิกเปรต
๑๕. ไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ที่เล็กกว่านกกระจาบ และไม่ใหญ่กว่าช้าง
๑๖. เป็นพระอริยะไม่ได้ภายในระยะเวลาที่บำเพ็ญบารมีอยู่

ข้อ ๖๔ ถาม. คำว่า **คติ** มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย และคำว่า **คติ** ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ หมายถึงคติประเภทใด ?

ตอบ. คำว่า **คติ** มี ๔ อย่าง คือ

๑. คติคติ	หมายถึง	ภพเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย
๒. นิพัตติคติ	หมายถึง	ความมี ความเป็น ความเกิดขึ้น
๓. อชฌาสยคติ	หมายถึง	อหยาศัยที่กำลังเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย
๔. วิภวคติ	หมายถึง	ความเกิดขึ้นแห่งสมบัติ

คำว่า **คติ** ในที่นี้หมายถึงเอา **คติคติ** คือ ภพเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

ข้อ ๖๕ ถาม. **สุคติและทุกตินั้น**มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. **สุคติ** มี ๓ อย่าง คือ

๑. **อาคาริยปฏิบัติสุคติ** หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ได้กระทำสุจริตกรรมด้วยอำนาจกุศลเจตนา

๒. **อนาคาริยปฏิบัติสุคติ** หมายถึง นักบวช คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลีขมาณา สามเณร สามเณรี ฤๅชี ขีไพร เป็นต้น ผู้ปฏิบัติดี มีศีลธรรม รักษาครัทธาที่มีอยู่ในสันดานของตนและของบุคคลอื่นให้คงอยู่และผ่องใสเจริญยิ่งขึ้นไป หรือด้วยการไม่ทำอเนสนากรรม คือ การแสวงหาปัจจัยในทางที่ไม่สมควร เช่น การทำตัวเป็นหมอดู หมอยา เป็นต้น แต่แสวงหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ

ทศตภูมิ หมายถึง ภูมิเป็นที่เกิดแห่งความลำบาก มี ๓ อย่าง คือ ๒๕๖๓ ๒๕๖๔ ๒๕๖๕

[illegible]

๓. **คดีทู่คดี** หมายถึง คอห้ส่ถ์ หรือ บรรพชิต ที่ได้กระทำทุจจริตมาแล้วนั้น; มีอยู่หลาย

[illegible]

ក. លេខវិភាគស្ថានីយ៍ ខ. កូដវិភាគស្ថានីយ៍ គ. បញ្ជីវិភាគស្ថានីយ៍ ៤៤២២២

៧. គោលការណ៍ ដើម្បីឱ្យកិច្ចសន្យាទាំងនេះមានប្រសិទ្ធភាព និងជួយដល់ការអភិវឌ្ឍន៍សេដ្ឋកិច្ចជាតិ និងការអភិវឌ្ឍន៍ប្រជាជនកម្ពុជា យើងបានរៀបចំកិច្ចសន្យានេះឡើងវិញ។

[illegible]

ក. បង្កើនការឱ្យស្គាល់ឱ្យបានល្អប្រសើរពីការប្រកួតប្រជែងក្នុងក្រុមហ៊ុន ដោយបង្កើនការគ្រប់គ្រង

๑) ซึ่งปริมาณการใช้น้ำจะขึ้นอยู่กับพื้นที่ปลูกพืช และชนิดพืชปลูก
 ๒) ปริมาณการใช้น้ำจะขึ้นอยู่กับชนิดของดิน และสภาพดินฟ้าอากาศ

ពេលដែលយើងបានដឹងពីការស្នើសុំរបស់យើង យើងបានដឹងពីការស្នើសុំរបស់យើង យើងបានដឹងពីការស្នើសុំរបស់យើង

[illegible][illegible]

๑. อุตตรกฐทวีป อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสีเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้ มีลักษณะ **ใบหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยม** มีการรักษาศีล ๕ เป็นนิตย เมื่อตายแล้ว ย่อมได้ไปเกิดในเทวโลกแน่นอน มนุษย์ในทวีปนี้ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีเสมอ

๒. ปุพพิเทททวีป อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสีเนรุ มนุษย์ในทวีปนี้มีลักษณะใบหน้า **“ตอนบนตัดโค้งมนลง ส่วนล่างคล้ายบาตรพระ”** มีอายุยืนถึง ๗๐๐ ปีเสมอ

๓. อปรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสีเนรุ มนุษย์ที่อยู่ในทวีปนี้ มีลักษณะหน้าตาคล้ายวงพระจันทร์ มีอายุยืนถึง ๕๐๐ ปีเสมอ

๔. ชมพูทวีป อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสีเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้ มีลักษณะ **ใบหน้าเป็นรูปไข่** กำหนดอายุขัยไม่แน่นอน โดยความยิ่งย่อนในคุณธรรม คือ สมัยใดมนุษย์ในชมพูทวีป มีกาย วาจา ใจ เพียบพร้อมยิ่งด้วยคุณธรรม สมัยนั้น มนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ย่อมมีอายุยืนถึงอสงไขยปี แต่สมัยใด มนุษย์ในชมพูทวีป มีกาย วาจา ใจ ย่อหย่อนด้วยคุณธรรม สมัยนั้น ย่อมมีอายุลดน้อยถอยลงมาถึง ๑๐ ปี เป็นอายุขัย

ข. ผู้ที่จะเกิดเป็นพระอินทร์ได้นั้น ต้องประพฤติอยู่ในธรรม หมวดสัตตบพท ๗ ประการ คือ

๑. เลี้ยงบิดามารดา	๒. เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูล
๓. กล่าววาจาอ่อนหวาน	๔. ไม่กล่าวคำส่อเสียด
๕. ไม่มีความตระหนี่	๖. มีความซื่อสัตย์
๗. ระงับความโกรธได้	

ข้อ ๖๘ ถาม. คำว่า **อริยังคธรรม** กับ **ปธานียังคธรรม** นั้น หมายความว่า อย่างไร มีอย่างไรละเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า **อริยังคธรรม** หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นคุณสมบัติให้บุคคลสามารถบรรลุปะเป็นพระอริยบุคคลได้ มี ๗ ประการ คือ

๑. ต้องเป็นติเหตุกบุคคล คือ ปฏิสนธิมาด้วยไตรเหตุ
๒. ต้องเคยได้สร้างบารมีเกี่ยวกับวิปัสสนาในชาติปางก่อน
๓. ต้องมีความพากเพียรพยายามในปัจจุบันอย่างเหมาะสม
๔. วิธีการเจริญวิปัสสนานั้น ถูกต้องตามหลักพระบาลีและอรรถกถา
๕. ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ที่เรียกว่า **ปฐวิเทศ**
๖. ต้องไม่มีปิลิโพธิ เครื่องกังวล ๑๐ ประการ [หรือมี แต่สามารถตัดใจได้]
๗. ต้องมีเวลาในการปฏิบัติอย่างพอเหมาะ

ปธานียังกรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์ประกอบ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพากเพียรพยายาม ที่จะวินิจฉัยได้ว่า สามารถจะบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ มี ๕ ประการ คือ

๑. มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อย่างมั่นคง
๒. มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียน
๓. มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น ไม่มีมารยาสาไถยต่อใครๆ
๔. ต้องมีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้าในการปฏิบัติวิปัสสนา
๕. ต้องปฏิบัติถึงขั้น **อุทยัพพญาณ** แล้ว เป็นอย่างน้อย

ข้อ ๖๙ ถาม. คำว่า “**โกลาทล**” หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า “**โกลาทล**” คือ เสียงเซ็งแซ่เอิกเกริก มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. **กัปโกลาทล** เสียงที่ประกาศก้องเอิกเกริกว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เป็นเวลาอีกแสนปี โลกจะถึงความพินาศ
๒. **พุทธโกลาทล** เสียงประกาศก้องว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เป็นเวลาอีกหนึ่งพันปีจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก
๓. **จักรกวัตติโกลาทล** เสียงประกาศก้องว่า นับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป อีกหนึ่งร้อยปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิมาบังเกิดขึ้นในโลก
๔. **มังคลโกลาทล** เสียงที่ประกาศว่าภายในระยะเวลาอีก ๑๒ ปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักแสดงพระธรรมที่เป็นมงคล ๓๘ ประการ
๕. **โมนเนยโกลาทล** เสียงที่ประกาศว่า ภายในระยะเวลาอีก ๗ ปี จะมีผู้ปฏิบัติโมเนยยะมาบังเกิดขึ้นในโลก

ข้อ ๗๐ ถาม. คำว่า **ปฏิสนธิ** หมายความว่าอย่างไร มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ.ปฏิสนธิ หมายความว่า การสืบทอดระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ มี ๔ ประเภทคือ

๑. **อบายปฏิสนธิ** การสืบทอดระหว่างภพเก่ากับอบายภูมิ ได้แก่ อุเบกขาสันติรณ อุกุลวิบากจิต ๑ อัญญสมานาเจตสิกที่ประกอบ ๑๐ [เวณวิริยะ ปีติ ฉันทะ] กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ในอบายภูมิ ๔ [ตามสมควร]
๒. **กามสุคติปฏิสนธิ** การสืบทอดระหว่างภพเก่ากับกามสุคติภูมิ ได้แก่ อุเบกขาสันติรณ อุกุลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ และ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ในกามสุคติภูมิ ๗ ตามสมควรแก่ภพภูมิและกำเนิดของสัตว์นั้นๆ

๓. รูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับรูปภูมิ ๑๖ ได้แก่ รูปาวจรวิบากจิต ๕ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ [ตามสมควรแก่ภูมิ] และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ [เว้นขานะชีวหา กายะ อิตถิภาวะ บุริสภาวะ] ในรูปภูมิ ๑๕ [เว้น อสังขยสัตตภูมิ] และชีวิตนวกกลาปปฏิสนธิ ในอสังขยสัตตภูมิ ๑

๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับอรูปภูมิ ๔ ได้แก่ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในอรูปภูมิ ๔ ตามสมควรแก่ภูมิชั้นของตน

ข้อ ๗๑ ถาม. ปฏิสนธิทั้งหมด มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายพอสังเขป

ตอบ. ปฏิสนธิ มีทั้งหมด ๒๐ อย่าง คือ

๑. อบายปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับอบายภูมิ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๑๐ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควร ในอบายภูมิ ๔ เป็นทุกติบุคคล

๒. กามสุคติอเหตุกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับกามสุคติภูมิ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๑๐ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควร แก่บุคคลและภูมิ ในมนุสสภูมิ ๑ และจาตุมหาราชิกาภูมิ ๑ เป็นกามสุคติอเหตุกบุคคล

๓. กามโสมนัสติเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับกามสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากโสมนัสญาณสัมปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๑] เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและกำเนิด ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นติเหตุกบุคคล

๔. กามโสมนัสติเหตุกสสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับกามสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากโสมนัสญาณสัมปยุตตสสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๒] เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและกำเนิดในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นติเหตุกบุคคล

๕. กามอุเบกขาติเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับกามสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากอุเบกขาญาณสัมปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๕] เจตสิกที่ประกอบ ๓๒ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นติเหตุกบุคคล

๖. กามอุเบกขาติเหตุกสสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กับกามสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากอุเบกขาญาณสัมปยุตตสสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๖] เจตสิกที่

ประกอบ ๓๒ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นติเหตุบุคคล

๗. กามโสมนัสทวิเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากโสมนัสญาณวิปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๓] เจตสิกที่ประกอบ ๓๒ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นทวิเหตุบุคคล

๘. กามโสมนัสทวิเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากโสมนัสญาณวิปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๔] เจตสิกที่ประกอบ ๓๒ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นทวิเหตุบุคคล

๙. กามอุเบกขาทวิเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากอุเบกขาญาณวิปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๗] เจตสิกที่ประกอบ ๓๑ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นทวิเหตุบุคคล

๑๐. กามอุเบกขาทวิเหตุกอสังขาริกปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมสุคติภูมิ ได้แก่ มหาวิบากอุเบกขาญาณวิปยุตตอสังขาริกจิต [มหาวิบากจิตดวงที่ ๘] เจตสิกที่ประกอบ ๓๑ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ ในกามสุคติภูมิ ๗ เป็นทวิเหตุบุคคล

๑๑. ปฐมฉานรูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมรูปาวจรปฐมฉานภูมิ ได้แก่ ปฐมฉานรูปาวจรวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ [เวณชานะ ชิวหา กายะ อิตถิภาวะ ปุริสภาวะ] ในปฐมฉานภูมิ ๓ เป็นติเหตุบุคคล

๑๒. ทุตติยฉานรูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมรูปาวจรภูมิ ได้แก่ ทุตติยฉานรูปาวจรวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๔ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ ในทุตติยฉานภูมิ ๓ เป็นติเหตุบุคคล

๑๓. ตติยฉานรูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมรูปาวจรภูมิ ได้แก่ ตติยฉานรูปาวจรวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ ในตติยฉานภูมิ ๓ เป็นติเหตุบุคคล

๑๔. จตุตถฉานรูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพแก่กัมมรูปาวจรภูมิ ได้แก่ จตุตถฉานรูปาวจรวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๒ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ ในจตุตถฉานภูมิ ๓ เป็นติเหตุบุคคล

๑๕. ปัญจมนารูปาวจรปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับจตุตถภพภูมิ ได้แก่ ปัญจมนารูปาวจรวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๑๕ ในเวหัพผลาภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิ เป็นติเหตุกบุคคล

๑๖. กัมมชรูปปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับอสังขยัตตภูมิ ได้แก่ ชีวิตนวกกลาปรูป ที่เกิดในอสังขยัตตภูมิ เป็น รูปาวจรสุคติเหตุกบุคคล

๑๗. อากาสนัญจายตนปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับอากาสนัญจายตนภูมิ ได้แก่ อากาสนัญจายตนวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในอากาสนัญจายตนภูมิ เป็นติเหตุกบุคคล

๑๘. วิญญาณัญจายตนปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับวิญญาณัญจายตนภูมิ ได้แก่ วิญญาณัญจายตนวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในวิญญาณัญจายตนภูมิ เป็นติเหตุกบุคคล

๑๙. อากิญจัญญายตนปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับอากิญจัญญายตนภูมิ ได้แก่ อากิญจัญญายตนวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในอากิญจัญญายตนภูมิ เป็นติเหตุกบุคคล

๒๐. เนวสัญญานาสัญญายตนปฏิสนธิ การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เป็นติเหตุกบุคคล

ข้อ ๗๒ ภาษ. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของปฏิสนธิตดต่อไปนี้

ก. เอกโวการปฏิสนธิ ข. จตุโวการปฏิสนธิ ค. ปัญจโวการปฏิสนธิ

ตอบ. ก. เอกโวการปฏิสนธิ หมายถึง การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ของกัมมชรูปชีวิตนวกกลาป ในอสังขยัตตภูมิ ๑

ข. จตุโวการปฏิสนธิ หมายถึง การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ของอรุปาวจรวิบากจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ ในอรุปภูมิ ๔ ตามภูมิชั้นของตน

ค. ปัญจโวการปฏิสนธิ หมายถึง การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ของปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๓ คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ กัมมชรูปที่เกิดพร้อม ๒๐ ในปัญจโวการภูมิ ๒๖ ตามสมควรแก่บุคคลและภูมิของตน

ข้อ ๗๓ ถาม. จงจำแนกปฏิสนธิแต่ละอย่าง โดยบุคคลและโดยภูมิมาตุ ? [ปฏิสนธิอะไร ทำให้เกิดเป็นบุคคลใด ในภูมิไหนบ้าง]

ตอบ. จำแนกปฏิสนธิแต่ละอย่าง โดยบุคคลและภูมิต่อไปนี้

๑. อบายปฏิสนธิ ๑ ทำให้เกิดเป็นทุกตบุคคล ในอบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน ตามสมควรแก่กรรมของตน

๒. กามสுகตือเหตุกปฏิสนธิ ๑ ทำให้เกิดเป็นกามสுகตือเหตุกบุคคล ในมนุสสภูมิ ๑ เป็นบุคคลไม่สมประกอบทางด้านจิตหรือรวมทั้งร่างกายด้วย และเป็นเทวดาชั้นต่ำในจาตุมหาราชิกาภูมิ ๑

๓. กามทวิเหตุกปฏิสนธิ ๔ ทำให้เกิดเป็นทวิเหตุกบุคคล ในกามสுகตือภูมิ ๗ เป็นมนุษย์ หรือ เทวดาระดับปานกลาง

๔. กามติเหตุกปฏิสนธิ ๔ ทำให้เกิดเป็นกามติเหตุกบุคคล ในกามสுகตือภูมิ ๗ เป็นมนุษย์ หรือ เทวดาระดับปัญญาชน

๕. รูปาวจรปฏิสนธิ ๕ ทำให้เกิดเป็นรูปติเหตุกบุคคล ในรูปภูมิ ๑๕ [เว้นอสังขยสัตตภูมิ] ตามสมควรแก่ภูมิ

๖. ชีวิตนวกกลาปปฏิสนธิ ทำให้เกิดเป็นรูปสูกตือเหตุกบุคคล ในอสังขยสัตตภูมิ ๑

๗. อรูปาวจรปฏิสนธิ ๔ ทำให้เกิดเป็นอรูปติเหตุกบุคคลในอรูปภูมิ ๔ ตามสมควรแก่ภูมิ

ข้อ ๗๔ ถาม. จงแสดงความหมายและจำนวนของปฏิสนธิต่อไปนี้ ว่าหมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? ก. อเหตุกปฏิสนธิ ข. ทวิเหตุกปฏิสนธิ ค. ตีเหตุกปฏิสนธิ

ตอบ. ก. อเหตุกปฏิสนธิ หมายถึง การปฏิสนธิที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดร่วมด้วยเลย มี ๓ อย่าง แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ นามอเหตุกปฏิสนธิ และรูปอเหตุกปฏิสนธิ

๑. นามอเหตุกปฏิสนธิ มี ๒ คือ อบายปฏิสนธิ และ กามสูกตือเหตุกปฏิสนธิ

๒. รูปอเหตุกปฏิสนธิ มี ๑ คือ ชีวิตนวกกลาปปฏิสนธิ

ข. ทวิเหตุกปฏิสนธิ หมายถึง การปฏิสนธิที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุ ๒ เกิดร่วมด้วย คือ อโสมเหตุ กับ อโอสเหตุ มี ๔ อย่าง คือ มหาวิบากญาณวิปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ และเจตสิกที่ประกอบ

ค. ตีเหตุกปฏิสนธิ หมายถึง ปฏิสนธิที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุ ๓ เกิดร่วมด้วย คือ อโลภ เหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ มี ๑๓ อย่าง คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ รูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๕ อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๔ และเจตสิกที่ประกอบ

ข้อ ๗๕ ถาม. คำว่า **ปฏิสนธิ ภาวังก์ จติ** ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความต่างกันและเหมือนกันอย่างไร? [ว่าด้วยความหมายและองค์ธรรม] จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า **ปฏิสนธิ ภาวังก์ จติ** ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความต่างกัน คือ

ปฏิสนธิ หมายถึง การสืบต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ ได้แก่ การเกิดใหม่ในภพภูมินั้นๆ ของจิตและเจตสิก และกัมมชรูปที่เกิดพร้อม ตามสมควรแก่ภูมินั้นๆ

ภาวังก์ หมายถึง การรักษาสภาพของสัตว์ไว้ในภพภูมินั้นๆ ให้อยู่ได้จนหมดอายุ

จติ หมายถึง การเคลื่อนย้ายจากภพปัจจุบันไปสู่ภพภูมิใหม่ ได้แก่ การตายจากภพชาติที่เกิดอยู่ ไปสู่ภพภูมิใหม่

แต่สภาพทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความเหมือนกัน คือ เป็นจิตเจตสิกประเภทเดียวกัน หมายความว่า เป็นวิบากจิตเหมือนกัน พุทให้เข้าใจง่าย ก็คือ เป็นจิตดวงเดียวกัน แต่ทำหน้าที่ได้ทั้ง ๓ อย่าง ต่างวาระ ต่างกาลเวลากัน จิตดวงใดทำหน้าที่ปฏิสนธิของบุคคลแล้ว จิตดวงนั้น ก็จะทำหน้าที่ภาวังก์ และทำหน้าที่จติของบุคคลนั้นด้วย

ข้อ ๗๖ ถาม. บุคคลที่เกิดด้วยปฏิสนธิแต่ละอย่างนั้น มีกำหนดอายุชั้ยแตกต่างกันอย่างไร? จงแยกอธิบาย

ตอบ. บุคคลที่เกิดด้วยอบายปฏิสนธิ คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเดรัจฉาน ในอบายภูมิ ๔ นั้น มีอายุไม่แน่นอน แล้วแต่วิบากกรรมของสัตว์นั้นๆ

บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยกามสุคติปฏิสนธิ ๙ คือ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ ที่เป็นมนุษย์ในชมพูทวีป และเทวภูมิ ๖ ในกามสุคติภูมิ ๗ นั้น มีอายุชั้ยไม่แน่นอน คือ

มนุษย์ชมพูทวีป	มีอายุชั้ยตั้งแต่ ๑๐ ปี ถึง อสงไขยปี		
๑. ชั้นจาตุมหาราชิกา	มีอายุชั้ย	๕๐๐	ปีทิพย์
๒. ชั้นดาวดึงส์	มีอายุชั้ย	๑,๐๐๐	ปีทิพย์
๓. ชั้นยามา	มีอายุชั้ย	๒,๐๐๐	ปีทิพย์
๔. ชั้นดุสิต	มีอายุชั้ย	๔,๐๐๐	ปีทิพย์

๕. ชั้นนิมมานรดี มีอายุชัย ๘,๐๐๐ ปีทิพย์

๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีอายุชัย ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์

ส่วนมนุษย์ในอีก ๓ ทวีปนั้น มีอายุชัยแน่นอน คือ

มนุษย์ในอุตตรกุรุทวีป มีอายุชัย ๑,๐๐๐ ปี

มนุษย์ในบุพพวิเทหทวีป มีอายุชัย ๗๐๐ ปี

มนุษย์ในอปรโคยานทวีป มีอายุชัย ๕๐๐ ปี

บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยปฐมฌานรูปาวจรวิบากจิต ๑ ในปฐมฌานภูมิ ๓ มีอายุชัยแน่นอน ดังนี้

พรหมปาริสาชชา มีอายุ ๑ ใน ๓ วิวัฏฐฐายีอสงไขยกัปป์

พรหมบุโรหิตา มีอายุ ๑/๒ วิวัฏฐฐายีอสงไขยกัปป์

มหาพรหม มีอายุ ๑ วิวัฏฐฐายีอสงไขยกัปป์

บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยทุติยฌานรูปาวจรวิบากจิต ๑ และตติยฌานรูปาวจรวิบากจิต ๑ ในทุติยฌานภูมิ ๓ นั้น มีอายุชัยแน่นอน ดังนี้

ปริตตภาพรหม มีอายุ ๒ มหากัปป์

อัปปมาณาภาพรหม มีอายุ ๔ มหากัปป์

อาภัสสราพรหม มีอายุ ๘ มหากัปป์

บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยจตุตถฌานรูปาวจรวิบากจิต ๑ ในตติยฌานภูมิ ๓ นั้น มีอายุชัยแน่นอน ดังนี้

ปริตตสุภา มีอายุ ๑๖ มหากัปป์

อัปปมาณสุภา มีอายุ ๓๒ มหากัปป์

สุภากิณหา มีอายุ ๖๔ มหากัปป์

บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยปัญจฌานรูปาวจรวิบากจิต ๑ มีอายุชัยแน่นอน ดังนี้

เวหฬปลา มีอายุ ๕๐๐ มหากัปป์

อัสสญสัตตา มีอายุ ๕๐๐ มหากัปป์

อวิหา มีอายุ ๑,๐๐๐ มหากัปป์

อตัปปา มีอายุ ๒,๐๐๐ มหากัปป์

สุทัสสา มีอายุ ๔,๐๐๐ มหากัปป์

สุทัสสี มีอายุ ๘,๐๐๐ มหากัปป์

อกนิฏฐา มีอายุ ๑๖,๐๐๐ มหากัปป์

บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยอากาสนัญจายตนวิบากจิต ๑ นั้น มีอายุ ๒๐,๐๐๐ มหากัปป์

บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญญาตนวิบากจิต ๑ นั้น มีอายุ ๔๐,๐๐๐ มหากัป
 บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยอาภิญญัญญาตนวิบากจิต ๑ นั้น มีอายุ ๖๐,๐๐๐ มหากัป
 บุคคลผู้ปฏิสนธิด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนวิบากจิต ๑ มีอายุ ๘๔,๐๐๐ มหากัป

สรุปแล้วบุคคลผู้มีอายุขัยไม่แน่นอน มี ๖ จำพวก คือ

๑. อบายสัตว์ทั้ง ๔	๒. มนุษย์ในชมพูทวีป
๓. พวกวินิปาติกอสุรา	๔. พวกภุมมัญญูเทวดา
๕. พวกอากาศัญญูเทวดา	๖. พวกเวมานิกเปรต

ข้อ ๗๗ ถาม. ปฏิสนธิจิต ภาวักจิต จุตติจิต ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีอารมณ์เป็นอะไรบ้าง ?
 จงอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับอารมณ์เหล่านั้น

ตอบ. ปฏิสนธิ ภาวัก จุตติ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็น กรรมอารมณ์ กรรมนิมิต
 อารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่มรณาสันนขณะรับเอามาเมื่อใกล้จะ
 ตาย

๑. กรรมอารมณ์ อารมณ์ คือ กุศลกรรม อกุศลกรรม มาปรากฏจำเพาะหน้า และ
 เกิดในมโนทวารวิถี เท่านั้น เป็นธรรมอารมณ์อย่างเดียว [มักเกิดกับบุคคล ซึ่งก่อนจะทำ
 กรรมอะไรลงไปนั้น ย่อมคิดก่อนอยู่เสมอๆ เป็นเวลานานๆ แล้วจึงทำลงไป]

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ อารมณ์ คือ เครื่องหมายที่ทำให้สำเร็จการกระทำและเกิดได้ใน
 ทวารทั้ง ๖ เป็นได้ทั้ง ๖ อารมณ์ คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพา
 รมณ์และธัมมารมณ์ [มักเกิดแก่บุคคลซึ่งจะทำอะไรลงไปหาได้คิดไว้ล่วงหน้านานๆ ประการ
 ใดไม่ คงคิดแต่เวลาที่กระทำเท่านั้น สุดแท้แต่เรื่องที่ได้ประสบเท่านั้น]

๓. คตินิมิตอารมณ์ อารมณ์ คือ เครื่องหมาย หรือภพภูมิ ที่จะพึงได้รับสุข หรือทุกข์
 ในชาติที่จะเกิดต่อไป และเกิดได้ในทวารทั้ง ๖ เป็นได้ทั้ง ๖ อารมณ์ เหมือน กรรมนิมิต
 อารมณ์ [มักเกิดกับบุคคลซึ่งในขณะกำลังกระทำดี มีอินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
 ปัญญา ปรากฏชัดแจ้ง ถ้าทำไม่ดี ก็มีกรรมกิเลส ตัณหามานะ ทิฏฐิ ปรากฏชัดแจ้ง หรือ
 เวลาที่ทำกรรมดี หรือ กรรมชั่วนั้น มีบุพพเจตนาและอปฺรเจตนา เกิดขึ้นบ่อยๆ และบุคคลผู้
 ชอบคิดถึงผลของกรรม มี สมบัติ และ ความสุข เป็นต้น

ข้อ ๗๘ ถาม. ในปฏิสนธิทั้งหมดนั้นปฏิสนธิไหน เป็นผลของเจตนากรรมอะไรบ้าง ?
 จงอธิบาย

ตอบ. ในปฏิสนธิทั้งหมดนั้น

๑. อบายปฏิสนธิ ๑ เป็นผลของอกุศลเจตนากรรม ๑๑ [เว้นเจตนาในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑]

๒. กามสุคติเหตุกปฏิสนธิ ๑ เป็นผลของมหากุศลเจตนากรรม ๘ ที่เป็นประเภทโอมกกุศล และโอมโกมกกุศล

๓. กามสุคติวิเหตุกปฏิสนธิ ๔ เป็นผลของมหากุศลเจตนากรรมที่เป็นญาณวิปยุตต์ ๔ ดวง ที่เป็นวิเหตุกอกกัฏฐกุศล วิเหตุกอกกัฏฐกัฏฐกุศล วิเหตุกอกกัฏฐมกกุศล และวิเหตุกโอมกกัฏฐกุศล อย่างใดอย่างหนึ่ง

๔. กามสุคติเหตุกปฏิสนธิ ๔ เป็นผลของมหากุศลเจตนากรรมที่เป็นญาณสัมปยุตต์ ๔ ดวง ที่เป็นวิเหตุกอกกัฏฐกุศล และวิเหตุกอกกัฏฐกัฏฐกุศล

๕. รูปาวจรปฏิสนธิ ๕ เป็นผลของรูปาวจรกุศลเจตนากรรม ๕ ตามสมควรแก่मानของตน

๖. กัมมชรูปชีวิตนวกกลาปปฏิสนธิ ๑ เป็นผลของปัญจมนานุรูปาวจรกุศลเจตนากรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสัญญาวิราคภาวนา

๗. อรูปาวจรปฏิสนธิ ๔ เป็นผลของอรูปาวจรกุศลเจตนากรรม ๔ ตามสมควรแก่मानของตน ซึ่งเป็นเจตนากรรมที่เกี่ยวข้องด้วยรูปวิราคภาวนา

ข้อ ๗๙ ถาม. จงแสดงอธิบายในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในสังสารวัฏมา ดู พอได้ความเข้าใจโดยสังเขป ?

ตอบ. เมื่อจุติจิต ดับลงแล้ว ปฏิสนธิจิต ย่อมเกิดขึ้นติดต่อกจากจุติจิตทันที ไม่มีจิตดวงอื่นมาเกิดคั่นระหว่าง มีสังขารเป็นผู้จัดการ มีวิชา, ตัณหา เป็นรากฐาน ในเวลานี้ คำว่า **ตสฺสานนฺตรเมว** ในลำดับแห่งจุติโดยไม่มีระหว่างคั่นนี้ เป็นการทำลาย**อันตรภาวทัญญิ** ของอันตรภาวาทิบุคคล [**อันตรภาวทัญญิ** ได้แก่ ความเห็นผิดที่ว่า มีภพคั่นระหว่างจุติกับปฏิสนธิ คือ ภพที่พักรอคอยโอกาส ที่จะไปเกิดในภพใหม่] ได้แก่ ที่เข้าใจกันว่า วิญญาน ล่องลอยหาที่เกิด เป็นสัมภเวสี เร่ร่อนหาที่เกิด เป็นโอปปาติกะ เทียวหาที่เกิด

จิตที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิ ได้แก่ **ภวังคจิต** นั้นเอง ซึ่งเกิดสืบต่อกัน เป็นจำนวน ๑๕-๑๖ ครั้ง เสมอไป แต่ภวังคจิตที่เกิดขึ้น เมื่อว่าโดย**ภูมิ ชาติ สัมปโยคะ เวทนา** และ**สังขาร**แล้ว เหมือนกับปฏิสนธิจิตทุกประการ ถ้าปฏิสนธิจิตมีกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม เป็นอารมณ์ ภวังคจิตที่เกิดอยู่ตลอดภพชาติ และจุติจิต ก็มีกุศล หรืออกุศลกรรม เป็นอารมณ์ ความเป็นไปแห่งภวังคจิต ที่มีอารมณ์เหมือนกับปฏิสนธิจิต นั้นนับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดในภพใหม่ดับลง

อนึ่ง ที่กล่าวว่า ภาวังจิตเกิดความรู้สึกต่างๆ ไม่ได้นั้น พึงเห็นได้อย่างแจ่มชัดในขณะนอนหลับสนิท เพราะคนทีนอนหลับอย่างสนิท วิถีจิตไม่เกิด คงเกิดแต่ภาวังจิตอย่างเดียว และภาวังจิตนี้ย่อมรับอารมณ์เก่าในภพก่อน ไม่รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันภพนี้ ดังนั้นเมื่อนอนหลับอย่างสนิทแล้ว หากมีความกำหนดจดจำเวลาก่อนนอน หรือหลังจากตื่นแล้ว แม้ว่าจะหลับไปเพียง ๕ นาที ก็เข้าใจไปว่าหลับตั้งชั่วโมง หรือหลับไปหลายชั่วโมง ก็เข้าใจว่า หลับเพียงเดียวเดียว ทั้งนี้เพราะภาวังจิตนั้นแหละ ได้แสดงตัวให้ปรากฏออกมาแล้วว่า ไม่รับรู้เรื่องใดๆ ที่เกี่ยวกับปัจจุบันภพทั้งสิ้น ดังนี้ นั่นเอง

มีพระบาลีแสดงว่า “**ตโต ปรณฺจ ปฏิสันฺธาโย รตฺตกฺกมฺวิ ยถากฺกมฺเอา ปริวตฺตนา ปวตฺตนฺติ ฯ**” แปลความว่า หลังจากทีจิตจิตดับลงแล้ว จิตทั้งหลายมีปฏิสันธิจิต เป็นต้น ก็เกิดขึ้นสืบต่อกันไป หมุนเวียนตั้งภพชาติขึ้นใหม่ เป็นไปตามลำดับหน้าที่แห่งปฏิสันธิ ภาวังค์ จุตติ ดุจดั่งจักรรถอันหมุนไป ฉะนั้น

ตามพระบาลีนี้ หมายความว่า ความเป็นไปแห่งนามธรรม คือ จิตและเจตสิกของปุถุชนและพระเสกขบุคคลทั้งหลาย หลังจากจิตจิตดับลงแล้ว ย่อมมีความเป็นไปอย่างนี้ ส่วนพระอรหันต์ทั้งหลาย หลังจากจิตจิตดับลงแล้ว ความเป็นไปของปฏิสันธิ ภาวังค์ และจุตติ ไม่มีอีก เป็นการดับสิ้นไป และไม่มีการกลับมาเกิดอีก

ข้อ ๘๐ ถาม. ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ ท่านแสดงกรรมไว้กี่หมวด และแต่ละหมวดนั้น มีกรรมอะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายแต่ละอย่างโดยสังเขป

ตอบ. ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ ท่านแสดงกรรมไว้ ๔ หมวด ๆ ละ ๔ อย่าง คือ

๑. กิจจตุกกะ กรรมที่ว่าโดยกิจ คือ หน้าที่แห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

- ๑] ชนกกรรม มีหน้าที่ทำให้วิบากนามขันธ์ และ กัมมชรูปเกิดขึ้น
- ๒] อุปัตถัมภกกรรม มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนกรรมอื่นๆ
- ๓] อุปปีฬกกรรม มีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่น ๆ
- ๔] อุปฆาตกกรรม มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ

๒. ปากทานปริยายจตุกกะ กรรมที่ว่าโดยลำดับแห่งการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

- ๑] ครุฑกรรม กรรมหนัก
- ๒] อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย
- ๓] อาจิณณกรรม กรรมที่ทำสม่ำเสมอ เป็นนิตย์
- ๔] กตัตตากรรม กรรมเล็กน้อย [ทำพอประมาณ]

๓. ปากกาลจตุกกะ กรรมที่ว่าโดยลำดับเวลาที่ให้ผลมี ๔ อย่างคือ

- ๑] ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบัน
- ๒] อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒ นับจากชาติปัจจุบัน
- ๓] อปปราปริยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป
- ๔] อโหสิกรรม กรรมที่นอกจากกรรมทั้ง ๓

๔. ปากัญฐานจตุกกะ กรรมที่ว่าโดยฐานะแห่งการให้ผล มี ๔ คือ

- ๑] อกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ใน อกุศลจิต ๑๒
- ๒] กามาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในมหากุศลจิต ๘
- ๓] รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในรูปาวจรกุศลจิต ๕
- ๔] อรูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอรูปาวจรกุศลจิต ๔

ข้อ ๘๑ ถาม. ชนกรรม กับ อุปัตถัมภกรรม มีความสำคัญต่อสัตว์ที่เกิดมานั้น แตกต่างกันอย่างใด? จงอธิบายยกข้ออุปมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน

ตอบ. ชนกรรม กับ อุปัตถัมภกรรม มีความสำคัญต่อสัตว์ที่เกิดมานั้นแตกต่างกัน คือ ชนกรรม เป็นผู้นำสัตว์ให้เกิดใหม่ในภพภูมินั้น เปรียบเหมือนมารดาผู้ให้กำหนดแก่บุคคลนั้น เมื่อชนกรรมนำให้สัตว์ในภพภูมินั้นๆ แล้ว ก็หมดหน้าที่ไป ไม่ได้ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงดูแลรักษาสัตว์นั้นอีกต่อไป เปรียบเหมือนมารดาที่คลอดบุตรเสร็จแล้ว ต้องมีอันไปเป็นไม่สามารถเลี้ยงดูบุตรเองได้ ต้องให้แม่เลี้ยง หรือแม่นม เป็นผู้เลี้ยงดูต่อไป ฉะนั้น **อุปัตถัมภกรรม** จึงต้องมาทำหน้าที่ดูแลรักษาผลของชนกรรม คือ อนุบาลรักษาวิบากจิต และกัมมชรูปที่ชนกรรมนำให้เกิดนั้น ให้อยู่ได้จนหมดวิบากกรรมของสัตว์นั้นๆ อุปัตถัมภกรรม จึงเปรียบได้กับแม่เลี้ยงหรือแม่นม ที่รับเลี้ยงดูเด็กต่อจากมารดาผู้ให้กำเนิดของเด็กนั้น

ข้อ ๘๒ ถาม. อุปปีฬิกกรรม กับ อุปฆาตกรรม มีผลต่อชีวิตของสัตว์ทั้งหลายอย่างไรบ้าง? จงอธิบาย

ตอบ. อุปปีฬิกกรรม กับ อุปฆาตกรรม มีผลต่อชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้

อุปปีฬิกกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศลวิบาก จะทำหน้าที่คอยเบียดเบียนบั่นทอนชีวิต ร่างกาย เรี่ยวแรง พละกำลังของสัตว์ทั้งหลาย ให้ทุเลา ทุพพลภาพลง โดยอาการต่างๆ มีการเจ็บป่วย เกิดโรคร้าย ประสบอุบัติเหตุ ถูกทำร้าย ถูกล้างผลาญ เป็นต้น ทำให้บุคคลนั้น ความเป็นอยู่ไม่สุขสบาย ส่วนอุปปีฬิกกรรมที่เป็นฝ่ายกุศลวิบาก ก็จะทำหน้าที่คอยเบียดเบียนบั่นทอน ผลของอกุศลกรรมต่างๆ ที่สัตว์นั้น จะพึงได้รับ ให้บรรเทาเบาบาง จาก

หนักเป็นเบา ทำให้สัตว์นั้นแคล้วคลาดจากผลของอกุศลกรรมบางอย่างไป หรือประสบแต่เพียงเล็กน้อย ไม่หนักหนาสาหัส

อุปฆาตกรรม เป็นกรรมที่ตัดรอนกรรมอื่นๆ และตัดรอนวิบากของกรรมอื่นๆ ให้หมดกำลังลงอย่างเด็ดขาด ซึ่งมีสภาพต่างกับกับอุปปีฬิกกรรม คือ อุปปีฬิก กรรมนั้น เป็นกรรมที่เพียงแต่ทำการเบียนเบียนกรรมอื่นๆ หรือวิบากของกรรมอื่นๆ ซึ่งได้แก่ อวัยวะร่างกายให้อ่อนกำลังลง หรือไม่ให้เจริญขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการตัดรอนให้หมดกำลังแต่อย่างใด ส่วนอุปฆาตกรรมนั้น เป็นกรรมชนิดที่ตัดขาด ไม่ให้กรรมอื่นนั้นสามารถส่งผลได้อีกเลย หรือทำให้วิบากของกรรมอื่นนั้นหมดสิ้นลง คือ ทำให้สัตว์นั้นสิ้นชีวิตลงทันที หรือทำให้อวัยวะของสัตว์นั้นเสียไปโดยเด็ดขาด ไม่สามารถเยียวยารักษาให้หายได้อีกต่อไป

ข้อ ๘๓ ถาม. กรรมที่เป็นครุกรรมได้นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงการให้ผลของครุกรรมตามลำดับ ทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล พร้อมทั้งองค์ธรรมประกอบด้วย

ตอบ. กรรมที่เป็นครุกรรมนั้น มี ๑๕ อย่าง แบ่งเป็นฝ่ายอกุศลกรรม ๖ อย่าง และฝ่ายกุศลกรรม ๙ อย่าง มีลำดับการให้ผล ดังต่อไปนี้

การให้ผลของครุกรรมฝ่ายอกุศล

ลำดับที่	๑	นิยตมิจฉาติฎฐิกรรม
ลำดับที่	๒	สังฆเภทกรรม
ลำดับที่	๓	โลหิตุปบาทกรรม
ลำดับที่	๔	อรหันตฆาตกรรม
ลำดับที่	๕	มาตุฆาตกรรม [หรือปิตุฆาตกรรม ขึ้นอยู่กับคุณธรรม]
ลำดับที่	๖	ปิตุฆาตกรรม [หรือ ปิตุฆาตกรรม ขึ้นอยู่กับคุณธรรม]

การให้ผลของครุกรรมฝ่ายกุศล

ลำดับที่	๑	เนวสัญญานาสัญญายตนฉานกุศลกรรม
ลำดับที่	๒	อาภิกขุญญายตนฉานกุศลกรรม
ลำดับที่	๓	วิญญูณญายตนฉานกุศลกรรม
ลำดับที่	๔	อากาสนัญญายตนฉานกุศลกรรม
ลำดับที่	๕	ปัญจมนารูปาวจรกุศลกรรม
ลำดับที่	๖	จตุตถมนารูปาวจรกุศลกรรม
ลำดับที่	๗	ตติยมนารูปาวจรกุศลกรรม
ลำดับที่	๘	ทุติยมนารูปาวจรกุศลกรรม
ลำดับที่	๙	ปฐมมนารูปาวจรกุศลกรรม

ข้อ ๘๔ ทาม. เพราะเหตุใด ครุกรรมฝ่ายอกุศล ท่านจึงจัดลำดับการให้ผลไว้เช่นนั้น มีเหตุผลอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุผลที่ท่านจัดลำดับการให้ผลของครุกรรมฝ่ายอกุศลไว้เช่นนั้น เพราะเป็นไปตามกฎของกรรมนิยาม คือ กรรมที่หนักกว่าย่อมมีโอกาสให้ผลได้ก่อน คือ

๑. นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม หมายถึง กรรมที่บุคคลกระทำด้วยอำนาจความเห็นผิดที่ยึดถืออย่างเหนียวแน่น ยากที่ใครๆ จะช่วยคลี่คลายได้ เช่น เห็นว่าทำดี ไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ความสุข ความทุกข์ เกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุให้เกิด พ่อแม่ไม่มีบุญคุณ ดังนี้ เป็นต้น แล้วกระทำอกุศลกรรมต่างๆ ต่อบิดา มารดา ครูอาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย และสรรพสัตว์ทั้งปวง ได้ทุกอย่าง ด้วยความคิดความเห็นนั้น ตามความพอใจของตน โดยไม่ละอายแก่ใจ และนอกจากจะทำเองแล้ว ยังชักชวนแนะนำผู้อื่นให้กระทำด้วย ทำให้ความชั่ว หรือ อกุศลกรรม และความเห็นผิดนั้น แผ่ขยายออกไปในวงกว้าง นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังหนักกว่าอกุศลครุกรรมอื่นๆ ฉะนั้น ถ้าบุคคลใด มีนียตมิจฉาทิฏฐิกรรม และกระทำการกรรมต่างๆ ด้วยนียตมิจฉาทิฏฐิกรรมอยู่เสมอแล้ว นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม ก็จะส่งผลให้ก่อน ในปฏิสนธิกาล ในภพภูมิต่อไป กรรมอื่นๆ ก็ไม่มีโอกาสได้ส่งผล [แต่อาจส่งผลได้ในอดีตกาล] นียตมิจฉาทิฏฐิกรรมนี้ บุคคลทั่วไปทุกเพศทุกวัย ทุกหมู่เหล่า นอกจากพระอริยบุคคลแล้ว สามารถมีได้ และทำได้ ถ้าขาดความเป็นกัลยาณชน หรือ ขาดกัลยาณมิตร

๒. สังฆเภทกรรม คือ การยุยงสงฆ์ ที่สามัคคีพร้อมเพรียงกัน เพื่อยังความเลื่อมใสศรัทธาของสาธุชนให้เกิดขึ้น และยังพระสัทธรรมให้รุ่งเรือง เป็นผู้ที่มีสมโภค [ศีล] และสังวาส [สังฆกรรม] เสมอกัน [คือเป็นนิกายเดียวกัน] ทำลายให้แตกแยกสามัคคีกัน โดยสมโภคและสังวาส ดังกล่าวแล้ว เช่น พระเทวทัตเป็นตัวอย่าง เมื่อสงฆ์นั้นแตกกัน ก็เป็นสังฆเภทกรรม จัดเป็นอนันตริยกรรม ที่มีโทษหนัก เป็นลำดับที่ ๒ ถ้าบุคคลนั้น ไม่มีนียตมิจฉาทิฏฐิกรรม สังฆเภทกรรมนี้ ก็จะมีโอกาสส่งผลก่อนกรรมอื่นๆ ในปฏิสนธิกาล ส่วนกรรมอื่นนอกนั้น ก็ส่งผลได้เฉพาะในอดีตกาล ในสังฆเภทกรรมนี้ บุคคลที่จะทำกรรมนี้ได้ ต้องเป็นพระภิกษุที่มีสมโภค [ศีลสิกขาบท] และสังวาส [สังฆกรรม] ร่วมกันเท่านั้น จึงจะเป็นอนันตริยกรรม ถ้าบุคคลนอกนั้นทำ คือ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไป ไม่จัดเป็นอนันตริยกรรม หรือ พระภิกษุ ที่มีสมโภค และสังวาสต่างกัน [คือต่างนิกายกัน] ทำกับนิกายอื่น ก็ไม่จัดเป็นอนันตริยกรรม สังฆเภทกรรมนี้ จัดเป็นกรรมหนักอันดับที่ ๒ รองจากนียตมิจฉาทิฏฐิกรรม เพราะว่า เป็นการทำลายประโยชน์ของบุคคลหมู่มา และทำลายประโยชน์ของส่วนรวม พระพุทธองค์ เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ ทรงพร่ำสอนนักหนาว่า ภิกษุ

ทั้งหลาย พวกเธออย่าแตกร้างกัน อย่าทะเลาะวิวาทกัน อย่าทำลายหมู่คณะกัน เพราะข้อนั้นเป็นไปเพื่อความพินาศโดยส่วนเดียว

๓. โลหิตุปบาทกรรม คือ การทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าให้หือพระโลหิต [พระโลหิตลอยพุ่งไปในอากาศ ซึ่งธรรมดาพระโลหิตของพระพุทธรูปเจ้า จะไม่ไหลลงพื้นดิน เมื่อไหลออก ก็จะกลายเป็นไอสีขาว ลอยไปในอากาศ เรียกว่า **โลหิตุปบาท**] เช่น ที่พระเทวทัต กลิ้งหินจากภูเขาศิขณภูฏลงมา หวังจะให้ทับพระพุทธรูปเจ้า แต่หินเชิงเขาได้รับเอาหินที่กลิ้งลงมาไว้ได้ ทำให้แตกเป็นสะเก็ดหิน กระเด็นมาถูกพระบาทของพระพุทธรูปองค์ เกิดเป็นพระโลหิตหือขึ้นไปในอากาศ ทำให้พระเทวทัตเสื่อมจากมานสมบัติทั้ง ๘ ที่เคยได้ และเสื่อมจากคุณธรรมที่เป็นโลกียะทุกอย่าง ทั้งเป็นเครื่องขัดขวางทางแห่งโลกุตตรธรรมด้วย

ซึ่งโลหิตุปบาทกรรมนี้ เป็นอนันตริยกรรม เฉพาะบุคคลผู้ทำด้วยประสงค์ร้ายเท่านั้น ถ้าบุคคลทำด้วยประสงค์ดี เช่น หมอชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อทราบข่าวว่า พระพุทธรูปองค์ถูกพระเทวทัตกลิ้งหินมาทับพระบาท ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ก็เข้าไปเฝ้าอุปัฏฐาก ด้วยการเป็นหมอถวายการรักษาพยาบาล ผ่าพระบาท นำสะเก็ดหินและพระโลหิตที่เสียออก ใส่ยาสมานแผลให้ จนพระอาการอาพาธหายเป็นปกติ ก็ถือว่า เป็นมหากุศลอย่างยิ่งใหญ่ ทำให้หมอชีวกโกมารภัจจ์ ได้รับยกย่องจากพระพุทธรูปองค์ว่า เป็นยอดอุบาสกผู้อุปัฏฐาก [เป็นยอดหมอ]

โลหิตุปบาทกรรมนี้ จัดเป็นอนันตริยกรรมฝ่ายอกุศล ที่มีกำลังหนัก เป็นอันดับที่ ๓ เพราะเป็นการทำลายผู้ที่มหาชนให้ความเคารพบูชา เป็นการทำลายประโยชน์สุขของมหาชนด้วย

โลหิตุปบาทนี้ บุคคลทั่วไป ทุกเพศทุกวัย ทุกชาติ ทุกศาสนาก็สามารถทำได้ และเป็นอนันตริยกรรม เหมือนกัน

๔. อรหันตฆาตกรรม คือ การฆ่าพระอรหันต์ ด้วยการทำให้สิ้นชีวิต โดยประการใด ๆ ก็ตาม เมื่อท่านสิ้นชีวิต [ปรินิพพาน] ด้วยการกระทำนั้น จะเป็นใน ขณะทำ หรือ หลังทำเสร็จไปแล้ว ก็ตาม ก็จัดเป็นอนันตริยกรรม ซึ่งบุคคลทั่วไปทุกเพศ ทุกวัย ทุกชาติ ทุกศาสนา เมื่อทำแล้วก็จัดเป็นอนันตริยกรรม เหมือนกันหมด

อรหันตฆาตกรรมนี้ จัดว่าเป็นอนันตริยกรรมฝ่ายอกุศลที่มีกำลังหนัก เป็นลำดับที่ ๔ ในบรรดาอนันตริยกรรม ๖ เพราะว่า เป็นการทำลายผู้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นที่สักการบูชาของมหาชน ชื่อว่า ทำลายประโยชน์ของมหาชน เหมือนกัน เมื่อไม่มีกรรมอย่างอื่นที่หนักกว่านี้ อรหันตฆาตกรรม ก็มีโอกาสส่งผลให้ปฏิสนธิในภพภูมิต่อไป ในนรกอเวจี

๕. มาตุฆาตกรรม คือ การประทุษต่อมารดาผู้ให้กำเนิด ด้วยประการใดๆ ก็ตาม ทำให้ท่านต้องสิ้นชีวิตลง ด้วยการกระทำนั้น ไม่ว่าจะเป็นในขณะที่ทำอยู่ก็ตาม หรือทำเสร็จแล้ว แต่ท่านสิ้นชีพด้วยการกระทำนั้น เป็นเหตุ ก็จัดเป็นอนันตริยกรรม เพราะเป็นการทำลายเชื้อสายของตนเอง ให้ขาดไป ถือว่า เป็นผู้มิจิตใจโหดร้าย ฆ่าได้แม้กระทั่งมารดาผู้บังเกิดเกล้าของตน แล้วบุคคลอื่น ที่จะฆ่าไม่ได้ นั่น เป็นอันไม่มี

มาตุฆาตกรรมนี้ ถ้ามารดานั้น เป็นผู้มียุคุณธรรมมากกว่าบิดา หรือ มีคุณเสมอกับบิดา ก็ถือว่า มีกำลังแรงหนักเป็นลำดับที่ ๕ ถ้ามารดามีคุณน้อยกว่าบิดา ก็จะให้ผลเป็นลำดับที่ ๖ ถ้าไม่มีกรรมอย่างอื่น ที่หนักกว่านี้ มาตุฆาตกรรมนี้ ก็จะมีโอกาสส่งผลให้ปฏิสนธิในอเวจีมหานรก

มาตุฆาตกรรมนี้ ผู้จะทำแล้วเป็นอนันตริกรรมนั้น ต้องเป็นบุตรโดยกำเนิด เกิดมาจากราดานั้น โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นเกิดโดยเป็นคัพภเสยยกะ เกิดเป็นตัวคลอดออกมา หรือเกิดโดยเป็นอณฑชะ เกิดเป็นไข่คลอดออกมา แล้วฟักเป็นตัวที่หลัง หรือ เกิดโดยเป็นสังเสทชะ เกิดในเม็ดเลือด ก็ตาม และต้องเป็นลูกมนุษย์ ฆ่ามารดาผู้เป็นมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น จึงจะเป็นอนันตริยกรรม

๖. ปิตุฆาตกรรม คือ การประทุษร้ายต่อบิดาผู้บังเกิดเกล้าของตน โดยประการใดๆ ก็ตาม ทำให้ท่านต้องสิ้นชีวิตลง ด้วยการกระทำนั้น ไม่ว่าจะเป็นในขณะที่ทำอยู่ก็ตาม หรือทำเสร็จแล้ว แต่ท่านสิ้นชีพด้วยการกระทำนั้น เป็นเหตุ ก็จัดเป็นอนันตริยกรรม เพราะเป็นการทำลายเชื้อสายของตนเอง ให้ขาดไป ถือว่า เป็นผู้มิจิตใจโหดร้าย ฆ่าได้แม้กระทั่งบิดาผู้บังเกิดเกล้าของตน แล้วบุคคลอื่น ที่จะฆ่าไม่ได้ นั่น เป็นอันไม่มี [เหมือนมาตุฆาตกรรม]

ปิตุฆาตกรรมนี้ ถ้าบิดานั้น เป็นผู้มียุคุณธรรมน้อยกว่ามารดา ก็ถือว่า มีกำลังแรงหนักเป็นลำดับที่ ๖ ถ้าบิดามีคุณมากกว่ามารดา ก็จะให้ผลเป็นลำดับที่ ๕ ถ้าไม่มีกรรมอย่างอื่น ที่หนักกว่านี้ ปิตุฆาตกรรม นี้ ก็จะมีโอกาสส่งผลให้ปฏิสนธิในอเวจีมหานรก

ปิตุฆาตกรรมนี้ ผู้จะทำแล้วเป็นอนันตริกรรมนั้น ต้องเป็นบุตรโดยกำเนิด เกิดมาจากเชื้อสายของบิดานั้นโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นเกิดโดยเป็นคัพภเสยยกะ คือ เกิดเป็นตัวคลอดออกมา หรือ เกิดโดยเป็นอณฑชะ คือ เกิดเป็นไข่คลอดออกมา แล้วฟักเป็นตัวที่หลัง หรือเกิดโดยเป็นสังเสทชะ คือ เกิดในเม็ดเลือดของมารดา ก็ตาม โดยได้รับเชื้อจากบิดานั้น และต้องเป็นลูกมนุษย์ ฆ่าบิดาผู้เป็นมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น จึงจะเป็นอนันตริยกรรม

ข้อ ๘๕ ถาม. จงอธิบายความแตกต่างกันระหว่างอาสันนกรรม กับ อาจิณณกรรม พร้อมทั้งยกข้ออุปมาเปรียบเทียบให้เห็นชัด ?

ตอบ. อาสันนกรรม เป็นกรรมที่สัตว์กระทำเมื่อเวลาใกล้จะตาย หรือ นึกถึงเมื่อเวลาใกล้จะตาย ซึ่งในขณะนั้น สภาพจิตหรือทั้งสภาพร่างกายด้วยของสัตว์นั้นมีกำลังอ่อนลงแล้ว ทำให้กรรมนั้นมีกำลังอ่อนด้วย แต่ว่าเป็นกรรมที่เกิดขึ้นใกล้ต่อมรณาสันนวิถี คือ วิถีจิตที่รับอารมณ์ก่อนตายเฉพาะหน้า เพราะฉะนั้น ถึงแม้จะเป็นกรรมมีกำลังอ่อน แต่ก็สามารถให้ผลก่อนอาจิณณกรรมที่มีกำลังแก่กว่าได้

อาจิณณกรรม เป็นกรรมที่สัตว์นั้น กระทำในเวลาปกติธรรมดา และมีเจตนาในการกระทำนั้นแรงกล้า ที่นอกจากครุกรรมแล้ว ก็จัดเป็นอาจิณณกรรม เพราะฉะนั้น อาจิณณกรรมนี้ จึงเป็นกรรมมีกำลังมากกว่าอาสันนกรรม อาจจึงให้ผลก่อนอาสันนกรรมได้เหมือนกัน

ในวิสุทธิมรรค ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงถึงการให้ผลของกรรมทั้งสองเปรียบเทียบเหมือนวัวแก่และวัวหนุ่มที่จะออกจากคอก ดังนี้

วัวหนุ่มเปรียบเหมือนอาจิณณกรรม ซึ่งมีกำลังมาก แม้จะอยู่ห่างจากปากคอกก็ตาม เมื่อเจ้าของเปิดประตูคอกแล้ว ก็สามารถที่จะดัน หรือกระโดดข้ามวัวแก่ออกมาก่อนได้ ฉะนั้น อาจิณณกรรมนี้ ก็ฉะนั้น แม้จะอยู่ห่างจากมรณาสันนวิถีจิตก็ตาม แต่เป็นกรรมที่มีกำลังมาก ก็สามารถหมุนเข้ามาสู่วิถีจิตได้ ก่อนอาสันนกรรม

ส่วนวัวแก่เปรียบเหมือนอาสันนกรรม เพราะเป็นกรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย ซึ่งจิตใจและเจตนาในขณะนั้น มีกำลังอ่อนแล้ว แต่เพราะเกิดในมรณาสันนวิถี ใกล้ต่อความตายเต็มที่แล้ว ก็สามารถปรากฏแก่มรณาสันนวิถีได้ง่ายกว่า เหมือนวัวแก่ ที่ยืนอยู่ปากคอก แม้มีกำลังอ่อนแล้ว เมื่อเจ้าของเปิดประตูคอกแล้ว ก็สามารถที่จะออกมาก่อน หรือ ถูกวัวหนุ่มดันออกมาก่อนได้

ข้อ ๘๖ ถาม. ก. ทัฏฐธัมมเวทนียกรรม มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย

ข. องค์ประกอบที่จะทำให้ทัฏฐธัมมเวทนียกรรมให้ผลได้นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล

ตอบ. ก. ทัฏฐธัมมเวทนียกรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ปรีปกกทัฏฐธัมมเวทนียกรรม** ได้แก่ ทัฏฐธัมมเวทนียกรรมที่ถึงความแก่กล้าแล้ว ย่อมให้ผลปรากฏขึ้นภายใน ๗ วัน เช่น

นายปุลณ ที่ถวายอาหารแก่พระสารีบุตร ที่เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ ได้รับในวันนั้น ทำให้แผ่นดินที่ไถแล้ว กลายเป็นทอง ร่ำรวยเป็นเศรษฐี ชื่อว่า ปุลณเศรษฐี

พราหมณ์จุฬาสาก ถวายผ้าห่มเก่าๆ บูชาธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วได้ผ้าอย่างดีถึง ๓๒ คู่ ในวันนั้น และได้สมบัติอย่างละ ๔ ได้เป็นเศรษฐีในวันต่อมา

นันทยักข ที่เอาไม้พลองตีพระสารีบุตร แล้วถูกแผ่นดินสูบในวันนั้น

นันทมานพ ที่ข่มขืนนางอุบลวรรณาเถรี แล้วถูกแผ่นดินสูบในวันนั้น

๒. อปริปัฏกทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรม ได้แก่ ทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรม ที่ยังไม่ถึงความแก่กล้า ย่อมจะให้ได้รับผลภายหลังจากเลย ๗ วันไปแล้ว เช่น

๑] ทำกรรมในปฐมวัย ได้รับผลในปฐมวัย หรือ มัชฌิมวัย หรือ ปัจฉิมวัย

๒] ทำกรรมในมัชฌิมวัย ได้รับผลในมัชฌิมวัย หรือ ปัจฉิมวัย

๓] ทำกรรมในปัจฉิมวัย ได้รับผลในปัจฉิมวัย

ข. องค์ประกอบของทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรม ที่จะให้ผลได้นั้น มี ๔ ประการ คือ

๑. ไม่ถูกเบียดเบียนจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน หมายความว่า ถ้าเป็นกุศล ทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรม ก็ไม่ถูกเบียดเบียนจากอกุศลกรรม ถ้าเป็นอกุศลทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรม ก็ไม่ถูกเบียดเบียนกุศลกรรม

๒. มีกำลังเป็นพิเศษเพราะได้รับอุปการะจากปัจจัยพิเศษ หมายความว่า ในฝ่ายกุศล ทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรมนั้น จะต้องประกอบพร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการคือ คติสมบัติ กาลสัมบัติ อุปธิสมบัติ โปยคสมบัติ และในฝ่ายอกุศลทิกฺกุชฺฌัมมเวทนียกรรมนั้น ก็ต้องประกอบพร้อมด้วยวิบัติ ๔ อย่าง คือ คติวิบัติ กาลวิบัติ อุปธิวิบัติ โปยควิบัติ

๓. มีกำลังหนักแน่นด้วยอำนาจบุพพาทิสังขาร หมายความว่า บุคคลนั้นได้กระทำ กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมนั้นด้วยอำนาจอธิบดี อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ มีความพอใจอย่างแรงกล้าด้วยอำนาจฉันทาธิบดี มีความพยายามอย่างแรงกล้าด้วยอำนาจวิริยาธิบดี มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าด้วยอำนาจจิตตาธิบดี มีปัญญารอบรู้ในการทำงานนั้นด้วยอำนาจวิมังสาธิบดี

๔. ได้กระทำต่อบุคคลพิเศษ หมายความว่า ชวนะที่เกิดขึ้นจากการกระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมนั้น ได้กระทำกับบุคคลผู้มีคุณวิเศษ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระอนาคามี บิฑามารดา เป็นต้น

ข้อ ๘๗ ถาม. ก. ทานกุศลที่จะให้ผลเป็นปริปัฏกทิกุศลธัมมเวทนิยกรรมได้นั้น จะต้องประกอบด้วย องค์อะไรบ้าง ?

ข. คำว่า **อโหสิกรรม** นั้น หมายถึงกรรมประเภทไหน? จงอธิบายให้เข้าใจชัดเจน

ตอบ. ก. ผลของทานที่จะเป็นทิกุศลธัมมเวทนิยกรรม ภายใน ๗ วันได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ

[๑] **วัตถุสัมปทา** ถึงพร้อมด้วย **ผู้รับ** ซึ่งได้แก่ พระอนาคามีหรือ พระอรหันต์

[๒] **ปัจจัยสัมปทา** ถึงพร้อมด้วย **ปัจจัย** ที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์ [โดยชอบธรรม]

[๓] **เจตนาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วย **เจตนา** อันแรงกล้า

[๔] **คุณาติเรกสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการที่ผู้รับมีคุณวิเศษ คือ พระอนาคามี หรือ พระอรหันต์ ที่เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ

ข. คำว่า **อโหสิกรรม** นั้น หมายถึง เจตนากรรมที่อยู่ในขณะทั้ง ๗ ดวง ที่ล่วงเลย เวลาที่จะส่งผลของตนไปแล้วนั่นเอง หรือ ไม่มีโอกาสส่งผล ซึ่งได้แก่ กรรมเหล่านี้ คือ

[๑] กรรมนั้นสำเร็จแล้วแต่ผลของกรรมนั้นหาใช่เกิดแล้วไม่ [กรรมที่ยังไม่ให้ผล]

[๒] กรรมนั้นสำเร็จแล้ว แต่ผลของกรรมนั้นไม่ไ้กำลังเกิด [กรรมที่จักไม่ให้ผล]

[๓] กรรมนั้นสำเร็จแล้ว แต่ผลของกรรมนั้นจักไม่เกิด [กรรมที่ไม่มีผล]

สรุปแล้วอโหสิกรรมมีความหมาย ๓ ประการ คือ

[๑] **นาโหสิ กัมมวิปาโก** เชื่อว่า กรรมที่ยังไม่ให้ผล

[๒] **น ภวิสสตี กัมมวิปาโก** เชื่อว่า กรรมที่จักไม่ให้ผล

[๓] **นตถิ กัมมวิปาโก** เชื่อว่า กรรมที่ไม่มีผล

ข้อ ๘๘ ถาม. เหตุที่ทำให้เกิดกรรมในปาฏิกฐานจตุกกะแต่ละอย่างนั้น มีก้อย่างคืออะไรบ้าง ? จงแยกแยะแต่ละอย่าง พร้อมความหมายพอสังเขป

ตอบ. เหตุที่ทำให้เกิดอกุศลเจตนากรรม ๑๒ นั้นได้แก่ ทุจริต ๑๐ หรือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

๑] ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์

๒] อทินนาทาน ลักทรัพย์

๓] กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติดิฉิตในกาม

๔] มุสาวาท พูดเท็จ

๕] ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด

๖] ผรุสวาจา พูดคำหยาบ

- ๗] สัมผัสปลาปา พุดเพื่อเจ้า
 ๘] อภิขมา โลภอยากได้ของผู้อื่น
 ๙] พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น
 ๑๐] มิฉนทิกฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม
 เหตุที่ทำให้เกิดมหากุศลเจตนากรรม ๘ นั้น ได้แก่ สุจริต ๑๐ หรือ กุศลกรรมบถ

๑๐ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

สุจริต ๑๐ หรือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

- ๑] ปาณาติบาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์
 ๒] อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์
 ๓] กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดีในกาม
 ๔] มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
 ๕] ปิสุณวาจา เวรมณี เว้นจากการพูดส่อเสียด
 ๖] ผรุสวาจา เวรมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ
 ๗] สัมผัสปลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพื่อเจ้า
 ๘] อนภิขมา ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น
 ๙] อพยาบาท ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น
 ๑๐] สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ได้แก่

- ๑] ทาน การให้วัตถุสิ่งของที่เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ
 ๒] ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ดีงาม
 ๓] ภาวนา การทำจิตให้สะอาด สว่าง สงบ
 ๔] อปจายนะ การอ่อนน้อมถ่อมตน
 ๕] เวยยาวัจจะ การช่วยขวนขวายในกิจการงานที่ชอบธรรมแก่บุคคลอื่น
 ๖] ปิตตทานะ การให้ส่วนบุญแก่บุคคลอื่น
 ๗] ปิตตานุโมทนา การอนุโมทนาของบุคคลอื่น
 ๘] ฌัมมัสสวนะ การฟังธรรม
 ๙] ฌัมมเทศนา การชี้แจงแสดงธรรม
 ๑๐] ทิฏฐชุกัมม การทำความเห็นให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ข้อ ๘๙ ถาม. เหตุที่ทำให้มารดาตั้งครรภ์ได้นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เหตุที่ทำให้ตั้งครรภ์ได้นั้นมี ๘ อย่าง คือ

๑. เมณฺฑ์ โดยการเสพเมณฺฑ์
๒. โจพคคณฺโณ โดยเอาผ้าเปื้อนน้ำอสุจิของชายป้ายเข้าในช่องคลอด
๓. สัสคโค โดยชายจับต้องตัว
๔. นาภยามสนํ โดยการที่ชายลูบคลำสดี
๕. ปานํ โดยการกินน้ำอสุจิของชาย
๖. ทสสนํ โดยได้เห็นรูปร่างของชาย
๗. สวานํ โดยได้ยินเสียงของชาย
๘. ฆายนํ โดยได้ดมกลิ่นของชาย

ข้อ ๙๐ ถาม. ก. วิชาที่ไม่มีโทษ ที่นับสงเคราะห์เข้าในธัมมเทศนานี้ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ข. ให้แสดงธัมมเทศนา ที่มีอานิสงส์มาก และมีอานิสงส์น้อย ?

ตอบ. ก. วิชาที่ไม่มีโทษ ที่นับสงเคราะห์เข้าในธัมมเทศนานี้ มี ๓ ประการ คือ

๑. สิปฺปายตนวิชา ได้แก่ วิชา ขี้ช้าง ขี้ม้า และขี้บรรณ เป็นต้น
 ๒. กมฺมายตนวิชา ได้แก่ วิชา กสิกรรม พานิชยกรรม หัตถกรรม เป็นต้น
 ๓. วิชาฐานวิชา ได้แก่ วิชาดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์ ไสยศาสตร์ เป็นต้น
- วิชาทั้ง ๓ ประเภทนี้ ถึงแม้จะไม่มีโทษ แต่สำหรับ ภิกษุ สามเณร ก็ต้องเว้นจากการสอนการแสดงในวิชาเหล่านี้ เพราะจัดเป็นเดรัจฉานวิชา

ข. แสดงธัมมเทศนาที่มีอานิสงส์มาก

ถ้าผู้แสดง แสดงด้วยใจอันบริสุทธิ์ กล่าวคือ มิได้มุ่งหวังในลาภ สักการะ ยศ สิโลกะแต่อย่างใด มิได้มุ่งหวังที่จะให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ฝ่ายเดียว การแสดงธรรมอย่างนี้ จัดเป็นธรรมเทศนากุศลที่แท้

ส่วนธรรมเทศนาที่อานิสงส์น้อยนั้น คือ ผู้แสดงธรรม มิได้มีใจบริสุทธิ์ มิได้มุ่งหวังในเรื่อง ลาภ เป็นต้น ชื่อว่า มีอานิสงส์น้อย

ลาภะ	หมายถึง	สิ่งของที่เขาจัดถวาย
สักการะ	หมายถึง	การได้รับความเคารพนับถือ
ยศ	หมายถึง	บริวาร หรือลูกศิษย์
สิโลกะ	หมายถึง	เกียรติยศชื่อเสียง

ข้อ ๙๑ ถาม. บุคคลที่ได้ฌานไปสู่ภูมิเบื้องสูงแล้ว เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในภูมิเบื้องต่ำได้หรือไม่ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลที่ได้ฌานไปสู่ภูมิเบื้องสูงแล้ว เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในภูมิเบื้องต่ำได้ เพราะฌานลาภีบุคคลที่เป็นตามอำนาจของ “นิกันตัตถา” และ “เจโตปณิธิ”

คำว่า “**นิกันตัตถา**” หมายถึง มีความยินดีติดใจในภูมิที่ตนเคยเกิดมาแล้วหลาย ๆชาติ

คำว่า “**เจโตปณิธิ**” หมายถึง มีจิตปรารถนาในภูมินั้นๆ ที่เป็นไปด้วยอำนาจของฉันทะ ดังเช่น ฌานลาภีที่เป็นปุถุชน เมื่อเวลาใกล้ตาย มีนิกันตัตถาในเทวภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ฌานที่ได้นั้นก็เสื่อมลง ฉะนั้น เมื่อเวลาตายก็ไปเกิดในเทวภูมินั้นๆ

ดังนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า “**อิชฌติ ภิกขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทธตา**” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาของผู้มีศีล ย่อมสำเร็จเพราะความประสงค์ของผู้มีจิตบริสุทธิ์

ข้อ ๙๒ ถาม. คำว่า **มรณะ** นั้น มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า **มรณะ** นั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑. ขณิกมรณะ หมายถึง การดับของรูปนาม ตามอาการแห่งอุปปาทะ จีตังคะ คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ขณะดับ คือ ภังคขณะ ชื่อว่า ขณิกมรณะ

๒. สมมุติมรณะ หมายถึง ความตายของคนและสัตว์ อันเป็นไปตามวัฏหารของชาวโลก ที่ใช้กันโดยทั่วไป

๓. สมุจเฉทมรณะ หมายถึง การปรินิพพานของพระอรหันต์ เพราะเป็นการดับโดยไม่เหลือ ทั้งกิเลสและขันธ ๕ และเป็นการตายครั้งสุดท้าย โดยไม่มีการเกิด การตาย อีกต่อไป

ในมรรูปปัตติจตุกกะนี้ มุ่งหมายเอาสมมุติมรณะ และสมุจเฉทมรณะ ๒ ประการเท่านั้น ส่วนขณิกมรณะ ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตายในหมวดนี้

ข้อ ๙๓ ถาม. จงแสดงความหมายและคำอธิบายของมรณะ ๔ อย่างนั้น ให้ได้ความเข้าใจพอสังเขป ?

ตอบ. ๑. อายุขยมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ เหมือนตะเกียงไส้หมด หมายความว่า อายุ เมื่อว่าโดย **มุขยนัย** คือ นัยโดยตรง ได้แก่ **ชีวิตรูป** แต่ในการตายเพราะสิ้นอายุนั้น มุ่ง

หมายเอาอายุชัย ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตแห่งชีวิตรูป นี่เป็นการแสดงโดย **ฐานูปจรรย์** คือ นัยโดยอ้อม

๒. กัมมัคขยมรณะ ตายเพราะสิ้นกรรม เหมือนตะเกียงน้ำมันหมด คำว่า “กรรม” ในคำว่า ตายเพราะสิ้นกรรมนี้ หมายถึง **ชนกกรรม** ที่มีหน้าที่ส่งผลในปฏิสนธิกาล ในภุมินั้นๆ และ **อุปตัมภกกรรม** ที่มีหน้าที่อุดหนุนให้รูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนี้ ตั้งอยู่ในภุมินั้นๆ การสิ้นสุดแห่งกรรมทั้งสองนี้แหละ เรียก **กัมมัคขย** การตายของพวกเทวดาที่ว่า **ปญญักขยมรณะ** ก็หมายเอาการตายโดยนัยนี้

๓. อุภยักขยมรณะ ตายเพราะสิ้นทั้ง ๒ อย่างพร้อมกัน เหมือนไส้และน้ำมัน หมดพร้อมกัน ผู้ที่มีอายุอยู่ได้จนครบอายุชัย และอำนาจกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรม หมดลงพร้อมกันพอดี แล้วตายพร้อมกับความสิ้นแห่งอายุ เรียกว่า **อุภยักขยมรณะ** แปลว่า ตายเพราะสิ้นทั้ง ๒ คือ ทั้งกรรมและอายุลงพร้อมกัน

๔. อุปัจเจทกมรณะ ตายเพราะกรรมมาตัดรอน เหมือนตะเกียงที่ถูกลมพัดดับ มีความหมายว่า **อุปจณินทิตติ = อุปจเนทก** กรรมอันใดเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูปที่เกิดจากชนกกรรม ฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า **อุปัจเจทกกรรม** ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘ อรหัตตมรรค ๑ การตายด้วยอุปัจเจทก กรรมนี้ เรียกว่า อุปัจเจทกมรณะ คือ ตายเพราะอุปฆาตกรรมมาตัดรอนชีวิตให้สั้นลง

ข้อ ๔๔ ถาม. ในบรรดาสัตว์ทั้ง ๓๑ ภุมินั้น สัตว์แต่ละภุมิ ตายด้วยมรณะประเภทไหนบ้าง ?

ตอบ. ในบรรดาสัตว์ทั้ง ๓๑ ภุมินั้น บุคคลที่เกิดในกามภุมิ ๑๑ ย่อมตายด้วยมรณะได้ทั้ง ๔ อย่าง [ยกเว้นมนุษย์ใน ๓ ทวิป คือ อุตตรกรุทวิป บุพพิเททวิป และอปรโคยานทวิป ที่ตายด้วยอายุกขยมรณะอย่างเดียว] ส่วนบุคคลที่เกิดในรูปภุมิ ๑๖ และอรุภุมิ ๔ นั้น ย่อมด้วยอายุกขยมรณะ อย่างเดียว ยกเว้นมีเหตุพิเศษเกิดขึ้นทำให้พรหมนั้นตายก่อนกำหนดอายุชัย เช่น พรหมที่เป็นพระโพธิสัตว์ที่ต้องการลงมาบำเพ็ญบารมีในมนุษยโลก ก็ทำอธิมุติกาลกิริยา คือ การอธิฐานให้ตายก่อนอายุชัย เป็นต้น

ข้อ ๔๕ ถาม. อุปัจเจทกมรณะ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. อุปัจเจทกมรณะ มี ๓ อย่าง คือ

๑. อกุศลกรรม ๑๒ ที่เข้าไปตัดวิบากจิตและกัมมชรูป เช่น เทวดาพวก **จิตทาปโทสิกา** คือ เทวดาที่ตายเพราะมัวเพลิดเพลินในการเล่นจนลืมนึกถึงอาหาร และ **มโนปโทสิกา** เทวดาที่ตายเพราะความโกรธ

ข. มรณาสันนวิธิ มีทวารละ ๔ วิถี

ปัญจทวารวิธิ มี ๔ วิถี คือ

ปัญจทวารวิธิที่เป็นตทาลัมพณวาระ ๒ วิถี

๑. ขวณะ ๕ ครั้ง ตทาลัมพณะ ๒ ครั้ง แล้วจุติจิตจึงเกิดขึ้น

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ต ต จุ

๒. ขวณะ ๕ ครั้ง ตทาลัมพณะ ๒ ครั้ง ภาวังค์ ๑-๒-๓ แล้วจุติจิตจึงเกิดขึ้น

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ต ต ภา จุ

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ต ต ภา ภา จุ

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ต ต ภา ภา ภา จุ

ปัญจทวารวิธิที่เป็น ขนวนวาระ มี ๒ วิถี

๑. วิถีจิตที่เป็นขนวนวาระ คือ มีขวณะ ๕ ครั้ง แล้วจุติจิต จึงเกิดขึ้น

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช จุ

๒. ขวณะ ๕ ครั้ง ภาวังค์ ๑-๒-๓ แล้ว จุติจิตจึงเกิดขึ้น

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ภา จุ

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ภา ภา จุ

ตี น ท ป วิ ส ณ โว ช ช ช ช ช ภา ภา ภา จุ

มโนทวารวิธิ มี ๔ วิถี คือ

มโนทวารวิธิที่เป็นตทาลัมพณวาระ ๒ วิถี

๑. ขวณะ ๕ ครั้ง ตทาลัมพณะ ๒ ครั้ง แล้วจุติจิตจึงเกิดขึ้น

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ต ต จุ

๒. ขวณะ ๕ ครั้ง ตทาลัมพณะ ๒ ครั้ง ภาวังค์ ๑-๒-๓ แล้วจุติจิตจึงเกิดขึ้น

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ต ต ภา จุ

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ต ต ภา ภา จุ

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ต ต ภา ภา ภา จุ

มโนทวารวิธิที่เป็น ขนวนวาระ มี ๒ วิถี

๑. วิถีจิตที่เป็นขนวนวาระ คือ มีขวณะ ๕ ครั้ง แล้วจุติจิต จึงเกิดขึ้น

ภา น ท ม ช ช ช ช ช จุ

๒. ขวณะ ๕ ครั้ง ภาวังค์ ๑-๒-๓ แล้ว จุติจิตจึงเกิดขึ้น

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ภา จุ

ภา น ท ม ช ช ช ช ช ภา ภา จุ

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ภ ภ ภ จ

การเกิดขึ้นแห่งวิถีจิตทั้ง ๔ นี้ เรียกว่า **ปัจจัยสันนมรณวิถี** หมายถึง วิถีจิตของบุคคล
ผู้จะตาย ในระยะอันใกล้ มีได้ทั้งทางปัญจทวาร ๔ วิถี และทางมโนทวาร ๔ วิถี

ผู้ที่ตายในกามภุมิ จะเกิดในกามภุมิ เป็นได้ทั้ง ๔ วิถี

ส่วนผู้ที่ตายในกามภุมิ จะเกิดในพรหมภุมิ พวกหนึ่ง ผู้ที่ตายในพรหมภุมิ จะเกิดใน
กามภุมิ พวกหนึ่ง [ที่ไม่มี ตทาลัมพนวาระ] ผู้ที่ตายในพรหมภุมิ จะเกิดในพรหมภุมิ พวก
หนึ่ง ทั้ง ๓ จำพวกหลังนี้ เป็นได้แต่ ชวนะวาระ ๒ วิถีเท่านั้น การที่ ตทาลัมพนวาระ ๒ วิถี
ไม่เกิดกับบุคคล ๓ จำพวกนั้น เพราะมีหลักอยู่ว่า เมื่อตทาลัมพนจะเกิดได้นั้น ต้อง
บริบูรณ์ด้วยธรรม ๔ ประการคือ ในวิถีจิตนั้น เป็นกามชวนะ เกิดใน กามบุคคล รับ กาม
อารมณ์ และวิถีจิตเป็น **อติมหันตารมณวิถี** เมื่อครบทั้ง ๔ แล้ว ตทาลัมพนะ จึงเกิดได้

ข้อ ๙๙ ถาม. อุปัตถกัมมนิมิต กับ อุปกรณกัมมนิมิต มีความต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. อุปัตถกัมมนิมิต กับ อุปกรณกัมมนิมิต มีความต่างกัน คือ

อุปัตถกัมมนิมิต หมายถึง อารมณ์ ๖ ที่ตนได้ประสบพบเห็นเป็นประธานในขณะที่
กระทำการกรรม ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่เกี่ยวกับการกระทำโดยตรง เช่น ฝ่ายกุศล
ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร ที่เคยใส่บาตรถวายจตุปัจจัย โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญที่เคย
สร้างถวาย อาหารหวานคาวที่เคยให้ทาน เป็นต้น ถ้าเป็นฝ่ายอกุศล เช่น สัตว์ที่เคยฆ่า
ทรัพย์ที่เคยลัก บุรุษหรือสตรีที่ตนเองเคยประพฤติก่อล่วงละเมิด หรือที่เป็นอาการที่เป็นการ
กระทำอกุศลต่างๆ เป็นต้น

ส่วน **อุปกรณกัมมนิมิต** หมายถึง อารมณ์ ๖ ที่ตนได้ประสบพบเห็น แต่มิใช่เป็น
ประธานในการกระทำ คงเป็นแต่เพียงเครื่องอุดหนุนประกอบในขณะที่กระทำเท่านั้น เช่น
ฝ่ายกุศล ได้แก่ ดอกไม้ธูปเทียน พระพุทธรูป โต๊ะหมู่บูชา ภาชนะ เสื่อสาดอาสนะ หรือ
สถานที่เป็นที่กระทำการกรรมนั้นๆ ส่วนฝ่ายอกุศลได้แก่ เครื่องมือในการฆ่าสัตว์ สถานที่เคย
ลักทรัพย์ เป็นต้น

**ข้อ ๑๐๐ ถาม. จงแสดงความเป็นไปแห่งกระแสนจิตของสัตว์[ปุถุชน]ทั้งหลาย เมื่อใกล้จะ
ตาย พอสังเขป ?**

ตอบ. ๑. เมื่อจิตรับอารมณ์นั้น คือ นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จิตก็จดจ่อในนิมิตนั้น
เนื่อง ๆ

๒. จิตเศร้าหมอง หรือ บริสุทธิ์ ย่อมเกิดขึ้นเนื่องๆ แล้วแต่กรรมจะส่งผลให้

๓. จิตในขณะนั้น มีอาการคล้ายกับว่า น้อมไปในภพชาติที่จะได้ไปเกิดนั้นเนื่องๆ

กระแสจิตของผู้ใกล้ตาย แม้ว่า ร่างกายจะถูกทรมานด้วยอาการเจ็บปวด หรือ มีคนมาปลอบโยนโดยประการต่างๆ ก็ตาม คงพูดไปบ้าง เป็นบางครั้งบางคราว ส่วนกระแสจิตนั้น ยังคงยึดอยู่ในนิมิตที่มาปรากฏนั้น เป็นระยะๆ ไป [ยากแก่การที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีจิตได้]

ถ้าหากว่า กระแสจิตที่บริสุทธิ์แล้ว แม้ร่างกายจะเป็นโรคชนิดที่ทรมานมากก็ตาม หรือมีคนมาพูดเรื่องที่ไม่ดีต่างๆ ก็ตาม จิตใจของบุคคลนั้นก็อาจไม่สลายไปชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น แล้วก็กลับผ่องแผ้วบริสุทธิ์ได้เหมือนเดิม หรือถ้าจิตเป็นอกุศลแล้ว กระแสจิตก็ย่อมชุ่มมัวเศร้าหมองเร่าร้อน แม้มิได้มีคนมาพูดเรื่องใดๆ ให้เกิดความรำคาญใจ มีแต่สนทนาปราศรัยในเรื่องดีๆ ให้ฟังก็ตาม ก็เป็นแต่เพียงทำให้จิตใจแหล่ขึ้นเบิกบานได้ชั่วระยะเวลาเท่านั้น แต่อาจกลับชุ่มมัวหม่นหมองไปเหมือนเดิมได้ ถ้าอำนาจของอกุศลกรรมนั้น มีกำลังแรงกว่า

กระแสจิตที่น้อมไปในภพชาติที่จะพึงเกิดขึ้น ถ้าจะเกิดในภพภูมิใด ก็จะน้อมไปในภพภูมินั้น ส่วนกระแสจิตของพระอรหันต์ เมื่อใกล้จะปรินิพพาน ย่อมน้อมไปแต่ในพระนิพพานอย่างเดียว เพราะท่านไม่มีภพชาติที่จะเกิดอีกต่อไปแล้ว

กระแสจิตที่เศร้าหมอง หรือ บริสุทธิ์ และน้อมไปในภพชาติที่จะได้ไปเกิดนั้น เป็นแต่เพียงส่วนมาก หาได้ทั่วไปไม่ คือ เป็นได้แต่เฉพาะผู้ที่ตายด้วยอาการเจ็บป่วย เป็นเวลาหลายวันหลายชั่วโมง หลายนาทิต่างๆ เท่านั้น ส่วนผู้ที่ตายโดยกระทันหัน กระแสจิตเป็นไปดังนี้ คือ **มโนทวารวิถี** เกิดขึ้นรับนิมิต ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ดับลง ต่อจากนั้น **กายทวารวิถี** เกิดขึ้น รับโณภูมิจัณฐัพพารมณ คือ ความเจ็บปวดแล้วก็ดับไป หลังจากนั้น **อตีตคคกณมโนทวารวิถี** เกิดขึ้นรับโณภูมิจัณฐัพพารมณ ที่ดับไปแล้ว ๑ วิถี ต่อมา **มรณาสันนมโนทวารวิถี** ที่มีนิมิต ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ ก็เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย จุติจิตเกิดขึ้นดับลง ก็เป็นอันสิ้นสุดภพชาติเก่า แล้วปฏิสนธิจิต ก็เกิดขึ้นในภพชาติใหม่ต่อไป

จบแนวข้อสอบปริจเฉทที่ ๕